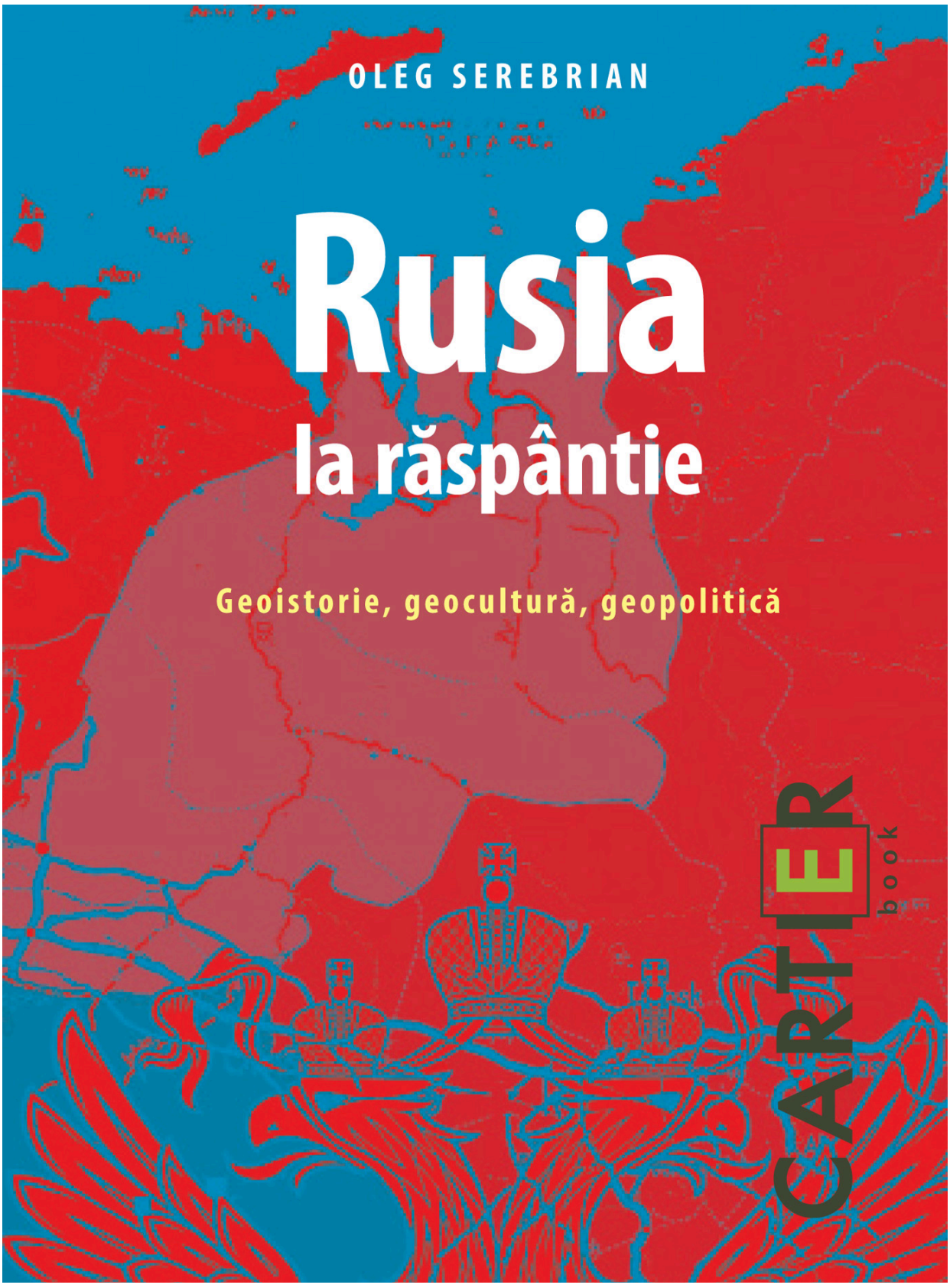
OLEG SEREBRIAN
Rusia
la răspântie
Geoistorie, geocultură, geopolitică
CARTIER
book

OLEG SEREBRIAN

RUSIA LA RĂSPÂNTIE.
GEOISTORIE, GEOCULTURĂ, GEOPOLITICĂ

Oleg SEREBRIAN (n. 1969) a studiat istoria și dreptul la Universitatea Pedagogică de Stat din Chișinău și relațiile internaționale la Institutul European din Nisa. A urmat apoi specializări la Universitatea din Edinburgh și la Școala Națională de Administrație din Paris. În 1998 și-a susținut doctoratul în științe politice. Începând cu anul 1998 a fost profesor invitat la mai multe centre universitare din România și Europa de Vest, din 2001 fiind membru al Consiliului Științific al Institutului European din Nisa. Între 2010 și 2013 a fost președintele Congresului Uniunii Latine, organizație culturală internațională ce reunește țările romanice. Este autor al volumelor *Geopolitica spațiului pontic* (Editura Dacia, 1998; ed. a 2-a revăzută și actualizată, Editura Cartier, 2006; ed. franceză, Éditions Arteges, 2010), *Politosfera* (Editura Cartier, 2001), *Politica și Geopolitica* (Editura Cartier, 2004), *Dicționar de geopolitică* (Editura Polirom, 2006), *Despre geopolitică* (Editura Cartier, 2009), al romanului istoric *Cântecul mării* (Editura Cartier, 2011), precum și al mai multor studii din domeniul geopoliticii și geografiei politice, publicate în Rusia, Germania, Franța, Marea Britanie, România, Belgia și alte țări. În anul 2000, pentru merite în dezvoltarea științelor politice, a fost decorat de Președintele României cu Ordinul „Steaua României” în grad de ofițer.

CARTIER
Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.
Tel./fax: 022 24 05 87, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md
Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.
Tel./fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md
Cartier Roman LLC, Fort Lauderdale, SUA. E-mail: usa@cartier.md
Suport juridic: Casa de Avocatură *EuroLegal*
www.cartier.md

Cărțile Cartier *pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova. Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, elefant.ro și Barnes & Noble.*

LIBRĂRIILE CARTIER
Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.
E-mail: librariadincentru@cartier.md
Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00.
E-mail: librariadinhol@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ
CODEX 2000, Str. Toamnei nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România
Tel./fax: (021) 210 80 51
E-mail: romania@cartier.md
www.cartier.md
Taxele poștale sunt suportate de editură. Plata se face ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Pâslariuc.
Editor: Gheorghe Erizanu
Lectori: Inga Druță, Valentin Guțu
Cooperta seriei: Vitalie Coroban
Coperta: Vitalie Coroban
Design/tehnoredactare: Iulia Vozian, Mircea Cojocaru
Prepress: Editura Cartier

Oleg Serebrian
RUSIA LA RĂSPÂNTIE. GEOISTORIE, GEOCULTURĂ, GEOPOLITICĂ
Ediția a II-a, ebook, decembrie 2014

© 2014, Editura Cartier pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții
Serebrian, Oleg
Rusia la răspântie: geoistorie, geocultură, geopolitică/Oleg Serebrian. – Ed. a 2-a. –
Chişinău: Cartier, 2014 (Colecţia "Cartier ebook", ISBN 978-9975-79-909-6).
E-book.
1 disc optic electronic (CD-ROM): sd., col.; în container, 13 x 13 cm.
Cerinţe de sistem: Windows 98/2000/XP, 64 Mb hard, E-Pub.
ISBN 978-9975-79-945-4
327(470)
S 48

Oleg Serebrian

Rusia la răspântie
Geoistorie, geocultură, geopolitică

Cu o prefață de Christian DAUDEL

CARTIER book

Prefață

Astăzi, în contextul multiplelor instabilități ale lumii contemporane la nivel internațional, național și regional, referințele geopolitice și geostrategice trebuie să recapete forță sau vigoare mai mult ca niciodată prin reflecții, ipoteze și analize.

Imperativul umanității, îngrijorată de propriul destin și de destinul generațiilor viitoare, este de a arăta din nou, într-un mod cuprinzător, calea de împăcare, reconciliere și pace între oameni, societăți și state. Aici vorbim dacă nu despre a construi o armonie universală imediată, atunci cel puțin în ideea de a îmbunătăți perspectiva și posibilitatea ca această armonie să fie atinsă în viitorul apropiat. Utopie? Nicidecum. Doar un amplu program pentru niște actori politici de bună-credință. Într-o astfel de încercare de a regândi viitorul comunității umane sunt vizate diferite niveluri: responsabilitățile istorice asumate, viziunile politice și culturale considerate, precum și guvernările alese. În primul rând, este vorba de viața de zi cu zi, precum și de proiecte privind viitorul mai îndepărtat. În al doilea rând, se interpelează la fel de bine prezentul, aici și acum, precum și viitorul mai mult sau mai puțin îndepărtat „al acestui mic morman de noroi, care ne servește drept planeta noastră”, după cum spunea Voltaire în Secolul Luminilor. Perseverența fiind acea formulă înțeleaptă ce ar permite dobândirea împlinirii materiale, spirituale și morale atat pentru fiecare individ în parte, cât și pentru întreaga comunitate umană. Astăzi pentru state și populații mizele planetare persistă, se suprapun și se reînnoiesc într-o mare coliziune de evenimente tragice cu lizibilitate inexactă a semnificațiilor și consecințelor lor. Este oare responsabilă

mass-media de această caricaturizare a evenimenteleor mondiale? Fără îndoială, dar nu numai, pentru că lucrurile sunt mult mai complexe decât par la prima vedere. În esență, întrebarea la care se cere un răspuns este de a cunoaște care sunt calitățile intrinsece teoriilor și analizelor date de experți asupra problemelor cu care se confruntă în permanență diferiți actori politici și militari, culturali și religioși, economici și sociali. Astfel mereu este necesar a se explica nu doar realitatea faptelor, dar și dimensiunile lor ascunse.

Prezenta lucrare se înscrie de minune într-o intenție lăudabilă de a ajuta să se facă înțelese realitățile geopolitice contemporane, în cazul dat, cele ale Rusiei. „Rusia la răspântie" – aceasta este ecuația geopolitică propusă. O încercare remarcabilă, succintă ca formă, dar foarte abundentă și densă sub aspectul conținutului. Autorul acestei lucrări, Oleg Serebrian, diplomat, om de litere, istoric și politolog strălucit, excelează în această ambițioasă tentativă editorială.

Excepționala sa cultură istorică, marea sa finețe în analiza geopolitică, dublată de o reală capacitate de discernământ diplomatic, contribuie la netăgăduita calitate a lucrării sale. El ne convinge încă o dată de calitățile sale de retor, plin de convingere, rațiune și imparțialitate. Parcurgând paginile și argumentele, obiectivitatea științifică a autorului și onestitatea sa intelectuală nu pot fi puse niciodată la îndoială. Conceptul expus articulează cu seriozitate, eficacitate și determinare trei dimensiuni ale problemei abordate: semnificația și necesitatea geoistoriei, condiționalitatea și ciclitatea geoculturii, oportunitățile și alternativele geopoliticii.

Pentru că, în cele din urmă, astăzi, la începutul secolului XXI, Rusia se află la răspântie, în fața unui moment important al istoriei sale milenare. O răspântie crucială pentru ruși, dar, prin difiniție, și pentru europeni.

Temporalitatea istorică obținută (geoistoria ca un prim pilon al patriei rusești), prin referințe cronologice abundente, personaje și evenimente istorice importante pe o axă a timpului începând cu secolul IX și până în zilele noastre, ne amintește cât de veche, unică și structurată este complexitatea teritorială a Rusiei și a Rusiilor. Un

popor rus mândru, cu o venerabilă istorie, ce se cere a fi respectată. Anume prin prisma secolelor putem aprecia atașamentul visceral propriu acestui popor față de pământul natal și de o anumită geografie a țării („Ești unică în lume", imnul național). Lucrarea în cauză evocă marile etape ale istoriei naționale ruse. Anume aici găsim adevărata temelie și profunda înrădăcinare a sufletului rus, exteriorizat într-o cultură specifică, strâns legată de religia ortodoxă și afirmat prin cele trei tentative succesive de panslavism (o identitate etnică), eurasianism (tentativa unui tropism asiatic) și internaționalism (ardoarea nostalgică a ideologiei sovietice).

În frumoasele pagini care îi sunt dedicate, abordarea culturală, în dimensiunea sa globală și patrimonială, dezvăluie că mentalitatea rusă (geocultura ca al doilea pilon identitar al Rusiei) este frământată din muzică, operă, desen și arhitectură, filosofie și religie, literatură și poezie. Astfel constătăm că orientarea, inspirația și dialogul spiritual ale Rusiei și ale locuitorilor săi par a fi mai mult legate de Occidentul european decât de Orientul asiatic. Istoria, arta și cultura rusă au fost întotdeauna mai acomodate cu azimutul european decât cu cel asiatic, asta însă nu a lipsit-o de influențe din alte orizonturi. Cât despre creștinismul ortodox, religie de geneză occidentală, el rămâne în continuare a fi elementul ce marchează cel mai mult cultura, societatea și politica întregii națiuni ruse. Anume în acest imens registru cultural, cu toate formele și tematicile sale, se ivește și se exprimă în integritatea, fecunditatea și esteticul său nesecata dilemă a acestei țări: atașamentul față de tradiție, atracția față de Occident. Un paradox existențial și promițător, cum s-a demonstrat în ultimele secole, atât de mulți scriitori, pictori, muzicieni și poeți care încă hrănesc intelectualitatea din Europa de Vest. Un schimb dialectic al unei civilizații europene mai largi, care cuprinde, de fapt, atât Estul, cât și Vestul.

Susținută și promovată de reperul geoistoric, pe de o parte, și de reperul geocultural, pe de altă parte, ecuația geopolitică se poate astfel dezvolta. Autorul, fiind fascinat de teoriile geopolitice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea,

revitalizează, cu relevanță și discernământ, tema „blocului continental” a generalului german Carl Haushofer (care reia tema unei Insule mondiale și conceptul „Heartland" al geografului englez Halford John Mackinder). La această răspântie se decide viitorul Rusiei.

Aceasta este într-adevăr esența conceptului original al autorului, care conferă cărții sale un triplu obiectiv: de a oferi o analiză bine argumentată, de a prezenta o consultanță strategică și operațională și de a sugera o acțiune politică deliberată. În această lucrare găsim enumerate principalele riscuri și amenințări potențiale care ar putea afecta teritorialitatea rusească în viitor: situația islamului în țară și în în spațiul apropiat Rusiei; tendințele demografice din țară, precum și caracteristicile distribuției populației pe teritoriul rusesc; la fel și viziunile politice și economice ale Chinei în regiune. Afirmând valoarea unui parteneriat potențial între Rusia și India, autorul reamintește de ostilitatea istorică existentă între SUA și Rusia. De azi înainte actuala Germanie, și prin ea întreaga Uniune Europeană, devine pentru Kremlin partenerul de frunte, privilegiat, dar în anumite condiții.

Cu siguranță, așa cum menționa Hélène Carrère d’Encausse, „Imperiul Rus a fost întotdeauna unul european și asiatic", cu toate acestea, „Rusia dintre două lumi” (denumirea cărții sale) trebuie să facă acum o alegere. După un sfert de secol de la încheierea Războiului Rece și prăbușirea Uniunii Sovietice, având în vedere contextul internațional, diplomatul (autorul) avertizează: „Viitorul Rusiei nu se decide nici pe Nipru și nici pe Nistru, ci pe Amur". În această ordine de idei, autorul prefeței își poate permite să adauge, într-un mod foarte diplomatic: „Pe termen lung Rusia nu are viitor fără Europa, așa cum nici Uniunea Europeană nu are un viitor fără Rusia". Ramâne deci la discreția acestor două entități teritoriale majore să elaboreze o nouă dialectivă geopolitică inovantă și reală în viitorul cel mai apropiat, ce ar satisface interesele lor reciproce. În anul 1989, evocând ideea unei „Confederații Europene", François

Mitterrand ne sugera deja o oportunitate geopolitică promițătoare și de avangardă la acel moment: „O Europă de la Lisabona până la Vladivostok".

Dr. Christian DAUDEL,
profesor de geografie și geopolitică
la Universitatea din Saint-Étienne

Rusia și Rusiile

Deși dreptul internațional (și toată ideologia corectitudinii politice) ne sugerează cu ipocrizie că ar exista o egalitate suverană a statelor, realitatea cotidiană ne oferă prea multe exemple care ne-ar dovedi contrariul. Statele nu sunt egale din pricina dimensiunii lor, a puterii economice și financiare, a potențialului militar și demografic, dar și a greutății istoriei sau culturii lor naționale. Toate astea generează și o inegalitate de „notorietate", fenomen care nu poate fi depășit nici chiar în societatea informațională de azi: există țări bine cunoscute și țări aflate într-un profund anonimat. Şi dacă e să judecăm după cantitatea de filme, emisiuni radio și televizate, articole, studii și cărți consacrate Rusiei, vom consimți că aceasta face parte din lista restrânsă a „inegalilor" din prima categorie. Atâta doar că a cunoaște și a înțelege nu e deloc același lucru.

Cu o suprafață de peste 17 milioane de kilometri pătrați, adică exact de 70 de ori mai mare decât Marea Britanie, Rusia este o „mărime geografică" greu de ignorat, dar și dificil de înțeles pentru un vest-european. Pe cât e de neînțeleasă Rusia în Vest am putut constata în timpul conflictelor din Georgia (2008) și Ucraina (2014). Analizele pe care le vedeam în presa occidentală îmi lăsau un sentiment ciudat: pe de o parte, era clar că cei care opinează au în spate un bun bagaj de cunoștințe, au vizitat (și nu o dată) locurile despre care vorbesc, știu rusește, îi cunosc personal pe mulți dintre actorii publici la care se refereau, și totuși concluziile lor erau adesea eronate. S-o fi datorând acest lucru istoriei (în care aceleași date și evenimente sunt tratate și înțelese diferit de ruși și de occidentali), creștinismului ortodox (cu specific rusesc, puternic

impregnat de un misticism aproape păgân), limbii (și caracterelor chirilice), izolării culturale din Evul Mediu timpuriu (și din perioada sovietică), e greu de spus. Mai curând e vorba de un cumul de factori.

Printre lucrurile neînțelese de vest-europeni (nici nu mai vorbesc de nord-americani) e și relația rușilor cu „pământul" și cu „timpul", altfel spus, „pofta de geografie" și „sensibilitatea la istorie" a acestui popor. Spun „popor" și nu „stat", or, anume el, poporul, are un suflet și o memorie colectivă, ultimul fiind doar trupul în care sălășluieste primul. Indiferent de cum și-au numit țara de-a lungul vremii – Marele Cnezat al Moscovei, Imperiul Rus, Uniunea Sovietică sau Federația Rusă –, ei au avut un gust pronunțat pentru spațiu, un sentiment bine înrădăcinat de stăpân și o memorie lungă a „pământului care-mi aparține".

Despre „specificul rusesc" s-a scris din belșug. Cel mai mult au vorbit despre asta chiar rușii – filosofi precum Nikolai Berdeaev, Vladimir Soloviov sau Nikolai Danilevski, scriitori precum Lev Tolstoi, Fiodor Dostoievski ori Dmitri Merejkovski. E adevărat, Rusia nu e nici lesne de înțeles, nici măcar ușor de definit. O țară e, desigur, întâi de toate, o realitate politico-geografică, dar chiar și în sens politico-geografic hotarele Rusiei nu sunt foarte precise, ca urmare a lanțului de litigii de frontieră. Pentru un japonez Rusia începe dincolo de strâmtoarea Vries, pentru un ucrainean Rusia e la est de strâmtoarea Kerci, pentru un georgian Rusia e la nord de versanții nordici ai Caucazului, iar un basarabean o să vă asigure cu tărie că țara sa nu se învecinează cu Rusia. Dar în ce măsură aceste imagini, sugerate de hărțile politice (conforme cu dreptul internațional), sunt valabile în „geografia reală"? Sunt foarte puține țările a căror „geografie reală" (mă feresc aici de termenul „frontiere", la care vom reveni în paginile de mai jos) să fie într-o divergență atât de mare cu geografia politică „internațional" acceptată.

A răspunde la întrebarea ce este Rusia în plan geoistoric și geocultural e cel puțin tot atât de complicat, dificultățile fiind atât de natură geografică, cât și semantică: existența mai multor termeni

pentru a desemna (nuanțat!) Rusia, apoi și diferitele Rusii.

Dar să le luăm pe rând. Denumirea „Rusia”, mai exact Ros sau Rhos, este atestată în scris pentru prima oară acum douăsprezece veacuri (sec. IX), când la palatul imperial din Ingelheim am Rhein, ultima reședință a împăratului Occidentului Ludovic cel Pios, a ajuns o delegație a împăratului bizantin Teofil. Iată ce ne spune autorul anonim al Analelor de la mănăstirea Sfântul Bertin (*Annales Bertiniani*) despre discuția dintre Ludovic cel Pios și solii greci: *„El [împăratul Teofil] a mai trimis cu dânșii pe acei care se numeau, adică își numeau neamul lor, Rhos, pe care regele lor, numit hakanus, i-a trimis mai devreme ca ei să-l anunțe despre prietenia lor față de el…”*[1]. Titlul suveranului rus de la acea vreme (fără îndoială, era vorba mai degrabă de căpetenia unei uniuni de triburi și nu de un monarh în sensul deplin al cuvântului) suna curios – *hakanus*, adică han, după moda turcică, deși e prea puțin probabil ca el să se fi numit anume așa. Mai curând grecii bizantini au făcut o paralelă între hanii (hakanii) hazari și vecinii lor nordici, deși nu putem exclude ca unele căpetenii de triburi slave să-și fi atribuit inițial și acest titlu de han, după moda hazară, sub influența culturală (și politică) a cărora se aflau în prima jumătate a veacului al IX-lea.

Ar merita clarificată și relația dintre noțiunile frecvent considerate sinonime: „Rusia” (Россия) și „Rutenia” (Русь). Această sinonimie nu e decât parțială, având valențe diferite în limbile vest-europene, pe de o parte, și în cele slave răsăritene, pe de altă parte. Astfel, în rusă noțiunea de Rutenia are mai mult o conotație istorică și cultural-geografică, fiind mai curând o referință la întregul spațiu slav răsăritean. Bunăoară, în limba rusă se poate spune doar „Rutenia Kieveană” (Киевская Русь) și nicidecum „Rusia Kieveană” (Киевская Россия), ca în limbile romano-germanice. În același timp, în limbile romano-germanice noțiunea de Rutenia e folosită mai cu seamă pentru a desemna diversele grupuri slave răsăritene, cu excepția celor populate de (velico)ruși (în ultima vreme, îndeosebi pentru a desemna ucrainenii transcarpatini).

În sens istorico-geografic, avem câteva Rusii (și/sau Rutenii). Întâi de toate este Velicorusia (Великороссия) sau Marea Rusie. Anume astfel (*Μεγάλη Ῥωσσία*) botezaseră grecii bizantini în veacul al XIV-lea ținuturile rusești din bazinul râului Oka, unite sub sceptrul marelui-cneaz al Moscovei. Hotarele Velicorusiei nu sunt foarte precise. Putem spune, cu oarecare aproximație, că ea s-ar reduce la zonele economice centrale de cernoziom ale Federației Ruse de azi, la care am mai adăuga regiunile Pskov, Novgorod și Vologda. Mai târziu, deja în epoca modernă, termenul „velicorus" devine asociat cu cel de rus (propriu-zis), un fel de specificare a faptului despre ce fel de rus anume e vorba. Bunăoară, la recensământul populației desfășurat în 1897 în Imperiul Rus erau trei „categorii" de ruși – „velicoruși" (adică rușii propriu-ziși), „maloruși" (ucrainenii) și „bieloruși". În același timp, nu există o sinonimie (nici istorică, nici geografică și nici politică) între noțiunile Rusia și Velicorusia.

Tot grecii bizantini au fost cei care în secolul al XIV-lea au botezat pământurile meridionale ale Rusiei vechi cu numele de Rusia Mică sau Malorusia, termen folosit mai târziu ca sinonim (parțial) pentru Ucraina. E adevărat că inițial grecii numiseră Rusia Mică (Μικρὰ Ῥωσσία) vestul Ucrainei de azi (vechile cnezate ale Haliciului și Volâniei), dar în secolul al XIV-lea numele se extinde (sau se reinventează?) pentru a desemna ținuturile din estul Ucrainei de azi (ar coincide aproximativ cu regiunile Poltava, Harkiv, Sumî, Cernihiv, Kiev și Cerkassî). Deși regiunea istorică Malorusia nu coincide decât parțial cu Ucraina de azi (și cu teritoriile populate de ucraineni), până la Revoluția rusă din 1917 ucrainenii erau cunoscuți preponderent anume cu numele de maloruși.

Dincolo de Rusia Mare și cea Mică, există și o Rusie Nouă (Novorusia), termen care definește teritoriile nord-pontice anexate de Rusia în secolul al XVIII-lea, pământuri care anterior erau sub stăpânirea Hanatului Crimeei (și populate preponderent de tătari și greci). În perioada Războiului Civil din Rusia (1917-1922), Novorusia a fost un măr al discordiei între forțele naționaliste ucra-

inene și ruși (fie ei comuniști, social-revoluționari sau albgardiști). În timp ce guvernul naționalist ucrainean al lui Petliura pretindea toată Novorusia, inclusiv ținuturile Donului și Kubanului, rușii nu puteau admite ca fosta „capitală sudică" a Imperiului, Odesa, să ajungă pe mâinile malorușilor. Soluția leninistă a problemei novoruse a fost aplicarea unui *act-pareage,* prin care estul Novorusiei și Crimeea au trecut la RSFS Rusă, iar partea centrală și vestică, la Ucraina. În zilele noastre Novorusia este parte a Ucrainei (ar coincide cu partea de la est de Nistru a regiunii Odesa, Crimeea, regiunile Mâkolaiv, Herson și Donețk, jumătatea de sud a regiunii Luhansk și cea mai mare parte a regiunii Zaporijjea), Rusiei (regiunea Rostov pe Don și partea situată la nord de râul Kuban a regiunii Krasnodar) și Republicii Moldova (zona transnistriană).

„Dosarul novorus", considerat multă vreme ca fiind de domeniul trecutului, a reapărut după destrămarea URSS, fiind reanimat atât de naționaliștii ucraineni, cât și de cei ruși. Comunitatea internațională a aflat despre el în 2014, când separatiștii ruși din estul Ucrainei au proclamat un „stat confederal" Novorusia pe teritoriul regiunilor Donețk și Luhansk.

Avem, apoi, cele trei Rusii/Rutenii „colorate" – Rusia Albă/Bielorusia (sau Rutenia Albă/Belarus), Rutenia Neagră (Cernorusia) și Rutenia Roșie, noțiuni care, după toate probabilitățile, sunt de inspirație turcică (tătară), or, știm că în perioada medievală popoarele turcice obișnuiau să asocieze cu o anumită culoare cele patru părți cardinale ale lumii (negru pentru nord, alb pentru vest, roșu pentru sud și albastru pentru răsărit). Rutenia Albă se referă la partea centrală, nordică și de est a Belarusului de azi, deși pe parcursul istoriei aria desemnată cu acest termen a fluctuat mult. Rutenia Neagră ocupă vestul Belarusului un teritoriu care istoric a fost multă vreme legat de Lituania și care în perioada interbelică a făcut parte din Polonia, fiind și azi populat de o importantă comunitate poloneză. În fine, Rutenia Roșie e o denumire practic ieșită din uz, care în Evul Mediu târziu s-a folosit ca nume alternativ

pentru pământurile vechiului cnezat al Haliciului (Galiția de mai târziu). Pentru prima dată „triada” Ruteniilor colorate apare pe harta întocmită de călugărul italian Mauro în anul 1459.

Pe lângă Rusiile și Ruteniile deja menționate, mai exista un termen istorico-geografic care desemna Rusia în epoca modernă timpurie – Moscovia. Anume cu această denumire era cunoscută cel mai des Rusia Mare (moscovită) occidentalilor până la proclamarea Imperiului (1721) de către Petru cel Mare. De menționat că în proiectele naziste de decupare politico-geografică a Europei Răsăritene era preconizată „reinventarea” Moscoviei. Moscovia și nu Rusia (cuvânt cu o încărcătură politică, istorică și semantică prea puternică) urma să se numească „statul autonom” rusesc pe care nemții planificau să-l instituie la vest de așa-numita linie A-A (Arhanghelsk – Astrahan, frontiera preconizată dintre vasalul germanilor Moscovia și o Uniune Sovietică slăbită, „aruncată” peste malul stâng al Volgăi).

Să nu uităm, apoi, și de Rusia Kieveană, care, precum ziceam, în limba rusă poartă numele de Rutenia Kieveană. Constituită la finele secolului al IX-lea, Rusia Kieveană a fost și rămâne subiectul unor dezbateri istorico-politice. Primele discuții apar la mijlocul veacului al XVIII-lea, pe vremea împărătesei Elizaveta I a Rusiei, când Mihail Lomonosov contestă așa-numita „teorie normandă”, acreditată de istoricii germani din Rusia. Conform acestei teorii, care rămâne până azi un episod sensibil pentru istoriografia rusă, statul rus vechi (Rusia Novgorodeană, apoi cea Kieveană) ar fi fost creat prin unirea triburilor slave răsăritene de către aristocrația militară nord-germanică (normandă). Faptul că primul suveran rus în sensul adevărat al cuvântului și fondator al dinastiei Rurikizilor, care a stat la cârma Rusiei Kievene, apoi a diverselor cnezate rusești și a Ţaratului Rusiei, a fost *konungrul* Rurik, originar din cetatea Haithabu (azi în orășelul Busdorf din landul german Schleswig-Holstein), e un lucru știut, care nu se pune la îndoială. Subiectul discuției era (și mai este) în ce măsură statalitatea rusească medievală s-a consolidat datorită influenței nord-germanice (normande): a fost Rurik un

invitat la domnie sau el și oștenii lui au fost cei care au creat statul rusesc? Adepții teoriei normande susțin că Rurik a fost cel care a fondat orașul Novgorod (cunoscut inițial și cu numele de Holmgaard), unind către anul 862 triburile slave de nord în așa-numita Rusie Novgorodeană. După moartea lui Rurik, în 879, tronul de mare-cneaz al Novgorodului trece la nobilul normand Oleg (Helge), care era, probabil, o rudă apropiată a lui Rurik, de vreme ce lui i s-a încredințat nu doar domnia, ci și tutela lui Igor (Ingvar), fiul lui Rurik. Frecvent, anume Oleg e considerat fondator al statului rus medieval, or, el e cel ce pune stăpânire pe triburile slave din bazinul Niprului, mutând, în 882, capitala de la Novgorod la Kiev.

„Teoria normandă" nu e singurul temei de gâlceavă al istoricilor și arheologilor care se ocupă de istoria veche a slavilor răsăriteni. Cercetătorii (și politicienii) ruși și ucraineni mai au o neînțelegere: Rusia (Rutenia) Kieveană era… Rusia sau Ucraina? Dezbaterea pare sterilă pentru un istoric vest-european de azi, cu toate că discuția privind „zestrea istorică" a Rusiei Kievene nu e chiar nouă. Ea apare pe la finele secolului al XIX-lea, odată cu trezirea conștiinței naționale ucrainene (mai cu seamă în Austro-Ungaria). Printre istoricii (poate chiar cel dintâi) care au acreditat ideea că Rusia Kieveană a fost prima formațiune statală a poporului ucrainean (Rusia Moscovită fiind un derivat al acesteia) a fost Mâhailo Hrușevskâi, partizan al identității ucrainene și dușman fervent al „teoriei normande". Monumentala sa monografie în zece volume *Istoria Ucrainei-Ruteniei (Історія Україні – Русі)*, editată în parte cu sprijinul autorităților austro-ungare la răscrucea secolelor XIX și XX, este azi „cartea de căpătâi" a istoriografiei ucrainene. Anume aici (în partea I, introductivă, a volumului I) el acreditează ideea că ucrainenii sunt un popor slav distinct de ruși, atingând, totodată, și sensibila problemă a limbii. Din perspectiva sa, ucraineana poate fi considerată și un dialect, dar nu al limbii ruse, ci al unei limbi rutene, al cărei dialect este și rusa (velicorusa)[2]. Astfel, ucraineana nu e nici derivată, nici „subordonată" limbii ruse (cum pretind unii istorici și lingviști ruși). El mai afirmă că Rusia (Rutenia) Kieveană a

fost primul stat ucrainean, cel de-al doilea fiind Secea Zaporojeană, pe care o consideră un prim exemplu de democrație în Europa modernă. E inutil să spunem că aproape întreaga comunitate a istoricilor ruși a reacționat negativ la cartea lui Hrușevskâi. Ceva mai târziu, în perioada sovietică, astfel de „erezii" erau condamnate, or, Rusia Kieveană era prezentată ca stat al rușilor vechi, de la care în perioada modernă timpurie, în mare parte datorită influenței politice și culturale polono-lituaniene, s-au desprins bielorușii și ucrainenii (care sunt niște „derivate" deci). Bunăoară, scriitorul și filologul rus Andrei Melkov „demonstrează" că ucraineana ar fi, din perspectivă istorico-lingvistică, un dialect de tranziție ruso-polon, ridicat artificial la rang de limbă de dușmanii unității poporului rus[3]. Istoricii ruși invocă și faptul că numele real al statului vechi rus a fost doar Rusia (mai exact Rutenia/Русь), sintagma „Rusia Kieveană" fiind de dată recentă, introdusă în circuitul academic abia în anul 1837 de istoricul medievist Mihail Maksimovici[4].

Odată cu proclamarea independenței Ucrainei (1991), cercetătorii ruși și ucraineni au revenit cu și mai multă înverșunare la vechile polemici. Pe de o parte, ucrainenii își asumă rolul de moștenitor – dacă nu exclusiv, atunci cel puțin preferențial – al vechii Rusii Kievene. Pe de altă parte, unii autori ruși neagă însăși existența unor popoare precum ucrainenii (și bielorușii), numindu-i „invenție" a propagandei austriece dinaintea Primului Război Mondial, menite să deturneze de la calea cea dreaptă mișcarea panslavistă prorusească din Galiția și, totodată, să alimenteze ideologic un curent separatist în ținuturile sud-vestice ale fostului Imperiu Rus.

Şi mai complicată este definirea a ceea ce ar fi spațiul geocultural rusesc. Întâi de toate, acesta nu trebuie în niciun caz confundat cu o Rusie politico-geografică și nici istorico-geografică sau etnogeografică. Chiar dacă aprecierea limitelor sale nu poate fi decât arbitrară, pentru a le stabili, trebuie să luăm în calcul câteva criterii, cum ar fi utilizarea limbii ruse ca limbă maternă sau secundă, gradul de influență al mediilor rusești (sau de limbă rusă) asupra

opiniei publice, aderența la Biserica Ortodoxă Rusă, dar și factori mai puțin perceptibili „din interior”, cum ar fi onomastica, deprinderile gastronomice, modul de a se îmbrăca și a se comporta al majorității populației sau chiar peisajul urban. Aceste lucruri sar în ochii unui străin, generând un lanț de asocieri, care până la urmă se materializează în heteroidentificare: cea mai mare parte a populației unor țări precum Republica Moldova, Kazahstanul ori Kârgâzstanul nu se (auto)identifică nici cu Rusia, nici cu rușii și nici măcar cu lumea slavă; cu toate astea, destul de frecvent, cei din afara granițelor fostei URSS îi (hetero)identifică pe locuitorii lor cu rușii. Toate acestea se întâmplă din cauză că un spațiu geocultural se dezasamblează (și se clădește) mult mai lent decât unul politico-geografic. „Munca de lămurire” a diplomaților, cercetătorilor sau jurnaliștilor nu dă prea repede roadele așteptate, or, schimbările trebuie să se producă nu doar imaginar, ci și imagistic, pentru asta fiind nevoie de câteva generații. Este și explicația de ce, „văzut din afară”, spațiul geocultural rusesc (mai) coincide într-o măsură atât de mare cu ceea ce a fost cândva Imperiul Rus și Uniunea Sovietică.

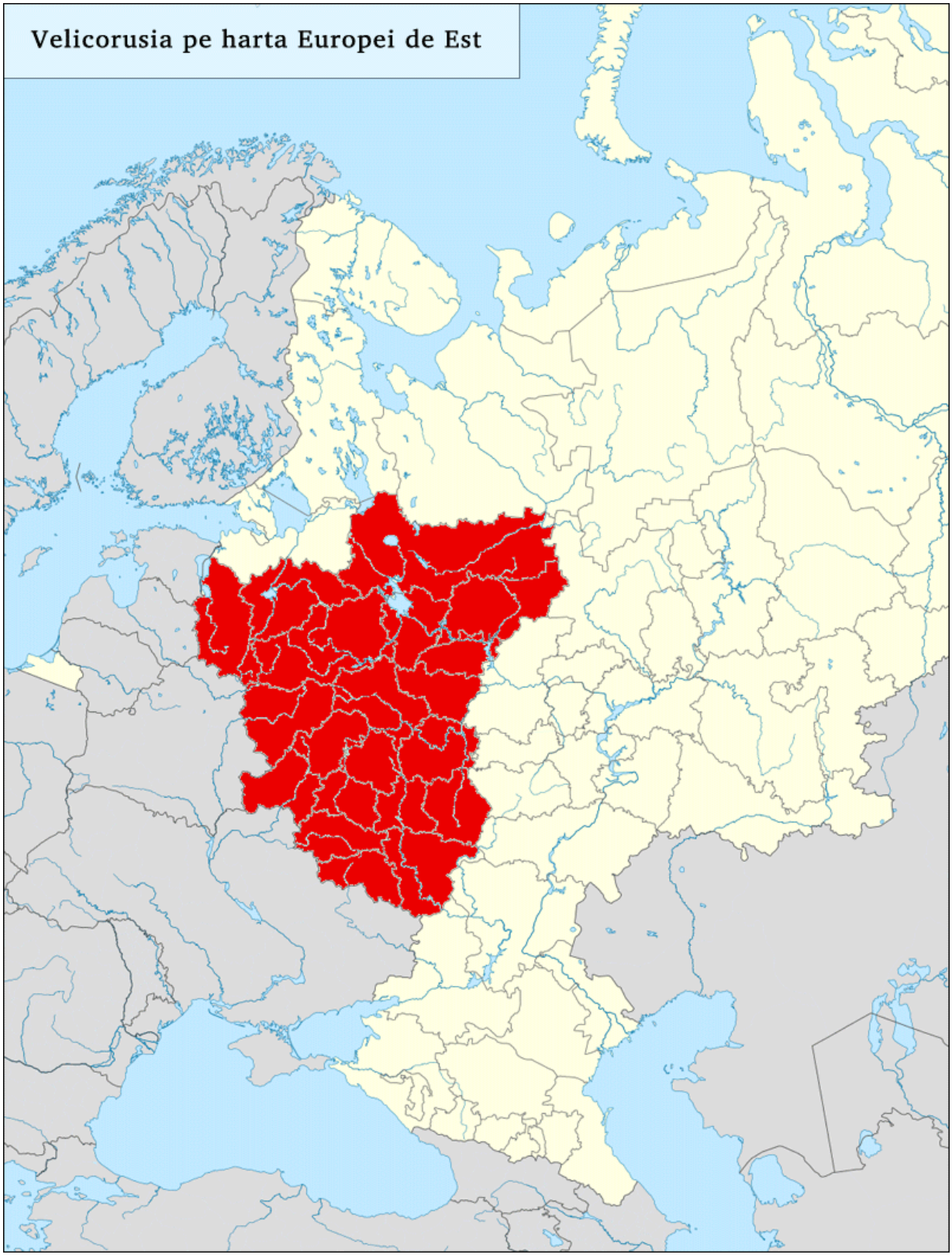
Velicorusia pe harta Europei de Est

Rutenia Albă pe harta Bielorusiei

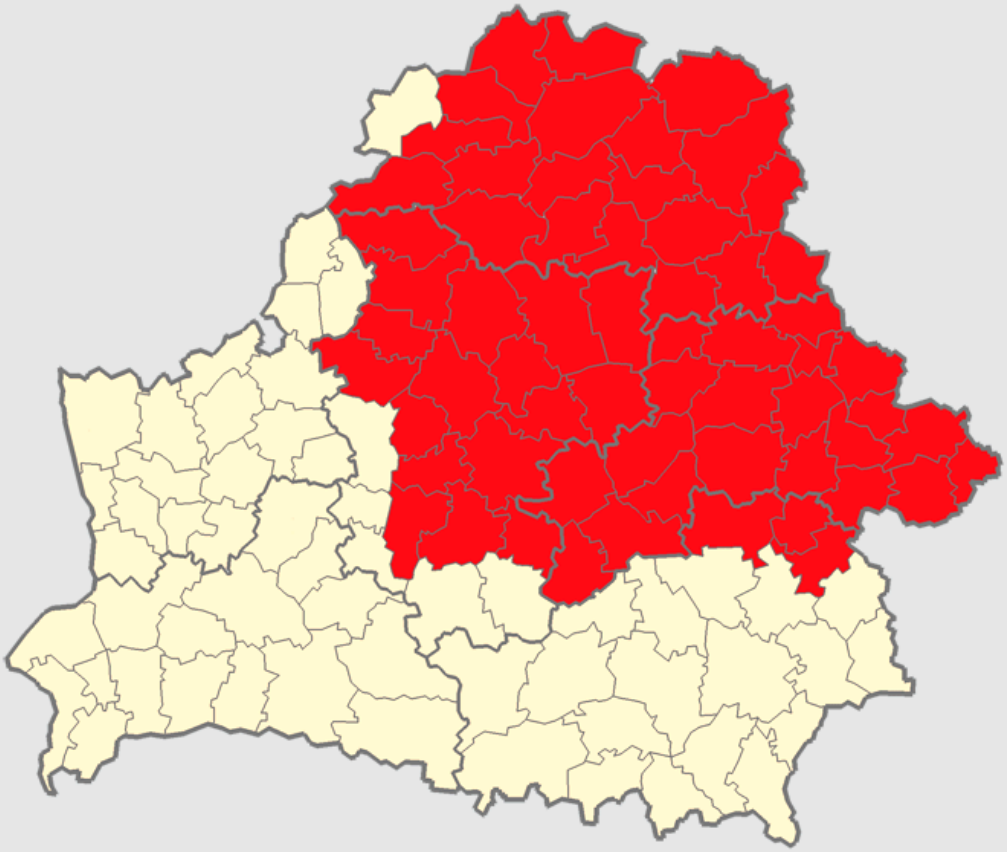

Rutenia Neagră pe harta Bielorusiei

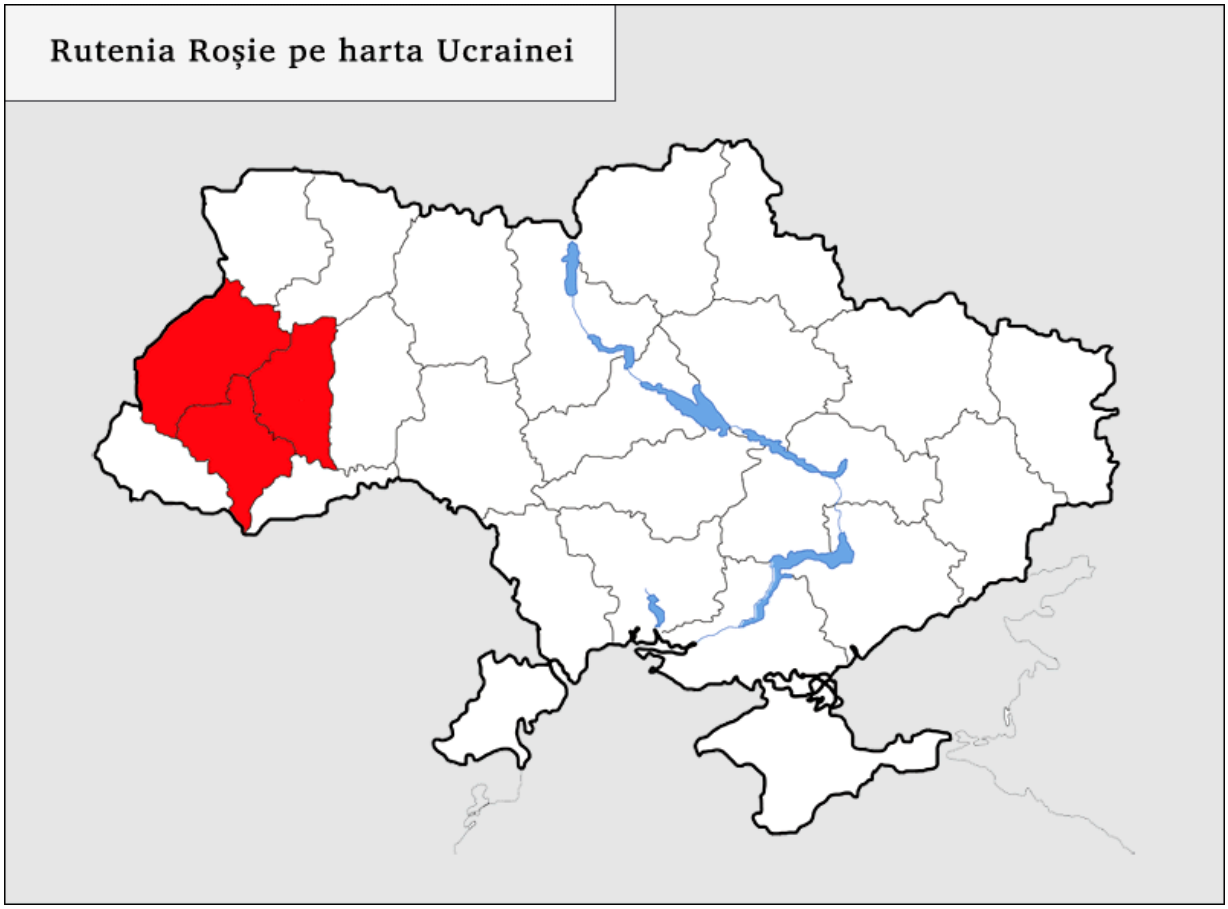
Rutenia Roșie pe harta Ucrainei

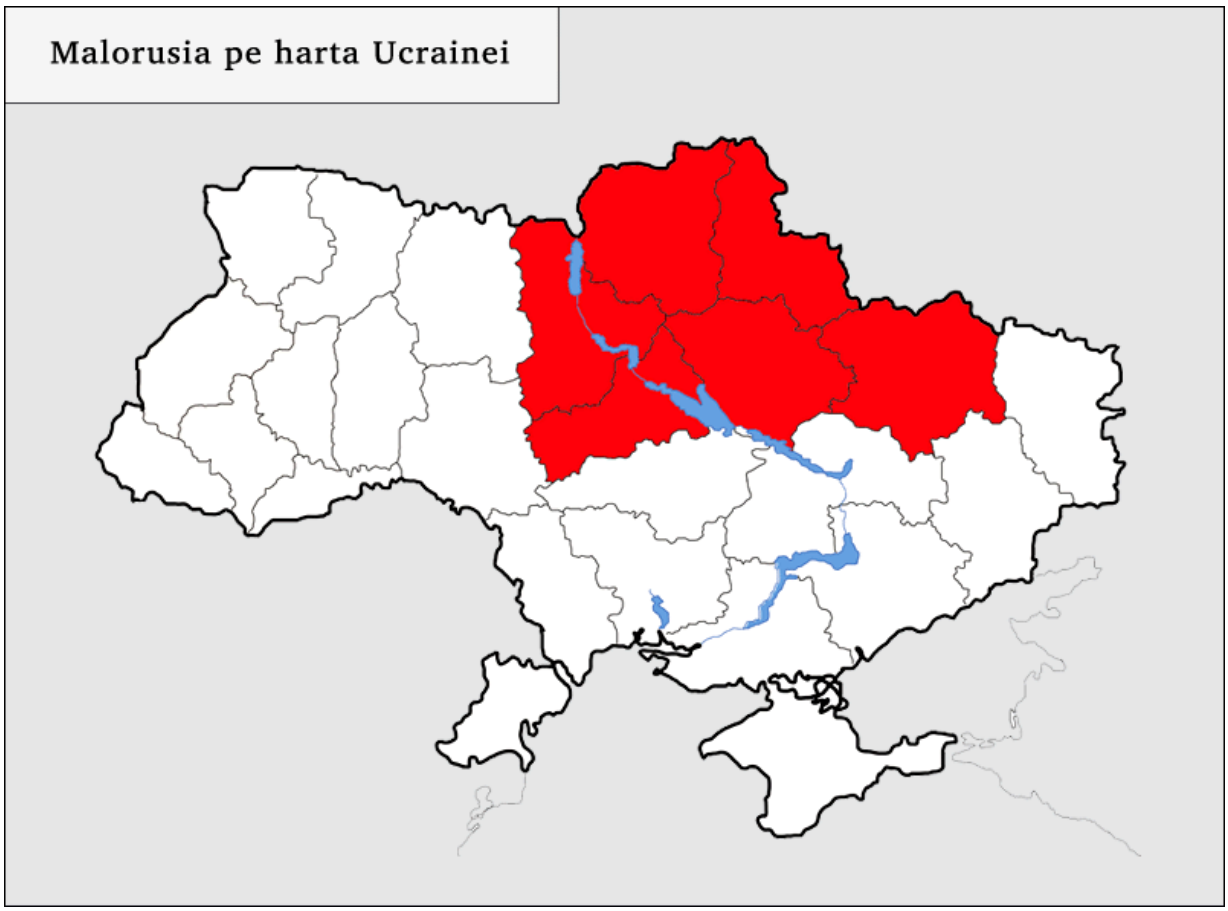
Malorusia pe harta Ucrainei

Novorusia pe harta Europei de Est

Etapele constituirii gândirii geopolitice rusești

Este curios faptul că rușii, o națiune atât de sensibilă la teritoriu și frontiere, nu au dezvoltat o școală veritabilă de gândire geopolitică. Ei au reflecții puține (și târzii) asupra interferențelor spațiului geografic cu politica, teoriile lor fiind mai mult geoistorice și geosofice. Tradițional, rușii privesc relația geografiei cu politica prin prisma actului practic și nu a teoriei, așa cum s-a întâmplat în cazul nemților. Rușii au teoretizat mai puțin, gânditorii lor fiind foarte departe de (geo)politica aplicată. De remarcat e și faptul că, spre deosebire de Europa de Vest și America de Nord, „georeflecțiile" rușilor nu s-au dezvoltat din științe politice, geografie sau științe strategice, ci din istorie și (mai ales) din filosofie, de unde și predilecția pentru dezbaterile privind factorul civilizațional sau „specificitatea rusă".

Deseori, în lucrările de istorie a gândirii geopolitice ruse, ca precursor al acesteia e văzut sociologul Nikolai Danilevski (1822 – 1885), autorul cunoscutei cărți *Rusia și Europa*. Anume el a propus pentru prima dată analiza istoriei universale prin prisma evoluției „tipurilor civilizaționale". Danilevski identificase 10 arii civilizaționale – egipteană antică, chineză, arameică, indiană, iraniană, iudaică, elină, romană, arabă și romano-germană (europeană), o a unsprezecea civilizație, cea rusă, fiind în proces de constituire. Unele dintre civilizațiile descrise de el erau defuncte (egipteană antică și arameică), altele (romano-germană) erau percepute ca fiind în declin. Astfel, el anticipează nu doar teoriile lui Spengler despre ariile civilizaționale și declinul Occidentului, dar și ideea lui Kjellen despre „stat ca un organism viu", cu mențiunea că Danilevski

vorbește nu despre stat, ci despre civilizații atunci când afirmă că acestea au toate caracteristicile unui organism viu, cu o viață rânduită în etape de creștere, maturitate, îmbătrânire și deces.

Danilevski îi consideră pe slavi ca fiind una din cele șapte ramuri ale neamurilor ariene (indo-germanice), alături de germanici, latini, greci, celți, iranieni și indieni. Conform lui, scopul (geopolitic) al Rusiei ar trebui să fie unirea întregului neam slav prin crearea unei Uniuni Panslave, capabile să asigure Rusiei o independență reală în acțiuni în raport cu puterile germane. Acestui proiect îi este dedicat întregul capitol XV din *Rusia și Europa*. În opinia sa, Europa este prea „neîncăpătoare" pentru Rusia, care nu se mai poate mulțumi doar cu calitatea de mare putere europeană. Ţinând cont de dimensiunile ei și de specificul cultural, mai potrivit ar fi ca ea să devină centrul unui ansamblu separat al lumii slave. Capitala viitoarei Uniuni urma să fie Constantinopolul (pe care rușii îl mai numeau Ţarigrad). Danilevski își motivează pe larg alegerea într-un capitol întreg (XIV). Ideea nu era chiar nouă, ea trăgându-și originile din ispititoarea concepție că Rusia ar fi continuatoarea de drept a Bizanțului și că anume împăraților ruși le revine rolul de protectori ai lumii ortodoxe (pravoslavnice), al cărei centru istoric și spiritual era fosta capitală bizantină.

Tot în *Rusia și Europa,* Danilevski anticipează și teoria ciocnirii civilizațiilor, considerând inevitabilă coliziunea dintre lumea greco-slavă (ortodoxă) și cea romano-germanică (catolico-protestantă). În opinia sa, lumea slavă era în stare de asediu și amenințată de asimilare, Cehia fiind la acea oră practic pierdută (germanizată), iar Polonia, fidelă romano-catolicismului și dornică de a reveni la independență, complota împotriva rușilor alături de puterile occidentale. Danilevski era de părere că Turcia otomană ar fi jucat un rol istoric pozitiv pentru popoarele slave și ortodoxe din Balcani, or, grație turcilor, slavii sudici și ortodoxia din sud-estul Europei ar fi fost salvate de influența nefastă a Occidentului romano-germanic.

Salvatoarea Uniune Panslavă a lui Danilevski s-ar fi întins de la țărmurile Adriaticii la vest până la Marea Bering în est și de la Oceanul Arctic la nord până la Marea Egee în sud. Piesa-cheie a Uniunii urma să fie Rusia, al cărei teritoriu trebuia extins prin alipirea Regatului Galiției, la acea vreme parte a Imperiului Austriac, și a Dobrogei, care aparținea Imperiului Otoman. În afară de Rusia, din Uniune mai trebuia să facă parte Regatul Ceho-Slovac, Regatul Ungariei (care ar fi cuprins Ungaria, Banatul, nordul Transilvaniei și Transcarpatia), Regatul Sârbo-Croato-Sloven (format din Serbia, Muntenegru, Bosnia, precum și Croația, Slavonia, Carniola/Slovenia, Istria și Dalmația, aflate la acea vreme sub stăpânire austro-ungară), Regatul Bulgariei, Regatul Greciei (la care se mai alipea Ciprul și Albania), Regatul României (cuprinzând Muntenia, Oltenia, Moldova, dar și sudul Transilvaniei, Bucovina și… Basarabia). Tracia, pe teritoriul căreia se afla Constantinopolul, urma să fie un teritoriu federal.

Din reflecțiile sale asupra acestui proiect reiese că obstacolele principale ale Rusiei în atingerea scopurilor descrise erau Turcia și Austro-Ungaria, dar și Franța, pe care Danilevski o vedea ca pivot al unei viitoare coaliții antirusești. Singurul aliat pe care l-ar putea avea Rusia în Europa era, în mod cumva neașteptat, Germania. Argumentul lui Danilevski era că Berlinul a fost tradițional ostil față de încercările Parisului de a-și instaura hegemonia în Europa și că, în plus, nemții puteau fi „recompensați” cu ținuturile germanofone ale Austro-Ungariei.

În aceeași perioadă cu Danilevski activează un alt precursor al geopoliticii rusești, filosoful și scriitorul Konstantin Leontiev (1831-1891), fost consul al Rusiei la Tulcea. Ideile sale geoistorice și geopolitice sunt expuse mai cu seamă în cartea *Bizantinismul și popoarele slave (Византизм и славянство)*. Multe din gândurile prezentate în paginile acestei lucrări sunt variațiuni pe aceeași temă a „arealurilor civilizaționale”, dar găsim la el și idei foarte originale, care pot fi calificate și ca profetice. Mă refer la afirmațiile lui din capitolul concluziv al cărții amintite mai devreme, în care Leontiev vorbește

despre integrarea europeană: „Şi, pe final, oricum ar fi, pe apa de trandafir a congreselor savante sau pe sânge va crește această nouă republică. În orice caz Franța, Germania, Italia, Spania etc. vor cădea, ele vor deveni regiuni ale noului stat, așa cum pentru Italia au devenit regiuni fostul Piemont, Toscana, Roma, Neapolul, cum pentru Germania au devenit acum regiuni Hessen, Hanovra și chiar Prusia. Ele vor deveni pentru Europa unită ceea ce pentru Franța au devenit de mult Burgundia, Bretania!”. Aceste idei sunt enunțate cu jumătate de veac mai devreme decât cele din lucrările lui Richard Coudenhove-Kalergi, considerat părintele teoriilor de integrare europeană.

Un caz interesant în gândirea geopolitică rusă e cel al geografului și istoricului Lev Mecinikov (1838-1888), un descendent al cunoscutului cărturar moldovean Nicolae Milescu (1636-1708). Mecinikov a activat mai mult în Elveția, or, vederile sale politice (era anarhist) nu-i permiteau să se simtă în largul său în patrie. El este una din acele câteva excepții din gândirea geopolitică rusă când reflecțiile sunt formulate de un geograf. Cu toate acestea, nu putem spune că Mecinikov ar fi un geodeterminist social, el pronunțându-se chiar împotriva ideilor de „fatalism geografic”. *Opera magna* a activității sale de cercetare este monografia *Civilizațiile și marile fluvii istorice (La civilisation et les grands fleuves historiques)*, republicată într-o nouă traducere rusească în 2013. În ea găsim o analiză interesantă, mai ales în plan geoistoric și geocultural, a rolului factorului potamic (fluvial) în geneza marilor civilizații ale trecutului. Deși puțin cunoscută în Europa de azi, lucrarea a avut o circulație largă înainte de Primul Război Mondial, atât în Rusia, cât și în Occident, bucurându-se nu doar de aprecierea unor reputați geopoliticieni ca Friedrich Ratzel, dar și a unor scriitori cu renume, precum James Joyce.

Ideile de organizare spațială ale lui Danilevski, Mecinikov, Leontiev și ale altor teoreticieni ruși de la finele secolului al XIX-lea conțin mai ales elemente de geocultură, geoistorie sau geosofie, de asta niciunul dintre acești autori nu poate fi apreciat realmente ca

geopolitician. Probabil, primul geopolitician rus în sensul adevărat al cuvântului a fost generalul Aleksei Vandam (1867-1933). Germanofil și anglofob, Vandam prognozase în lucrările sale *Situația noastră (Наше положение, 1912) și Cea mai mare dintre arte. Analiza situației internaționale contemporane în lumina strategiei superioare (Величайшее из искусств. Обзор современного международного положения в свете высшей стратегии,* 1913) nu doar izbucnirea Primului Război Mondial, ci și faptul că Rusia va fi atrasă (de britanici) în lupta contra Germaniei. El căuta să demonstreze nocivitatea acestui pas pentru viitorul Imperiului, dar și al civilizației europene în ansamblu. Vandam este partizanul unei expansiuni active a Rusiei spre sud și răsărit, în direcția mărilor calde, or, concluzia sa e că relativa îndepărtare a Rusiei de principalele căi maritime de comunicare ar fi nu doar un dezavantaj geopolitic, dar și una din cauzele rămânerii în urmă a acesteia la capitolul economic. „Mișcarea spre sud" ar trebui să fie, după Vandam, chintesența unei doctrine geopolitice rusești. El era conștient de faptul că alegerea acestei direcții ar fi condus inevitabil la ciocnirea Rusiei cu Marea Britanie. Soluția sa pentru lupta contra „despotismului anglo-saxon" era o politică de „alianțe naturale" cu Franța și Germania, ale căror interese naționale ar fi fost în egală măsură puse în pericol de puterile anglo-saxone.

În șirul „geoteoreticienilor" ruși de referință de la răscrucea secolelor XIX și XX nu poate fi trecut cu vederea Piotr Semionov-Tian-Şanski, unul dintre fruntașii școlii ruse de geografie din prima jumătate a veacului al XX-lea. Cea mai mare parte a concepțiilor sale sociogeografice sunt expuse în monumentala lucrare *Regiunea și țara,* unde folosește pentru prima dată termenul „geosofie", pe care o vede ca pe o ramură a geografiei la intersecția cu filosofia, scopul ei constând în analiza teoretică a sociosferei. În altă ordine de idei, preocupările lui Semionov-Tian-Şanski țin mai mult de geografie politică decât de geopolitică. În *Regiunea și țara,* precum și în studiul aproape uitat (deliberat în perioada sovietică) *Despre forța stăpânirii teritoriale în cazul Rusiei. Studiu de geografie politică,* el scoate în

evidență carențele decupării teritorial-administrative a Rusiei și impactul lor asupra dezvoltării social-economice a țării și chiar a securității acesteia.

O pagină interesantă în gândirea geopolitică rusească a lăsat și prințul Nikolai Trubețkoi (1890-1938), unul din părinții conceptuali ai curentului eurasianist. Eurasianismul lui Trubețkoi este alimentat din lucrările lui Danilevski și Leontiev, lucrările sale fiind scrise într-o cheie istoriosofică.

Deși majoritatea cercetărilor sale sunt în sfera lingvisticii, el a lăsat o moștenire destul de importantă și în domenii precum filosofia sau istoria, fiind considerat unul din fondatorii școlii ruse de geopolitică. În eseul *Privire asupra istoriei ruse nu dinspre Vest, ci dinspre Est*, el aduce o argumentație în spiritul determinismului geografic al exansiunii ruse spre vest, insistând asupra faptului că există o logică naturală a extinderii și că orice teritoriu alipit artificial rămâne un corp străin și, în pofida timpului și a politicilor de asimilare, într-o zi el se va desprinde. Și viceversa, orice teritoriu care e legat de un stat prin spiritul istoriei și geografiei va reveni numaidecât la locul său firesc, chiar și după secole de înstrăinare. El își argumentează demersul făcând o paralelă între imperiul eurasiatic al tătaro-mongolilor și Rusia, pe care o consideră un fel de continuator geoistoric al imperiului gehhizid, spunând: „Chiar și o privire fugitivă asupra hărții istorice e suficientă pentru a ne convinge că aproape întreg teritoriul de azi al URSS a fost cândva parte a monarhiei mongole, fondată de marele Genghis-Han.

Unele părți ale fostei Rusii imperiale, alipite în epoca ce a urmat după Petru cel Mare, și anume Finlanda, Polonia, ținuturile baltice, nu făcuseră parte din monarhia lui Genghis-Han, dar ele au și fost pierdute de Rusia, deoarece nu se aflau într-o legătură statală istorică, firească, cu Rusia. Alte regiuni, care din întâmplare nu făcuseră parte din monarhia mongolă, dar care din punct de vedere natural, în virtutea geografiei și etnografiei lor, fuseseră în legătură cu această monarhie și care au fost alăturate mai târziu fostei Rusii, au fost menținute de URSS și chiar dacă unele dintre ele, cum e de

exemplu, Basarabia sau răsăritul polon, sunt acum înstrăinate, aceasta nu e decât o situație pasageră, și, mai devreme sau mai târziu, natura își va impune regulile”[5].

Adevăratul fondator al eurasianismului geopolitic, dezvoltat în zilele noastre de Aleksandr Dughin, este Piotr Savițki (1895-1968). În lucrările sale *Bazele geografice și geopolitice ale eurasianismului (Географические и геополитические основы евразийства), Stepa și sedentarismul (Степь и оседлость) și Notițe geopolitice despre istoria rusă (Геополитические заметки по русской истории)* sunt elaborate tezele conceptuale ale eurasianismului, o pan-idee determinată de „comunitatea teritorială”, care avea intenția să înlocuiască panslavismul, o pan-idee consumată în Primul Război Mondial.

În Rusia postsovietică semnalăm o reînviere a interesului pentru geopolitica teoretică. Aici se impune o paralelă cu creșterea interesului pentru geopolitică remarcat în Germania postkaizeristă, mai ales că multe dintre elementele și atributele geopoliticii germane interbelice sunt preluate de autorii ruși de astăzi: căutarea „grandorii pierdute”, problema conaționalilor rămași dincolo de noile frontiere, același refren despre „injustiția istorică”, teorii conspiraționiste care se aseamănă între ele izbitor de mult, aceeași chemare la revanșă și la revizuirea frontierelor și același antiamericanism (antiatlantism) militant. Cel mai cunoscut geopolitician rus contemporan (un fel de echivalent al lui Karl Haushofer în geopolitica germană dintre cele două războaie mondiale) este Aleksandr Dughin, care se reclamă succesor teoretic al eurasianiștilor din perioada interbelică.

Continuând paralelele dintre geopolitica din Rusia postsovietică și cea din Germania interbelică, remarcăm și existența revistei mensuale *Gheopolitika*, un fel de echivalent rusesc a ceea ce era în Germania de odinioară revista *Zeitschrift fuer Geopolitik*. Unul din contributorii fideli ai acestei publicații moscovite este general-colonelul Andrei Ivașov, cunoscut pentru vederile sale monarhiste și antiatlantiste, dar și toboșar al „pericolului islamic”. Într-un articol

publicat în 2004 în ziarul *Zavtra*, Ivașov spunea că politica promovată de Kremlin ar putea duce la desființarea statalității ruse, or, societatea e împinsă de putere să îmbrățișeze fie un model occidental, fie unul islamic.

Acestea sunt, în linii mari, ideile de bază exprimate de fruntașii a ceea ce am putea numi școala rusă de gândire geopolitică. Dar geopolitica rusească (și mai ales sovietică) a fost întâi de toate una de teren, nu de birou. Anume de asta e important să ne oprim și la etapele parcurse de „practicienii" geopoliticii ruse și sovietice, începând cu primul țar al Rusiei, Ivan al IV-lea cel Groaznic. Anume el renunță la titlul de mare-cneaz al Moscovei: el își asumă titlul de țar (cezar), etalând astfel pretențiile de mare putere ale țării lui. În perioada domniei sale, Rusia înregistrează o creștere teritorială spectaculoasă. În 1552 Ţaratul Rus anexează Hanatul Kazanului, unul din cele patru hanate tătărești apărute în urma scindării Hoardei de Aur în zorii veacului al XV-lea. Patru ani mai târziu, în 1556, Rusia pune stăpânire și pe Hanatul Astrahanului, un alt stat tătăresc. Acțiunea a avut două scopuri „foarte" geopolitice – să bareze calea Imperiului Otoman pentru o eventuală joncțiune terestră cu popoarele turcice central-asiatice și să-și croiască drum spre Marea Caspică. Controlând întregul curs al râului Volga (după cucerirea hanatelor Kazanului și Astrahanului), rușii capătă acces navigabil spre Persia, evitând căile terestre care treceau prin numeroase state ostile Moscovei.

O altă preocupare a țarului rus a fost accesul la Marea Baltică. Ivan al IV-lea a dorit numaidecât obținerea unui coridor maritim spre vest. Dar la acea vreme țărmurile baltice erau sub control suedez (în nord) și german (în sud). Cea mai vulnerabilă porțiune părea să fie cea stăpânită de germanii baltici (Confederația Livoniană), însă calculele rușilor au dat greș: toate puterile regionale – Suedia, Danemarca, Lituania și Polonia – au sărit în ajutorul cavalerilor germani. Tertipul lui Ivan cel Groaznic cu proclamarea, în 1570, a unui Regat al Livoniei, în frunte cu Magnus I de Oldenburg, n-a reușit, împăratul german refuzând recunoașterea

acestuia. În consecință, după 25 de ani de război, rușii au fost înfrânți (1578), renunțând pentru un veac și jumătate la „deblocarea căii baltice”. Aventura „geopoltică” a lui Ivan al IV-lea a costat enorm statul rus, țara fiind aruncată în cea mai cumplită criză socială, economică și demografică (numită în istoriografia rusă „poruha”) pe care o cunoscuse după invazia tătaro-mongolă în secolul al XIII-lea. De altminteri, anume „poruha” a fost una din cauzele migrației țăranilor ruși în Ural și Siberia, mișcare ce a pus bazele colonizării rusești a acestor vaste ținuturi.

Ştafeta „operei geopolitice” a lui Ivan al IV-lea a fost preluată un secol mai târziu de Petru cel Mare. Nu ne vom opri la renumitul document apocrif (de mare circulație) cunoscut cu numele de „Testamentul lui Petru cel Mare”. Primul împărat al Rusiei nu e deloc autorul acelui text, pus în circulație la un veac după moartea lui, în perioada domniei lui Alexandru I. Asta nu înseamnă că Petru cel Mare n-ar fi avut o viziune geopolitică. Dimpotrivă, probabil, printre suveranii europeni din vremea sa el a avut cea mai fină înțelegere a trinomului spațiu-politică-economie. Elementele principale ale „doctrinei petrine”, dacă putem spune astfel, au fost europenizarea Rusiei, scoaterea ei din izolarea geografică și întărirea conceptului „Moscova – a treia Romă”. Şi dacă încercările sale de a „sparge o ușă” în zidul turco-tătar din jurul Mării Negre au suferit eșec, atunci operațiunea baltică i-a reușit cu brio: în urmă Marelui Război Nordic (1700 -1721), Rusia obține nu doar anexarea Ingriei, pe teritoriul căreia se ridică noua capitală imperială, Sankt Petersburgul, dar și substituirea Suediei în lista puterilor majore europene.

Fiica lui Petru cel Mare, împărăteasa Elizaveta I (1741-1761), se implică activ în politica internațională, dar Rusia devine cu adevărat un factor inconturnabil al politicii europene (și mondiale) abia în perioada domniei împărătesei Ecaterina cea Mare (1762-1796). Anume ea a desăvârșit opera petrină de expansiune, prin extinderea ieșirii Rusiei la Marea Baltică odată cu alipirea ducatului Kurlandei (1795). În sud, după câteva războaie ruso-turco-crimeene, are loc

anexarea Hanatului Crimeei (1783), Rusia căpătând o largă ieșire la Marea Neagră. Îndată după asta încep campaniile caucaziene, regatul georgian al Kahetiei acceptând protectoratul rusesc (1783).

Mare admiratoare a Greciei antice, Ecaterina visa la reînvierea unui imperiu elin în uniune personală cu Rusia. „Reveriile eline” ale împărătesei se învrednicesc de un succes limitat (și efemer) prin crearea, în 1770, în bazinul Mării Egee, a așa-numitului Mare Principat al Arhipelagului. „Experiența greco-mediteraneeană” a rușilor n-a durat mult: patru ani mai târziu Petersburgul se vede nevoit să retrocedeze insulele grecești Imperiului Otoman.

Ecaterina acordă atenție mare nu doar Europei și Orientului Apropiat, ci și Extremului Orient și bazinului Oceanului Pacific. În perioada domniei sale, Alaska e anexată la Imperiul Rus și sunt create coloniile rusești din California (Fort Ross). Anume Ecaterina cea Mare (și nu Petru I) avu ideea creării unei „breșe” spre Golful Persic, prin subordonarea micilor hanate azere, vasale ale perșilor, precum și anexarea provinciilor vestice ale Imperiului Persan, populate preponderent de non-perși. Campania pentru „Coridorul persan” era efectiv pregătită în anul 1796 și doar moartea împărătesei l-a împiedicat pe contele Valerian Zubov, numit de Ecaterina comandant al operațiunii, să pornească cu oastea sa la drum.

În politica externă, Ecaterina cea Mare s-a bazat pe o „alianță cordială” cu cele două mari puteri germane ale vremii – Regatul Prusiei (succesorul Ordinului Teuton) și Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană. Regii prusieni și împărații romano-germani au fost companionii ei de nădejde în „opera” de lichidare a Poloniei (și Lituaniei) după Revoluția Poloneză din 1793-1795, apoi în organizarea coaliției antifranceze după Revoluția din 1789-1792. Anume în perioada ecaterinină se consolidează alianța ruso-germană, tripla înțelegere Sankt Petersburg – Königsberg/Berlin – Viena. Cu toatea astea, în pofida originii sale germane, Ecaterina cea Mare n-a pus interesele Rusiei la picioarele curții regale prusiene, așa cum o făcuse mai devreme soțul ei, împăratul Petru III, și mai apoi fiul lor, Pavel I.

Nu ne vom opri la împărații ruși din secolul al XIX-lea, or, aceștia n-au făcut decât să urmeze, într-o manieră poate mai puțin ambițioasă, calea indicată de cei doi mari împărați din veacul precedent – Petru cel Mare și Ecaterina cea Mare. O privire mai atentă merită ultimul împărat rus, Nicolae II, or, în domnia lui (1894-1917) Petersburgul se îndepărtează treptat de alianțele tradiționale cu Viena și Berlinul, apropiindu-se de Paris și (atât de neașteptat!) de Londra. O seamă de istorici văd cauza principală a acestei înstrăinări „nefirești" dintre Rusia și cele două imperii germane în divergențele pe care le aveau Petersburgul și Viena în Balcani. E una din pricini, desigur, dar astfel de ciocniri de interese în sud-estul Europei se remarcă și în veacul al XVIII-lea, și totuși, cele două curți imperiale ajungeau, până la urmă, să se înțeleagă. Una din cauze este, mai curând, faptul că Nicolae II a fost un împărat cu mai puțină aplecare spre politica externă. A fost poate primul împărat rus care a dat prea multă ascultare miniștrilor săi de externe și le-a delegat acestora mai multe competențe în sfera diplomatică. Atâta timp cât Nicolae II avusese un ministru de externe venit din rândurile aristocrației germane, cum erau baronul Giers sau contele Lambsdorff, interesele Berlinului și ale Vienei erau menajate (publicistul naționalist rus Nikolai Katkov, foarte influent la acea vreme, considera că baronul Giers „înhămase" într-atât interesele Rusiei la cele ale Germaniei și Austriei, încât: „Nu mai există un Minister al Afacerilor Externe al Rusiei, ci un Minister al *Afacerilor Externe în* Rusia"). Situația s-a schimbat în 1906, în toiul primei revoluții ruse, când la cârma diplomației de pe malurile Nevei vine Aleksandr Izvolski, partizan al apropierii de Anglia și Franța. În fond, dacă stăm să analizăm ce îi făcea pe reprezentanții curentului „național" velicorus să pledeze pentru o alianță cu Londra și Parisul, vom vedea că toate explicațiile de ordin rațional nu sunt decât o acoperire: cauza reală a acestei atitudini venea din frustrările multor reprezentanți ai păturilor superioare și de mijloc din Rusia față de aristocrația germană din Imperiu. Demersul „partidei naționale" în politica externă era mai curând un răspuns la

situația din țară, la proliferarea sentimentelor slavofile și panslaviste, care se remarcă deja în timpul Războiului Ruso-Turc din 1877-1878 și se intensifică pe durata Revoluției din 1905-1907.

Lucrul început în 1906 de Izvolski, pe timpul căruia s-a și semnat acordul de alianță cu Marea Britanie, a fost continuat cu și mai mult elan de succesorul său, Serghei Sazonov. Sazonov devine ministru de externe în mare parte datorită lui Izvolski, care l-a promovat, văzând în el un camarad de idei. N-a fost o promovare ușoară. Așa cum afirmă cercetătoarea rusă Tatiana Limanskaia, înainte să fi ajuns cu adevărat ministru, Serghei Sazonov a trebuit să treacă prin serioase verificări la palatul imperial, care mai rămânea profund germanofil.

Viziunile geopolitice ale lui Sazonov erau puternic influențate de prietenul său, prințul Evgheni Trubețkoi, panslavist inveterat, partizan al apropierii de Anglia și adversar fervent al curentului germanofil[6]. El considera că pentru săvârșirea unității slave prețul pe care trebuie să-l plătească Rusia e un război cu Germania. Sub influența ideilor lui Trubețkoi, Sazonov se hotărăște să rupă definitiv cu Berlinul, ocupând o poziție intransigentă în perioada crizei din iulie 1914. La 28-30 iulie 1914 Sazonov, alături de ministrul de război Suhomlinov și preceptorul Aleksandr Krivoșein, au învins împotrivirea împăratului Nicolae II, care nu dorea să anunțe mobilizarea generală ca răspuns la declarația de război făcută Serbiei de guvernul austro-ungar. Împăratul căuta să evite întâlnirea cu gruparea „războinică”, dar până la urmă a cedat[7]. A cedat pentru că trebuia să demonstreze armatei, dar și opiniei publice ruse, tot mai sensibile la subiecte „identitare”, că, în pofida originii sale germane, este suveran al poporului rus, solidar cu frații slavi și ortodocși din Serbia. Bineînțeles, Sazonov era un diplomat prea experimentat ca să nu înțeleagă ce va urma după decretarea mobilizării generale. Ambasadorul german Purtales îl previne, cerându-i revizuirea deciziei. Sazonov e neclintit. La 1 august 1914

Germania declară război Rusiei. A fost un război fatal și pentru Rusia, și pentru Germania, și pentru Austro-Ungaria, dar și pentru întreaga Europă.

Guvernul comunist în frunte cu Lenin, instaurat după puciul bolșevic din noiembrie 1917, n-a avut o doctrină geopolitică bine conturată. „Revoluția mondială" a lui Troțki sau „revoluția limitată" a lui Lenin erau mai curând o parte a luptelor din interiorul partidului. Doctrina geopolitică și strategică sovietică în perioada interbelică, care se conturează pe vremea lui Stalin, a fost una defensivă, marcată de statutul de „cetate asediată". Scopurile ei principale erau recunoașterea legitimității regimului comunist pe plan internațional; crearea unui sistem economic închis, autarhic, capabil să reziste în condițiile izolării internaționale; susținerea mișcării comuniste internaționale. Bineînțeles, nu putem afirma că Uniunea Sovietică n-a avut niciun fel de pretenții teritoriale în perioada interbelică, un exemplu fiind Basarabia, teritoriu pentru care era în litigiu cu România, dar nu extinderea teritorială a URSS era piatra de temelie a ceea ce am numi „prima doctrină Stalin". Apetitul Moscovei pentru expansiune și „redesenarea hărții lumii" se trezește odată cu al Doilea Război Mondial, mai exact odată cu înțelegerile sovieto-germane din anii 1939-1940, când Berlinul propune Sovietelor un „parteneriat" în vederea partajării sferelor de influență în Europa Centrală și de Sud-Est. Anume atunci se profilează cea de-a doua doctrină Stalin, marcată de ideea ofensivei și expansiunii.

În anii 1939-1944 URSS anexează patru state (Estonia, Letonia, Lituania și Tuva) și părți importante din alte trei țări (Finlanda, Polonia și România). În sensul expansiunii teritoriale, Stalin acționa mult mai direct decât Hitler, fără menajamentele de fațadă la care erau nevoiți să recurgă germanii. Pentru comparație, în aceeași perioadă (1939-1944) Germania nazistă, dincolo de nordul Sloveniei, mica zonă germanofonă a Belgiei și Lorena de Nord și Alsacia, anexează la Reich doar două state – Luxemburgul și Polonia (care avea un statut juridic aparte, de guvernământ general).

Elementele de bază ale doctrinei Stalin II, care se concretizează în anii 1943-1945, în contextul conferințelor tripartite sovieto-anglo-americane, erau: recunoașterea cuceririlor teritoriale sovietice în centrul și sud-estul Europei; instaurarea unor regimuri pro-sovietice în țările Europei Centrale și de Sud-Est și ale Asiei de Est și deblocarea, în acest fel, a URSS, care căpăta largi debușee spre Mediterană și bazinul Pacificului; neutralizarea Finlandei, Germaniei, Austriei, Italiei și Japoniei și crearea în acest mod a unor zone-tampon între sfera de influență sovietică și cea occidentală. Stalin a mai dorit și „transferarea" problemei polone în Vest, prin „compensarea" (în pofida protestelor guvernului polonez din exil!) a pierderilor teritoriale suferite de polonezi în favoarea URSS cu fostele provincii răsăritene ale Germaniei. Astfel Stalin spera să creeze o stare de tensiune permanentă între Germania și Polonia, făcându-i pe polonezi dependenți de susținerea Moscovei. Deși Stalin a dorit să pedepsească Germania, militând pentru extinse amputări teritoriale și masive deplasări de populație, trebuie spus că el s-a pronunțat împotriva Planului Morgenthau (1944), care prevedea izolarea, dezmembrarea, dezurbanizarea, detehnologizarea și agrarizarea Germaniei (și Austriei) postbelice. Dacă arma de bază a doctrinei Stalin I era propaganda comunistă, doctrina Stalin II se va sprijini pe instrumente mai „convingătoare" și, întâi de toate, pe forța militară, inclusiv pe prezența armată în „țările frățești eliberate" din centrul și sud-estul Europei și din estul Asiei.

Deși oficial nu se vorbește despre o doctrină Hrușciov, trebuie să spunem că mesajul de politică externă al Moscovei, demersul geopolitic al URSS, se modifică după moartea lui Stalin, mai cu seamă după Congresul al XX-lea al PCUS (1956). Hrușciov vrea să schimbe metodele. El retrage armata sovietică din China (1955) și încearcă stângaci să cumpere dragostea și recunoștința „popoarelor frățești", promovând o politică mai *soft* în raport cu vasalii din blocul comun, întâi de toate în raport cu Beijingul. În mod neașteptat, această „liberalizare" a raporturilor nu conduce la rezultatele scontate – „motivarea pozitivă" nu s-a produs. China maoistă devine tot mai

autonomă, dând un exemplu „prost” și unor state est-europene, precum Albania. La rândul lor, ungurii au înțeles și ei greșit, prea *á la lettre*, politica de destalinizare a Congresului al XX-lea al PCUS din februarie 1956, revoltându-se contra regimului comunist câteva luni mai târziu.

Totuși, nu putem spune că „era Hrușciov” a fost un lanț de eșecuri geopolitice pentru Uniunea Sovietică. Una din componentele de bază ale doctrinei Hrușciov – sprijinirea mișcărilor anticoloniale – a dat anumite rezultate. Dacă în perioada lui Stalin URSS mai rămâne doar o mare putere eurasiatică, în vremea lui Hrușciov ea se transformă într-o supraputere omniprezentă. Noile ținte ale Moscovei devin Africa și America Latină. În 1959 comuniștii lui Castro ajung la putere în Cuba, dând astfel o lovitură neașteptată și dureroasă intereselor americane. După o perioadă foarte îndelungată, americanii se simt din nou cu adevărat vulnerabili în fața unei amenințări externe. Tot pe vremea lui Hrușciov se constituie Tratatul de la Varșovia (1955), care era un răspuns la remilitarizarea RFG și aderarea acesteia (în 1955) la Alianța Nord-Atlantică.

Brejnev a continuat cursul de politică externă al lui Hrușciov, în special în ceea ce ține de relațiile cu Occidentul și cu țările Lumii a Treia, dar schimbă radical „manierele” în raport cu „aliații” după evenimentele de la Praga din 1968. Anume atunci apare cunoscuta doctrină Brejnev a „suveranității reduse”. Esența acestei doctrine a fost formulată în discursul liderului de la Kremlin la Congresul al V-lea al comuniștilor polonezi, în care se susținea că punerea în pericol a cauzei socialismului într-un stat din blocul sovietic „devine nu doar o problemă a țării respective, dar și o problemă comună, o preocupare a tuturor țărilor socialiste”[8]. Implicit, URSS își rezerva dreptul de a interveni oriunde în apărarea cauzei marxist-leniniste. De fapt, doctrina Brejnev nu e doar un răspuns la evenimentele din Cehoslovacia, așa cum se consideră deseori. Schimbarea atitudinii Kremlinului trebuie privită într-un context geopolitic mai larg. Anul 1968 a însemnat, întâi de toate, detașarea definitivă a Chinei de

URSS. În același an, Albania lui Hoxha părăsește oficial Tratatul de la Varșovia, iar România lui Ceaușescu își „permite” o marjă de autonomie prea mare în tratarea „chestiunii” cehoslovace. Aceste „breșe” au fragilizat mult Heartlandul sovietic și se impuneau măsuri hotărâte pentru a stopa procesul de dezagregare a lagărului socialist și, în măsura posibilităților, pentru revigorarea și extinderea acestuia.

Dincolo de înăsprirea controlului țărilor aliate, Moscova lansează în anii ’70 alte două acțiuni geopolitice de anvergură: operațiunea de „încercuire” a Chinei (prin strângerea alianței cu India și sprijinirea mișcărilor comuniste antichineze din Laos și Cambodgia) și „deblocarea” URSS, prin crearea unei „breșe” spre Oceanul Indian. Ultima operațiune s-a materializat prin intervenția în Afganistan și susținerea revoluției islamice din Iran, URSS fiind prima țară care recunoștea regimul lui Khomeyni.

Epopeea afgană avea să coste scump puterea sovietică, atât în plan intern, cât și extern. Zecile de mii de militari în termen uciși în cursul intervenției armate din Afganistan aveau să trezească nemulțumirea (încă controlată) a populației. În același timp, cursa înarmărilor, tot mai costisitoare, ca și competiția tehnologică tot mai dură cu Occidentul, rigiditatea economiei planificate, dar și erorile grave ale așa-numitei politici naționale aveau să surpe colosul sovietic. În perioada lui Gorbaciov, URSS nu s-a mai simțit în stare să riposteze pe măsură proiectelor tehnologice americane și nici să-și ajusteze politicile față de statele-satelit din blocul comunist și față de mișcările de emancipare națională. Moscova recula. Tratatul de la Varșovia și CAER devin fictive deja în 1990. Uniunea Sovietică pierdea statutul de supraputere înainte chiar de a se fi destrămat. Pentru prima dată după criza generată de Primul Război Mondial și Razboiul Civil din 1917-1922, Rusia pierdea controlul geopolitic asupra unor vaste întinderi, fiind declasată în statutul său internațional.

Coridorul persan – preconizatul acces
al Imperiului Rus spre bazinul
Oceanului Indian

Trei visuri ale Rusiei de ieri: panslavismul, eurasianismul, internaționalismul

Deși panslavismul e văzut deseori ca o pan-idee geopolitică rusească, originile sale nu sunt chiar în Rusia. Cel care este considerat părinte de facto al panslavismului, un curent de gândire asociat frecvent și cu creștinismul ortodox (pravoslavnic), a fost un prelat romano-catolic croat, Juraj Križanić (1617-1683), un militant pentru refacerea unității creștine. În 1659 Križanić se stabilește în Rusia, unde caută să convingă autoritățile moscovite de necesitatea apropierii celor două biserici creștine surori – catolică și ortodoxă –, fără a găsi însă susținerea așteptată. Dimpotrivă, el este întâmpinat cu dușmănie de preoțimea ortodoxă, care izbutește să obțină (în 1661) exilarea acestui „agent al Romei" în Siberia. În surghiunul siberian, la Tobolsk, Križanić va elabora o limbă panslavă în baza vocabularului limbilor slavonă, sârbo-croată, rusă și poloneză. El numește această limbă „rusă", considerând că rusa este cea mai pură dintre limbile slave, celelalte dezvoltându-se din ea în urma migrațiilor slave din Evul Mediu timpuriu.

Tot în exilul siberian Križanić redactează tratatul *Politica,* pe care-l scrie chiar în limba panslavă inventată de el. Lucrarea e întâi de toate un îndreptar pentru o bună guvernare politică și economică a statului. Autorul invocă pe parcursul întregii cărți ca exemplu Germania, îndemnându-i pe ruși să urmeze modul german de organizare a vieții publice, a comerțului, a industriei și administrării orașelor. El deplânge faptul că rușii, având un teritoriu atât de întins și bogat, nu știu să tragă din asta foloase. Bunăoară, referindu-se la Siberia, el zice: „Ştiu că, dacă germanii ar stăpâni Siberia, ei n-ar

trăi fără oameni ai mării (marinari) și ar descoperi căi maritime îndepărtate, despre care nu știm”[9]. Križanić face și o analiză (din memorie) a istoriografiei germane despre slavi, în special privitoare la ruși, scoțând în relief disprețul cu care sunt priviți aceștia. Remarca respectivă a lui Križanić e interesantă pentru a vedea punctul de plecare al panslavismului – o relație complexă cu germanii, care la acea vreme stăpâneau mai multe popoare slave, precum cehii, slovacii, slovenii sau croații. Pentru a face față acestei competiții și a ridica lumea slavă la locul cuvenit, el îndeamnă la solidaritatea neamurilor slave în lupta pentru emancipare națională și crearea unui stat unic, centrat pe Rusia.

Deși Križanić a pus bazele gândirii panslaviste, nu el a fost cel care a inventat și termenul, autorul lui fiind scriitorul și lingvistul slovac Ján Herkel (1786-1853). Ca și Križanić, Herkel vorbește despre necesitatea creării unei limbi pan-slave, publicând (în 1826) un tratat intitulat *Elementele limbii slave comune (Elementa linguae Slavicae Universalis)*, în care și folosește pentru întâia oară termenul „panslavism”.

Panslavismul, așadar, a fost la început legat mai mult de mișcările de emancipare ale popoarelor slave aflate sub stăpânire germană/austriacă sau turcă și nu o pan-idee „imperială”, cum avea să devină mai apoi. Privirile gânditorilor panslaviști din veacul al XIX-lea, printre care îi amintim pe poetul sârb Vuk Stefanović Karadžić, scriitorul croat Ljudevit Gaj, poetul slovac Ján Kollár sau istoricul ceh Josef Dobrovský, erau ațintite spre Rusia, care se afirmase ca o mare putere europeană în plină ascensiune, fiind o probă a faptului că popoarele slave nu sunt niște „neamuri de holopi”, incapabile de a fi stăpâne pe propriul destin și lipsite de vocație pentru „cultura înaltă”. Așadar, geneza panslavismului nu e doar în opoziția față de germani, dar și într-un complex de inferioritate față de aceștia, care erau văzuți ca un neam de stăpâni (*Herrenvolk*).

Rușii au fost la început dacă nu ostili, atunci cel puțin rezervați față de concepțiile panslaviste. Condusă de o casă imperială de origine germană și de elite și ele în bună parte germane sau germanofile, care vedeau în Viena și Berlin „aliați naturali”, Rusia se ținuse, cel puțin până în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea, la oarecare distanță de militanții panslaviști. Atunci când, pe fundalul Revoluției europene din 1848-1849, la Praga s-a convocat Primul Congres Panslavist, delegații ruși au fost practic absenți. Singurul reprezentant al poporului rus a fost cunoscutul filosof anarhist Mihail Bakunin, care nu împărtășea întru totul patosul discursurilor învăpăiate ale celor prezenți. Aceștia reprezentau preponderent comunitățile slave din Imperiul Austriac, care au refuzat să-și trimita delegații la Reichstag-ul din Frankfurt, considerând că nemții și slavii aveau agende politice diferite în acea revoluție. Dacă Congresul Panslavist de la Praga (la care au fost adoptate cele trei culori ale popoarelor slave – albastru, alb și roșu –, precum și imnul panslavist „Hei, slavilor”) a trecut aproape neobservat de mediile intelectuale rusești, atunci vârfurile guvernante l-au privit chiar cu ostilitate. Nicolae I s-a declarat solidar cu împăratul austriac, ajutându-l să stingă văpaia revoluției.

Nu doar în Rusia panslavismul nu a avut inițial o primire tocmai bună. O poziție specifică față de acest proiect au adoptat și polonezii, pentru care Rusia nu era deloc „sursa de lumină și libertate”, ci chiar puterea opresoare. Polonezii considerau că popoarele slave (în special bielorușii și ucrainenii) ar trebui să se solidarizeze cu ei în lupta pentru independență față de Rusia, edificând apoi un stat slav federal central-european. Unul din teoreticienii acestui panslavism limitat și centrat pe Polonia era poetul Adam Mickiewicz.

După destrămarea Confederației Germane (1866) și crearea Austro-Ungariei (1867), unii naționaliști polonezi își vor îndrepta (contrar celorlalți slavi) așteptările spre Viena, care lărgi autonomia Regatului Galiției, unde polonezilor le revenea rolul de „stăpân local”. De o înțelegere cu Viena își legaseră o vreme speranțele și

unii fruntași ai mișcării panslaviste cehe, cum ar fi istoricul František Palacký, unul dintre ideologii austro-slavismului. Acest curent de gândire a fost alimentat și de dezamăgirea față de Rusia, mai cu seamă după înăbușirea cu cruzime a insurecției poloneze din 1861-1864, după care Petersburgul lichidează definitiv Regatul Poloniei, transformându-l într-un guvernământ general.

De regulă, panslavismul e privit ca un curent de gândire relativ unitar, principiile sale fundamentale fiind de-a lungul veacurilor, la diferite popoare slave, aceleași – lupta pentru eliberarea de sub stăpânirea austro-germană și turcă, miza politică pe Rusia, edificarea unui stat (de cele mai dese ori se invocă modelul federal) panslav. În realitate, atestăm o deosebire de scop în Rusia, pe de o parte, și în ținuturile slave din centrul și sud-estul Europei, pe de altă parte. Pentru sârbi sau cehi, panslavismul era văzut ca o ideologie supranațională, care pleda pentru eliberarea de sub stăpânirea străină și emanciparea națională. În Rusia însă, obiectivul panslavist era altul, el fiind perceput ca un instrument de expansiune, de extindere a stăpânirii rusești prin specularea sentimentelor naționale ale popoarelor slave din centrul și sud-estul Europei. Panslavismul rusesc era „fraternalist” doar în masura în care rușii erau acceptați ca frați mai mari, iar Slavia era un alt fel de a spune Rusiei Mari. Încă în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea autori precum Andrei Samborski sau Vasili Malinovski vehiculau ideea creării unei federații slave centrate pe Rusia și a utilizării mișcărilor de eliberare națională a popoarelor slave în vederea slăbirii puterii Habsburgilor și otomanilor. După războaiele napoleoniene și instaurarea uniunii personale ruso-polone (1815), se părea că acest deziderat e pe cale să se împlinească. Diferențele de agendă ale panslavismului rusesc apar în evidență în ultimul sfert al veacului al XIX-lea, când acesta devine un curent de gândire răzpândit în rândurile armatei și clasei politice ruse. Astfel, la finele secolului al XIX-lea ia naștere o ramură heterodoxă a panslavismului – neoslavismul –, care pleda pentru „egalitatea între frați”.

În 1867, la Moscova are loc cel de-al doilea congres slav, inițiat cu prilejul Expoziției Panruse din acel an de un grup de intelectuali slavofili și panslaviști, printre care istoricii Vladimir Lamanski, Nil Popov, Serghei Soloviov și Mihail Pogodin. Contrar părerilor exprimate în presa de limbă germană sau poloneză de la acea vreme, guvernul rus n-a fost implicat în pregătirea evenimentului[10]. Judecând după datele disponibile, cel de-al Doilea Congres Panslavist a fost un act mai curând tolerat decât inițiat de autoritățile imperiale de la Sankt Petersburg, chiar dacă unii dintre delegații externi aveau să fie primiți de împăratul Alexandru II la palatul de vară din Ţarskoe Selo[11].

Perioada de avânt a ideologiei panslaviste începe după 1877, când rușii se lansează într-un nou război ruso-turc sub lozinca eliberării „fraților slavi" din Balcani de sub asuprirea otomană, și după 1917, când rolul de ideologie mobilizatoare, ca urmare a insurecției bolșevice, e ocupat de internaționalismul proletar. În aceste patru decenii panslavismul poate fi considerat un fel de doctrină ideologică de stat a Imperiului Rus. Anume opoziția a două pan-idei – panslavistă și pangermanistă – a fost una din cauzele (majore) ale catastrofei europene din 1914-1918. În ajunul Primului Război Mondial era o adevărată euforie panslavistă, alimentată succesiv de criza bosniacă din 1908, de războaiele balcanice din 1912-1913, apoi de criza austro-sârbă din iulie 1914. Cântecul lui Vasili Agapkin *Slaveanka* (titlul complet ar fi *Un adio al femeii slave / Прощание славянки)*, în ritmurile căruia soldații ruși plecau pe front în vara lui 1914 în ajutorul fraților slavi din Serbia, este edificator prin simbolismul său. Numai că acel „adio" *(прощание)* n-a fost deloc de bun augur: în războiul dat și-au găsit moartea și visul panslavist, dar și Marea Rusie de odinioară.

Deși eurasianismul e frecvent asociat cu panslavismul și curentul slavofil din gândirea social-politică rusă a secolelor XVIII și XIX, în realitate acesta reprezintă o pan-idee autonomă. În pofida faptului că fondatorii eurasianismului îi considerau pe unii teoreticieni

slavofili, cum ar fi Aleksei Homeakov sau Konstantin Aksakov, ca fiind un fel de părinți spirituali ai eurasianismului, acesta este în multe privințe chiar divergent în raport cu ideile slavofililor și panslaviștilor. Nu poate fi negată influența ideilor panslaviste și slavofile asupra eurasianismului, în special a eurasianismului timpuriu, dar nu putem afirma că între acestea există o relație de continuitate directă. Panslavismul este bazat pe comunitatea „genetică", cultural-istorică, pe obârșia comună slavă, dar și pe credința ortodoxă. În același timp, chiar dacă teoreticienii eurasianismului nu sunt neapărat adepții unei societăți laice, creștinismul ortodox nu e privit ca element ce poate incita la unitate și nici suda un ansamblu geopolitic. Mai mult ca atât, partizanii eurasianismului nu erau de părere că ar exista o civilizație slavă distinctă. Faptul că cehii sau polonezii sunt slavi nu îi face mai aproape de ruși nici din punct de vedere cultural și nici politic. Şi viceversa, chiar dacă armenii sau udmurții nu sunt popoare slave, ei sunt legați de ruși prin geografie, dar și prin istorie. Panslavismul e o pan-idee a „spiritului și sângelui comun", în timp ce eurasianismul își bazează demersul pe concepte precum „comunitatea de sol și destin", fiind o pan-idee geografică, mai exact istorico-geografică, în care „comunitatea de sânge" sau credința comună nu joacă rolul de liant.

Eurasianismul apare îndată după Primul Război Mondial, în condițiile acelei grave crize a valorilor, dar și reperelor prin care trecea Europa după prăbușirea lumii eurocentrice. Panslavismul, care ajunge la zenit în 1914, odată cu exaltarea spiritului de fraternitate slavă, a fost și el unul dintre „morții" primei conflagrații mondiale. Pe locul lui, dar nu în calitate de descendent direct, se lansează timid această nouă pan-idee care este eurasianismul. Începuturile sale teoretice sunt întrezărite în lucrarea *Europa și lumea,* publicată de filosoful rus Nikolai Trubețkoi la Sofia în 1920, precum și în articolul lui Piotr Savițki *Europa și Eurasia*, apărut câteva luni mai târziu (era, de fapt, o recenzie la cartea lui Trubețkoi). Ideile lor capătă repede o anumită audiență în rândurile emigrației albgardiste rusești din Bulgaria. Dezbaterile generate de

lucrările lui Trubețkoi și Savițki conduc la constituirea unui grup al eurasianiștilor, din care făceau parte, dincolo de Trubețkoi și Savițki, istoricul Gheorghi Vernadski, istoricul Gheorghi Florovski, criticul literar Dmitri Sveatopolk-Mirski sau muzicologul Piotr Suvcinski. Anume în dezbaterile din cadrul acestui grup (relativ) restrâns al emigrației rusești din sud-estul Europei se vor forja bazele teoretice ale pan-ideii eurasianiste.

Eurasianiștii erau, ca și majoritatea panslaviștilor, partizani ai modelului federal, dar spațiul geografic al preconizatului proiect eurasianist era altul decât cel panslavist: federația eurasiatică urma să cuprindă teritoriul URSS în hotarele sale din 1938, precum și Tuva și Mongolia, sateliți ai Sovietelor. Proiectul eurasianist era într-atât de puțin marcat de „etnicism", încât autorii săi nu puneau nici măcar problema „reconquistei" teritoriilor cu o importantă populație bielorusă sau ucraineană din Polonia, Cehoslovacia sau România ori a recuceririi Sahalinului de Sud.

Nici proiectul social-politic al eurasianiștilor nu avea multe asemănări cu cel al panslaviștilor. În timp ce primii, fideli conservatismului slavofil, erau apologeții obștii rurale, „purtătoare a valorilor civilizaționale firești" ale ansamblului geocultural slavo-ortodox, eurasianiștii militau pentru o societate modernă, în pas cu timpul. Vederile politice ale eurasianiștilor erau mai curând laice, republicane, federaliste și social-liberale, spre deosebire de cele ale panslaviștilor, care erau de sorginte conservatoare, centrate pe monarhie, Biserica Ortodoxă, naționalismul velicorus și ideea de autarhie economică.

Spre deosebire de panslavism, care a avut o audiență destul de largă, eurasianismul interbelic a fost un curent de gândire foarte local, fără un impact politic sau măcar intelectual sesizabil. Ideile eurasianiștilor erau cunoscute de un număr restrâns de intelectuali ruși emigrați în Vest după Revoluția rusă din 1917, fiind practic

necunoscut în URSS. Așa precum „visul panslavist” s-a stins în focul Primului Război Mondial, „reveria eurasianistă” avea să intre în anonimat deplin după al Doilea Război Mondial.

Renașterea i se datorează în mare parte istoricului Lev Gumiliov, fiul cunoscutei poete Anna Ahmatova, care în anii ’50 intră în legătură cu Piotr Savițki, care locuia în acea vreme la Praga, câștigându-și existența din traduceri. Gumiliov e încântat de ideile eurasianiștilor, pe care le interpretează prin prisma etnografiei, mai ales a etnogenezei. Eurasianismul lui Gumiliov nu e atât politic, cât civilizațional, spiritual. El crede că geografia și istoria acestui vast spațiu continental va pune bazele superetnosului eurasiatic. În cartea sa *De la Rutenia la Rusia (Om Pycu к Poccuu)*, Gumiliov susține că rușii sunt poporul ce întrunește elementul civilizațiilor potamice, dar și al celor forestiere și de stepă, combinând armonios fibra asiatică cu cea europeană. Totuși, el nu vede civilizația ruso-eurasiatică drept una de tranziție, considerând-o un ansamblu independent. Bineînțeles, în perioada sovietică Gumiliov nu și-a manifestat public ideile, dar la finele anilor ’80, în perioada „restructurării” gorbacioviste, el publică o serie de lucrări care vor resuscita eurasianismul, făcându-l larg cunoscut în fosta URSS.

Dacă eurasianismul clasic era marcat ideologic de social-liberalism (cu unele excepții, cum ar fi Sveatopolk-Mirski, bunăoară), atunci eurasianismul postsovietic se inspiră din platforme ideologice de stânga. Partidul Eurasianist, fondat în 2002 de geopoliticianul Aleksandr Dughin, ideologul principal al neoeurasianismului, este, doctrinar vorbind, un partid de inspirație marxistă.

Eurasianismul clasic era federalist, în timp ce neoeurasianismul poate fi perceput doar ca regionalist. În plus, factorului național rusesc i se acordă un loc mult mai important în teoriile lui Dughin decât în cele formulate de vechii teoreticieni ai eurasianismului. Dacă eurasianismul lui Trubețkoi și Savițki, în pofida utopismului, era unul progresist pentru acea vreme, atunci neoeurasianismul lui

Dughin este unul conservator, chiar reacționar. Am fi în drept să afirmăm că eurasianismul lui Dughin e mai curând panrusism sau, și mai exact, neosovietism.

Spre deosebire de eurasianismul clasic, neoeurasianismul dughinist nu se reduce la proiecte și „reverii cartografice": în Rusia contemporană acest curent de gândire pare să devină un fel de doctrină geopolitică oficială. Integrarea eurasiatică versus cea europeană, Uniunea Eurasiatică în replică la Uniunea Europeană, eurasianism versus euroatlantism sunt elementele prin prisma cărora putem înțelege strategia militară și de politică externă a Rusiei de azi. Totuși, în pofida revirimentului concepțiilor eurasianiste și a sprijinului politic de care se bucură pentru moment aceste idei în unele capitale din fosta Uniune Sovietică, momentul oportun pentru realizarea lor a fost ratat. Poate că, dacă Gorbaciov (sau Andropov) s-ar fi numărat printre admiratorii lui Gumiliov și Savițki, atunci pan-ideea eurasianistă ar fi putut fi realizată. Văzut de la un sfert de secol distanță, putem admite că un asemenea proiect putea fi pus în aplicare în 1988 de către URSS, dar nu 25 de ani mai târziu de către Federația Rusă. Atunci URSS se mai putea „recicla" într-o Uniune Eurasiatică, liberalizând treptat economia și dezicându-se de costisitoarea (și inutila) opoziție geopolitică cu Occidentul. Acea Uniune Eurasiatică, ale cărei hotare în 1988 încă puteau fi (ușor) „ajustate" în conformitate cu preceptele propuse de autori ca Savițki sau Trubețkoi (prin încorporarea Mongoliei și dezicerea de republicile baltice), era obligată să renunțe la ideologia marxistă, trecând (gradual) de la un regim autoritar spre o democrație non-partizană, poate mai ușor „aclimatizabilă" în mediul ex-sovietic. Istoria a ales altă cale, eurasianismul rămânând un vis al zilei de ieri, care nu mai este adaptat nici la realitățile și nici la potențialul Rusiei de azi (și cu atât mai mult al celei de mâine).

Spre deosebire de panslavism sau eurasianism, internaționalismul nu poate fi considerat o pan-idee geopolitică. Cu toate astea, teoria internaționalistă, care a marcat gândirea de stânga (nu doar comunistă) pe parcursul celor nouă decenii cuprinse între revoluția

paneuropeană din 1849 și cel de-al Doilea Război Mondial, a avut interferențe cu mult mai mari decât s-ar părea la prima vedere asupra doctrinei sovietice de politică externă, dar și asupra destinului URSS.

Chiar dacă despre internaționalismul proletar s-a vorbit mult pe parcursul secolului al XX-lea, această idee a clasicilor stângii europene era neînțeleasă și străină chiar și pentru activiștii de partid din URSS din perioada lui Hrușciov ori Brejnev. Fiind unul din elementele „seducătoare" ale Revoluției ruse din 1917, internaționalismul avea să fie repede compromis de încrucișarea dintre șovinismul velicorus și ideologia comunistă, care a fost catalizată de al Doilea Război Mondial. Bineînțeles, în primii ani ai puterii sovietice, Kremlinul a încercat să urmeze rețetele de „fraternitate între popoare" propuse de Marx și Engels, chiar dacă unul din elementele de bază ale internaționalismului – egalitatea între popoare – avea să fie sacrificat din start, chiar în plin război civil, atunci când Stalin, comisar pentru problema naționalităților, stabilea o ierarhie a „popoarelor sovietice", dintre care unele erau „națiuni titulare" de republici unionale, altele de republici autonome, pe când altele se învredniceau doar de regiuni autonome sau districte autonome.

Cu toate astea, internaționalismul proletar a fost privit la început cu oarecare speranță de popoarele fostului Imperiu Rus. În perioada interbelică, șovinismul velicorus era încă ținut în frâu. Dușmanul, conform preceptelor marxiste, mai rămânea unul de clasă și nu etnic. Situația avea să se schimbe cardinal în 1941, odată cu invazia germană în Uniunea Sovietică, când Stalin recurge la asocierea unor popoare întregi cu adversarul. Inamicul nu mai era social – războiul cerea o mobilizare națională. La 28 august 1941 este emis decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS privind deportarea celor 1,5 milioane de germani sovietici în Siberia și Asia Centrală. Republica Autonomă Sovietică Socialistă Germană din Povolgia era lichidată. Antigermanismul capătă proporții grotești, creându-se o relație de sinonimie între german și nazist. Între timp, toate lozincile interna-

ționaliste sunt brusc uitate. „Înarmarea morală” a poporului sovietic cerea o altă mitologie, eroică, extrasă din istoria „marelui popor rus” – lupta lui Aleksandr Nevski cu cavalerii germani, Marele Război Nordic și mai cu seamă Războiul pentru Apărarea Patriei din 1812. Ura etnică ajunge să fie la limita paroxismului, așa cum remarca atunci jurnalistul britanic Alexandr Werth, referindu-se la pledoariile („Ucide germanul!”) lui Ilia Ehrenburg, propagandistul oficial al lui Stalin. Alături de germani, victime ale urii etnice propagate de regimul stalinist aveau să fie și alte popoare ale URSS, care s-ar fi făcut „vinovate colectiv” de înaltă trădare – polonezii din vestul Ucrainei, grecii pontici, turcii meshetini. În anii 1943-1944 din aceleași motive sunt suprimate autonomiile tătarilor din Crimeea, kalmâcilor, karaceailor, balkarilor, cecenilor și ingușilor. Milioane de cetățeni sovietici, preponderent țărani și muncitori, sunt deportați în condiții apocaliptice în partea asiatică a țării. Între timp, lupta contra nazismului și victoriile de pe front erau tot mai mult asociate cu „marele popor rus”, iar Uniunea Sovietică devine treptat un sinonim al Rusiei.

Hrușciov încearcă să reabiliteze mitologia internaționalistă. În 1956 Sovietul Suprem al URSS anulează, rând pe rând, deciziile de condamnare colectivă a unor popoare, adoptate în anii de război. La Congresul XX al PCUS, Nikita Hrușciov condamnă politica națională a lui Stalin și deportările în masă ale unor popoare întregi. În anii care au urmat Congresului sunt restabilite autonomiile kalmâcilor, cecenilor, ingușilor, karaceailor și balkarilor.

Gesturile lui Hrușciov n-au fost prea hotârâte. El a evitat să întreprindă măsuri de combatere a național-comunismului velicorus, care după 1945 căpăta un tot mai pronunțat caracter dominator-imperial, atât în raport cu popoarele din Uniunea Sovietică, cât și cu așa-zisele „popoare frățești” din lagărul socialist. Pentru a atenua frustrările din capitalele-satelite, Nikita Hrușciov promovează noul concept, mult mai „geopolitic”, de „internaționalism socialist”. Mai

puțin cunoscut publicului larg de azi decât internaționalismul proletar, internaționalismul socialist se dorea un fel de „cod de conduită” în relațiile dintre statele blocului comunist.

Dacă internaționalismul proletar se referea la relațiile dintre popoare, internaționalismul socialist se adresa statelor. Elementele sale definitorii erau „ajutorul economic frățesc”, „susținerea reciprocă în plan internațional” și „susținerea realizărilor socialismului în țări aparte”. Deși internaționalismul socialist era văzut ca o continuare a internaționalismului proletar, el poate fi considerat și ca o deviere de la principiile acestuia, fiind apreciat ca atare de criticii comunismului de la acea vreme, care, pe bună dreptate, susțineau că ar fi o doctrină de disciplinare și subordonare a țărilor-satelite ale URSS.

Din internaționalismul socialist se dezvoltă și conceptul de „integrare socialistă”, care se dorea un răspuns „Pieței Comune” europene și proceselor integraționiste care au cuprins Europa după al Doilea Război Mondial. Replica sovietică, internaționalistă, la proiectele vest-europene a fost constituirea Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER). În 1959, după modelul Tratatului de la Roma, e adoptat un statut al CAER, organizație care începe să activeze cu adevărat din 1960[12].

Încercările lui Hrușciov de a reveni la „valori” marxiste precum internaționalismul nu și-au atins ținta, acesta fiind poate cel mai simțitor eșec al regimului sovietic. Or, nu atât cursa înarmărilor, care, fără îndoială, a epuizat economia sovietică, avea să pună pe brânci URSS. Şi nici carențele modelului de economie planificată sau competiția tehnologică cu Occidentul, alte două motive frecvent invocate de sovietologii vestici, ci anume eșecul politicii naționale a Kremlinului. Dacă după căderea puterii imperiale și Războiul Civil din 1917-1922 popoarele fostului Imperiu Rus credeau într-adevăr că au obținut libertatea râvnită datorită comuniștilor și ideii internaționaliste, după al Doilea Război Mondial acestea încep treptat să simtă calitatea lor de „subordonat” în raport cu rușii. Nemulțumirea nu s-a manifestat imediat. A fost nevoie de câteva decenii ca ea să

izbucnească anume acolo unde Hrușciov n-a mers până la capăt în politica sa de „corectare” a politicii naționale a lui Stalin – în cazul tătarilor din Crimeea. La 6 martie 1988, la Krasnodar are loc un miting al tătarilor crimeeni, la care aceștia cer revenirea în patria istorică. Era primul protest etnic de amploare din URSS despre care a scris presa sovietică. A fost nevoie doar de câteva luni pentru ca flagelul tensiunilor interetnice să se extindă. Au urmat tensiunile armeano-azere și oseto-ingușe. În scurt timp, Uniunea Sovietică avea să fie cuprinsă de un val de mișcări de eliberare națională sau de conflicte interetnice, cărora aparatul represiv al Kremlinului nu le mai putea face față. Din republicile sovietice mișcările contestatare s-au răzpândit repede în țările blocului comunist. În vara lui 1988, la Conferința XIX a PCUS, care s-a vrut un fel de colac de salvare pentru criza care domnea în partid, dar și în URSS și în întregul bloc comunist, mai mulți delegați susțineau că acest lucru s-ar fi datorat îndepărtării de valorile internaționalismului socialist. Unul din documentele adoptate la această reuniune era Rezoluția privind relațiile interetnice, în care se făcea apel la revenirea la principiile internaționalismului[13]. Era însă prea târziu. Putem spune că dacă „visul panslavist” se face responsabil de pieirea Rusiei imperiale, atunci eșecul „visului internaționalist” e una dintre cauzele (poate chiar principala) prăbușirii Uniunii Sovietice.

Rusia și creștinismul ortodox

Statul rus (Rusia Novgorodeană) e fondat în 862, dar în perioada primelor domnii ale dinastiei Rurik Rusia rămâne o țară păgână. Avem o situație nu prea clară, or, Rurik, primul mare-cneaz al Rusiei, venea din nordul Germaniei, unde creștinismul pătrunsese cel puțin din veacul al VIII-lea. Nu puțini sunt istoricii care consideră că Rurik s-a creștinat pe la mijlocul secolului al IX-lea, când ar fi depus jurământ de credință regelui Ludovic II al Germaniei (843-876). Rămâne neclar din ce motive Rurik și succesorii săi, Oleg (Helge) și Igor (Ingvar), n-au recurs la creștinarea Rusiei mai devreme: pentru a menaja sentimentele populației slave autohtone, de care era mai cuvenit să te apropii acceptându-i credința tradițională sau pentru a evita dependența de Occident sau de Bizanț a unui stat încă prea fragil și prost închegat?

E interesant și faptul că un secol mai târziu, în 988, dinastia Rurikizilor alege creștinarea Rusiei după ritul grecesc și nu după cel latin. Luând în considerare originea dinastiei, a doua variantă pare mai logică. Amintirea despre obârșia casei Rurikizilor era încă foarte vie pe vremea lui Vladimir, curtea marilor-cneji ruși fiind încă destul de scandinavă în veacul al X-lea. Viitorul rege al Norvegiei Olav I Tryggvesson a copilărit, alături de mama sa, regina Astrid, la curtea lui Vladimir, în slujba căruia se afla Sigurd Erikson, fratele reginei Astrid. De altminteri, unii istorici ruși (de origine germană) din secolul al XIX-lea, precum N. Baumgarten[14] sau M. von Taube, insistă asupra faptului că anume regelui norvegian Olav I i s-ar datora creștinarea Rusiei. Această părere se bazează pe episodul descris în cunoscutul epos nord-germanic *Saga Mare*, în care se

relatează despre visul revelator al regelui Olav I la întoarcerea lui dintr-o călătorie la Constantinopol, în care i se cerea convertirea lui Vladimir (Waldemar) la dreapta credință creștină.

La rândul lor, alți istorici (ruși) caută să demonstreze că creștinarea Rusiei s-a făcut fără nicio înrâurire germanică, primele contacte (însoțite chiar și de botezuri) ale căpeteniilor de trib ale slavilor răsăriteni cu creștinătatea bizantină fiind anterioare domniei lui Rurik[15]. Lucru plauzbil. Incontestabil e faptul că marea principesă Olga (Helga), bunica lui Vladimir și soția marelui-cneaz Igor Rurikovici, fusese creștinată, deși nu sunt foarte clare circumstanțele în care aceasta a primit botezul[16]. Profesorul Taube e de părere că Olga s-ar fi creștinat la Constantinopol în 955[17].

Fără a nega influența bizantină în procesul de creștinare oficială a Rusiei, Taube consideră că în mare parte acest lucru s-ar fi datorat anume influenței germano-scandinave. În lipsa unor dovezi scrise, el invocă lingvistica, mai exact o serie de termeni bisericești de origine germanică acceptați în rusa veche, inclusiv cuvinte precum *церковь* (germ. *Kirche*), *non* (germ. *Pfaffe*), *nocm* (germ. *Fasten*) și altele. Faptul că cele mai utilizate cuvinte din vocabularul bisericesc rus sunt de sorginte germană și nu greacă, cum ar fi firesc, este, după Taube, un argument în favoarea ipotezei că creștinarea reală a Rusiei s-a făcut în perioada primilor mari-cneji germanici și că Vladimir a luat act de un fapt împlinit[18].

Aceste dezbateri de istorie a religiei sunt de o mai mică importanță pentru înțelegerea specificului geocultural rusesc și cu atât mai mult a gândirii geopolitice ruse. Cu adevărat importantă e cauza rămânerii Rusiei în „sfera bizantină” după scindarea Bisericii creștine, în 1054. Faptul că rușii au ales „partea greacă” nu e atât de firesc precum s-ar părea la prima vedere. Taube ne vorbește despre relațiile foarte strânse și cordiale dintre curtea de la Kiev și biserica de la Roma în vremea domniei lui Iaroslav Înțeleptul (1016-1054). Acesta mai păstra tradiția primilor Rurikizi, căsătorindu-se cu o prințesă scandinavă, Ingegerd de Suedia. Prin fiicele lor el se înrudise cu marile curți ale Europei din acea vreme: Anastasia era

regina Ungariei, Anna era regina Franței, Elizaveta era regina Norvegiei. Putem spune că Iaroslav Înțeleptul a fost cel dintâi suveran rus care a încercat să deschidă această țară spre Occident. Iaroslav Înțeleptul a fost primul (probabil, și singurul) care ceruse Romei și nu Constantinopolului să i se trimită un episcop. În 1051 relațiile dintre Kiev și Constantinopol sunt atât de proaste, încât putem spune că schisma Bisericii creștine a început nu prin ruptura dintre Roma și Constantinopol, ci prin desprinderea (temporară) a Kievului de cel din urmă. În 1054, când are loc separarea catolicilor și ortodocșilor, Biserica Rusă nu era, de fapt, în legătură canonică cu Constantinopolul, implicit, cum notează și Taube, schisma nu implica Biserica Rusă. După moartea lui Iaroslav Înțeleptul rușii au urmat ritul bizantin (tot mai modificat și adaptat la spiritul locului), fără a pătrunde în esența disputelor teologice dintre Roma și Constantinopol. Chiar și în secolul al XII-lea Vladimir Monomahul, marele-cneaz al Rusiei Kievene, mai solicita nedumerit să i se explice în ce constă deosebirea dintre catolici și ortodocși[19].

O analiză mai atentă a istoriei Bisericii Ruse în Evul Mediu ne va convinge că în realitate Rusia n-a mers după marea schismă din 1054 „pe mâna” Constantinopolului, ci a urmat o a treia cale. Într-un fel, Rusia acceptă autoritatea Constantinopolului abia după căderea Bizanțului și o acceptă doar prin însușire. În 1453, și nu în 1054, Rusia alege cu adevărat între Roma și Bizanț, numai că alegerea nu avea să fie niciuna dintre cele două vechi capitale imperiale, ci proclamarea Moscovei ca fiind cea de-a treia Romă, succesoarea Constantinopolului căzut în mâinile musulmanilor.

Într-un fel, acea „cale rusă”, care se întrezărea încă în momentul rupturii dintre creștinătatea apuseană și cea răsăriteană, avea să fie consacrată în veacul al XV-lea. Din acest moment Biserica Ortodoxă devine pentru Rusia un instrument politic, atât în plan intern, cât și extern. Căderea Constantinopolului (1453) coincide cu ascensiunea rapidă a Marelui Cnezat al Moscovei. La mijlocul secolului al XV-lea Moscova devine centrul incontestabil al lumii slave răsăritene, încă profund afectate de invazia tătaro-mongolă. În perioada domniei lui

Ivan al III-lea cel Mare (1462-1505), Marele Cnezat al Moscovei unește o serie de cnezate rusești, inclusiv Novgorodul, singurul stat rusesc care-și păstrase independența față de tătaro-mongoli. În 1480 Marele Cnezat al Moscovei iese oficial de sub protectoratul tătar (de facto, tătarii nu mai aveau nicio influență asupra moscoviților încă din 1380, după bătălia de la Kulikovo). La finele secolului al XV-lea hotarele Rusiei Moscovite ajung la Ural și la mările Oceanului Arctic, dar mai înainte ca oștenii ruși să fi călcat pe pământurile popoarelor uralice, ele fuseseră cucerite „spiritual" de misionarii ortodocși trimiși de Moscova. Din acest moment creștinarea popoarelor „păgâne" din Ural, Povolgia și Siberia devine o „datorie morală" a suveranilor moscoviți, dar și un instrument de expansiune teritorială a Rusiei.

După căderea Constantinopolului, Biserica Ortodoxă Rusă rămâne doar formal subordonată patriarhului ecumenic. Începând cu anul 1453, mitropoliții Moscovei sunt practic independenți față de acesta, care, lipsit de sprijinul puterii imperiale bizantine și încorsetat de îngrădirile noilor autorități otomane, nu mai era decât o autoritate istorică pentru arhiereii ruși[20]. Totuși, autocefalia Bisericii Ortodoxe Ruse va fi proclamată mult mai târziu. Ivan cel Groaznic își asumă în 1576 titlul de prim țar (cezar) al Rusiei cu consimțământul și binecuvântarea patriarhului de la Constantinopol. Abia în 1589, în timpul vizitei patriarhului ecumenic Ieremia al II-lea la Moscova, Biserica Ortodoxă Rusă primește autocefalia, care avea să fie consfințită oficial prin hotărârea Sinodului de la Constantinopol din 1593. Prin acest gest (ca și prin ridicarea suveranilor ruși la rang de țar) patriarhul ecumenic nu doar că recunoștea o stare de fapt a lucrurilor, ci încerca să-și asigure susținerea acelei (singure) mari puteri ortodoxe care era Rusia.

Prima confruntare militară dintre Rusia și Imperiul Otoman avea să se producă în 1672, pe vremea țarului Aleksei I Romanov, tatăl lui Petru cel Mare, dar primele războaie ruso-turce (1672-1681 și 1686-1700) încă nu erau marcate de spiritul de „cruciadă ortodoxă". Abia Petru cel Mare, în Războiul Ruso-Turc din 1710-1713, pune

miza pe solidaritatea creștinătății ortodoxe și întâi de toate pe principii Moldovei și Valahiei, pe care și-i face aliați tocmai invocând comunitatea de credință. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, care încheia Războiul Ruso-Turc din 1767-1774, se referea expres, în articolul VII, la asigurarea libertății credinței pentru populația creștină (indiferent de rit) din Imperiul Otoman: „Splendida Poartă făgăduiește cu tărie să apere legea creștină și bisericile acesteia”. Şi tratatele următoare, încheiate după șirul de războaie ruso-turce din veacurile XVIII și XIX, vor conține stipulări referitoare la locul creș-tinilor în societatea otomană, Rusia asumându-și rolul de protector al acestora în Balcani, Caucaz și Levant.

Odată cu Revoluția Rusă din 1917 Biserica Ortodoxă nu doar că-și pierde rolul politic, ci devine una din țintele principale ale terorii bolșevice. Contrar părerii frecvent întâlnite despre înțelegerea cordială care ar fi existat între organele puterii sovietice și Biserica Ortodoxă Rusă, situația reală pare să fi fost alta, cel puțin în perioada interbelică, când mii de biserici și mănăstiri erau închise, devastate și demolate, iar zeci de mii de preoți și călugări, deportați și uciși. Istoria nu cunoaște, de la Revoluția Franceză încoace, un alt exemplu în care slujitorii bisericii să fi trecut printr-o experiență atât de amară ca în URSS în primele două decenii ale puterii sovietice. Numai în 1918 ar fi fost uciși de către bolșevici trei mii de slujitori ai Bisericii Ortodoxe, alți o mie fiind asasinați în 1919, printre martiri numărându-se nu doar diaconi, călugări și preoți, dar și un șir de arhierei[21]. De represaliile bolșevice n-a scăpat nici patriarhul Tihon, căruia i s-a înlocuit însă pedeapsa capitală cu detenția[22]. Ura pasională a unor activiști bolșevici față de ortodoxie nu era alimentată doar de ateismul promovat de doctrina marxistă, ci și de rolul de religie de stat pe care l-a avut Biserica Ortodoxă în perioada vechiului regim, când era privită de populația musulmană și evreiască (dar și romano-catolică) a fostului Imperiu ca unul din principalele instrumente de asuprire națională.

În perioada ocupației germane a regiunilor vestice ale fostei URSS (1941-1944), factorul ortodox a fost luat în calcul de Berlin. Serviciile speciale ale Reich-ului erau bine informate despre nemulțumirea credincioșilor ortodocși față de puterea sovietică, contând pe sprijinul Bisericii în vederea controlării eficiente a preconizatelor comisariate imperiale Ucraina și Moscovia. Mulți ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Ruse erau atât de învrăjbiți împotriva bolșevismului, încât au salutat invazia germană din 22 iunie 1941. Mitropolitul Serafim al Bisericii Ruse din exterior spunea în acea zi: „Să-l binecuvânteze Dumnezeu pe marele conducător german, care a ridicat sabia împotriva dușmanilor Domnului…”[23]. Autoritățile militare germane restabilesc parohiile închise de comuniști. Înalte grade militare ale Wehrmacht-ului, cum ar fi chiar comandantul grupului de armate „Centru”, feldmareșalul von Bock, își făceau apariția la serviciile divine ortodoxe, pentru a demonstra simpatia autorităților de ocupație pentru Biserică[24]. Aceste tertipuri n-au dat un rezultat palpabil, dar l-au forțat pe Stalin să-și revadă politica față de ortodoxie pe durata războiului. Comuniștii au înțeles că Biserica era o forță pe care era mai potrivit să o ai alături într-o luptă pe viață și pe moarte cu un adversar ce se arăta iscusit nu doar pe câmpul de luptă.

Căderea regimului comunist duce la un reviriment neașteptat al Bisericii Ortodoxe Ruse, care își reia repede locul în societate, devenind un pilon al doctrinei ruse de politică externă în așa-numita „vecinătate imediată”, dar și reasumându-și rolurile de liant al națiunii ruse și de portdrapel al valorilor morale ale acesteia. Deși ar fi vădit exagerat să spunem că Biserica Creștină Ortodoxă ar mai avea azi aceeași greutate în societatea rusă ca și înainte de Primul Război Mondial, putem afirma fără teamă că ea își recucerește rapid pozițiile de odinioară. Fără a fi oficial o religie de stat, ortodoxia beneficiază de o serie de privilegii în raport cu alte culte, ceea ce explică (în parte) și creșterea numărului de aderenți ai săi. Astfel, în 1997 doar 52 % dintre ruși se declarau credincioși ai Bisericii Creștine Ortodoxe. Zece ani mai târziu, numărului acestora atingea

63 %[25], pentru ca în 2014 cota-parte a creștinilor ortodocși să reprezinte deja 68 % din populația Rusiei[26]. Biserica Ortodoxă Rusă întrunește azi peste 150 de milioane de credincioși[27], dintre care circa 50 de milioane sunt în afara Rusiei. Respectiv, 71,5 % din cei 210 milioane de creștini ortodocși[28] atestați la începutul secolului al XXI-lea țin de Biserica Ortodoxă Rusă.

Rolul Bisericii Ortodoxe Ruse în stat nu e identic celui deținut în perioada Imperiului, dar utilizarea sa ca armă geopolitică este, probabil, mai vădită ca oricând. Dacă în cazul unor țări precum Estonia, Letonia, Kazahstan sau Kârgâzstan unul dintre cele mai eficiente instrumente de presiune e minoritatea rusofonă, atunci în țări precum Ucraina, Belarus și Republica Moldova acest rol îl joacă Biserica Ortodoxă Rusă. De altminteri, țara în care aceasta are cel mai înalt procent de aderenți nu e Rusia! Conform datelor Patriarhiei de la Moscova, 35 de milioane de cetățeni ai Ucrainei (cu Crimeea), adică 74 % din populația acestei țări, sunt adepți ai Bisericii Ortodoxe Ruse[29]. Şi în Belarus 73 % dintre credincioși (care reprezintă cam 50 % din populație) țin de parohiile Bisericii Ortodoxe Ruse[30]. O situație similară se atestă și în Republica Moldova, în care, conform estimărilor, circa 70 % din populație (inclusiv zona transnistriană) frecventează parohiile Bisericii Otodoxe Ruse[31]. Chiar dacă acest gen de statistici nu este niciodată de o acuratețe exemplară (de unde și diferențele de cifre din diferite surse), ele ne permit să avem un tablou al prezenței și ponderii de care se (mai) bucură Biserica Ortodoxă Rusă de azi în aceste trei țări est-europene.

Despre implicațiile Bisericii Ortodoxe Ruse în viața politică a acestor țări, mai cu seamă în Ucraina și Republica Moldova, s-a scris și s-a vorbit mult în presa de la Kiev sau Chișinău. Jurnaliștii, oamenii politici și reprezentanții sectorului asociativ de aici au semnalat adesea faptul că preocupările unor ierarhi ortodocși ucraineni și moldoveni nu țin atât de „poporul lui Dumnezeu”, cât de cele lumești și trecătoare. Conflictele teritoriale sau tensiunile intercomunitare, campaniile electorale, crearea unor noi partide

politice ori agenda legislativelor naționale distrag prea des atenția clerului ortodox din Ucraina și Republica Moldova, făcându-l să uite de îndatoririle păstorești și ruinând lent, dar hotărât, imaginea ortodoxiei în favoarea cultelor neoprotestante. E adevărat, poziția clerului local și cea a Patriarhiei de la Moscova nu e întotdeauna aceeași, tensiunile iscate între aceasta și Biserica Autonomă Ucraineană în urma litigiului ruso-ucrainean din 2014 fiind foarte grăitoare în acest sens. În toiul conflictului, protoiereul Vsevolod Ceaplin, responsabil pentru relațiile cu publicul la Patriarhia Moscovei, cerea ucrainenilor să nu se împotrivească „misiunii pacificatoare" a militarilor ruși în Crimeea[32]. La rândul său, purtătorul de cuvânt al Bisericii Autonome Ucrainene anunța că aceasta nu recunoaște anexarea Crimeei la Federația Rusă, chemând Mitropolia Simferopolului să rămână mai departe în subordonarea canonică a Kievului[33].

Valoarea geopolitică a ortodoxiei pentru Rusia nu se reduce la țările ex-sovietice. În ultimii douăzeci de ani Biserica Ortodoxă Rusă se extinde activ în întreaga lume, intrând adesea în conflict cu alte biserici ortodoxe, inclusiv cu Patriarhia Ecumenică. Una din țintele noilor parohii ortodoxe rusești din America de Nord și Europa de Vest sunt proaspeții emigranți din Ucraina, Belarus sau Republica Moldova, care de cele mai dese ori reprezintă chiar majoritatea enoriașilor acestor biserici.

„Solidaritatea ortodoxă" revine în actualitate și în Balcani. Serbia, Muntenegrul, Republica Macedonia, Bulgaria, Grecia sau Ciprul sunt seduse de Kremlin anume cu ideea comunității credinței. Exercițiul reușește și datorită faptului că națiunile ortodoxe sunt mult mai fidele Bisericii decât cele protestante sau catolice. Singurele excepții în „familia ortodoxă" par să fie România și (mai recent) Georgia, în care gradul de neîncredere față de Rusia rămâne destul de mare.

Factorul ortodox influențează politica externă a Moscovei și în Levant, Rusia fiind printre puținele țări care au reacționat oficial la profanarea mai multor mănăstiri ortodoxe și asasinarea unor

slujitori ai cultelor creștine, inclusiv a mitropolitului ortodox de Haleb de către așa-numita opoziție siriană. Patriarhul Kirill II a chemat de câteva ori Occidentul să-și revadă politica în Siria, invocând presiunile și persecuțiile comunității creștine ortodoxe de către grupările radicale musulmane din această țară[34]. La rândul său, președintele Putin a dat asigurări ierarhilor Bisericii ortodoxe Ruse că Moscova nu va ignora interesele comunității ortodoxe din Siria[35]. O atitudine similară fusese luată anterior și în legătură cu situația comunității creștine din Egipt.

Prezintă interes nu doar declarațiile pe marginea subiectelor de actualitate politică făcute de reprezentanții Bisericii Ortodoxe Ruse, dar și sugestiile lor geopolitice care răzbat în presă. Bunăoară, cele cu privire la China, făcute de șeful Serviciului pentru relații cu publicul la Episcopia Blagoveșcenskului, preotul Sveatoslav Şevcenko, în contextul vizitei patriarhului Kirill II la Beijing. În articolul *Ortodoxia rusă ca factor geopolitic* semnat de Şevcenko, acesta sugerează întărirea pozițiilor Bisericii Ortodoxe din China, care este o componentă autonomă a Bisericii Ortodoxe Ruse. Menționând faptul că tot mai mulți chinezi aderă la creștinism, autorul îndeamnă autoritățile laice și bisericești ale Rusiei să conștientizeze bine avantajele răzpândirii credinței ortodoxe în China: „Ortodoxia este fără exagerare în codul (genetic) național al Rusiei. Şi dacă acest cod va fi introdus în conștiința chinezului, atunci relațiile dintre China și Rusia vor trece la un nivel calitativ nou”[36].

Aparent, acest parteneriat „stat-biserică” nu e doar în folosul Rusiei, dar și al ortodoxiei. Așa consideră și o serie de oameni politici ruși, și mulți ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Ruse, dar și mulți comentatori și analiști politici atât din Rusia, cât și din exterior. În realitate, o alianță prea strânsă dintre Biserica Ortodoxă Rusă și Kremlin are și laturi vulnerabile, care se pot manifesta în timp, aducând prejudicii ambelor părți. Întâi de toate, putem semnala reacția rezervată ori chiar negativă a unor categorii de credincioși, dar și a clerului ortodox, care nu vede cu ochi buni o

întrepătrundere atât de mare a treburilor lumești și celor din sfera bisericească. Acest lucru se manifestă mai cu seamă în parohiile din Ucraina și Republica Moldova, unde suspiciunea față de parteneriatul dintre Patriarhia Bisericii Ortodoxe Ruse și Kremlin împinge tot mai mulți enoriași și clerici spre alte biserici ortodoxe, în particular, în cazul Republicii Moldova, fiind vorba de Biserica Ortodoxă Română. Aceasta conduce nu doar la slăbirea continuă a pozițiilor Bisericii Ortodoxe Ruse în aceste țări, dar și la surparea relațiilor sale cu alte biserici ortodoxe. Strânsa alianță politică dintre puterea de stat din Federația Rusă și Biserică se poate dovedi în timp foarte nocivă și pentru Kremlin, mai cu seamă atunci când ne referim la perspectiva relațiilor sale cu subiecții federali în care predomină religia budistă (Tuva, Kalmâkia) și, îndeosebi, cea islamică (Tatarstan, Başkortostan, Daghestan ș.a.).

Rusia și islamul

Islamul (preponderent sunnit) este a doua comunitate confesională ca mărime în Rusia, musulmanii reprezentând, conform estimărilor anunțate încă în 2003 chiar de președintele rus Vladimir Putin, cam 20 de milioane din cele 145 de milioane de locuitori ai Federației Ruse[37]. Asta ar însemna că la începutul secolului al XXI-lea fiecare al șaptelea cetățean al Rusiei era musulman, ea fiind cea mai mare națiune islamică din Europa (exceptând Turcia). În unele entități ale Federației Ruse, musulmanii reprezintă majoritatea covârșitoare. Astfel 98% din locuitorii Ingușetiei se declarau la recensământul populației din 2002 ca fiind credincioși musulmani. În Cecenia cota-parte a acestora era de 96%, în Daghestan – de 94%, în Kabardino-Balkaria – de 70%, în Karaceaevo-Cerkesia – de 63%, în Bașkortostan – de 54,5% și în Tatarstan – de 54%[38].

Dacă e să judecăm după relatările din presa rusă și datele sondajelor efectuate în ultimii ani, relațiile dintre minoritatea musulmană în plină expansiune și majoritatea (încă) ortodoxă a populației Rusiei sunt tot mai tensionate. Astfel, un sondaj efectuat în 2012 de „Levada Center” scotea în evidență atitudinea negativă a unei părți considerabile a populației Federației Ruse față de reprezentanții popoarelor musulmane, 45% din respondenți recunoscând că aceștia le provoacă „repulsie și frică”, pe când 41% au spus că și-ar dori „o Rusie pentru ruși”[39]. Asistăm la o fascizare latentă a societății ruse, scria încă în 2002 regizorul Aleksei Gherman în cunoscuta revistă moscovită *Novaia gazeta*, „orice chef încheindu-se cu discuții despre «negri»[40].

Politologul rus Aleksei Malâșenko, expert în problemele islamului, consideră că dincolo de unii factori obiectivi (terorismul, conflictele interconfesionale, migrația), care conduc la creșterea islamofobiei în societatea rusă, fenomenul ar fi în cea mai mare parte alimentat artificial, inclusiv de presă, prin titluri incendiare ca „Oștenii lui Allah aleg Caucazul", „Musulmanii la porțile Kremlinului", „Bani pentru dictatura șariatului", „Ciuma verde" ș.a.[41] Dacă anterior în Rusia lumea susținea că lucrurile merg prost din pricina puterii, acum spun că asta s-ar datora musulmanilor, afirmă istoricul rus Liudmila Gatagova[42].

Fenomenul islamofobiei nu e deloc unul nou în Rusia, avându-și originile în Evul Mediu, contactul rușilor cu popoarele islamice fiind mult mai vechi și mai intens decât al majorității națiunilor vest-europene. Cele două veacuri și jumătate (1237-1480) de stăpânire tătărească au pus, fără îndoială, bazele acestei stări de spirit. Ciocnirile ulterioare ale rușilor cu succesorii Hoardei de Aur – hanatele Astrahanului, Kazanului, Siberiei și Crimeei, ca și multiplele războaie ruso-turce și ruso-iraniene din secolele XVII-XIX sau îndelungatul război caucazian din 1817-1864 și-au adus și ele obolul la crearea acelui stereotip al „musulmanului mișel" și la înrădăcinarea lui în conștiința colectivă.

Guvernul imperial rus a ținut în frâu cu mână de fier popoarele musulmane, care reprezentau 10,8% din populația de 170 de milioane a Imperiului (fără Hanatul Hiva și Emiratul Buhara, care erau sub „protecția" Rusiei) înainte de Primul Război Mondial[43]. Bolșevicii au încercat să speculeze ura și frustrările pe care le aveau popoarele musulmane față de vechiul regim, pentru a-i atrage de partea lor în anii Războiului Civil din 1917-1922. Anume din acest considerent islamul s-a bucurat inițial de un alt tratament, incomparabil mai clement decât Biserica Creștină Ortodoxă, care era văzută ca unul din atributele principale ale fostei puteri imperiale. La 3 decembrie 1917 guvernul lui Lenin adoptă o declarație către popoarele musulmane ale Rusiei și Orientului (se aveau în vedere Hiva și Buhara, care nu făceau oficial parte din fostul Imperiu Rus),

în care se spunea, printre altele: „Musulmani din Rusia, tătari din Povolgia și Crimeea…, voi toți ale căror moschei și case de rugăciuni au fost distruse, credința și tradițiile cărora au fost călcate în picioare de împărații și asupritorii ruși! De aici încolo credința și obiceiurile voastre, instituțiile voastre naționale și culturale vor fi libere și neatinse de nimeni”[44].

Dar acest exercițiu de persuasiune n-a reușit. În Caucaz, în Povolgia, dar mai cu seamă în Asia Centrală, milițiile musulmane (numite „basmaci”) au opus o rezistență dârză Armatei Roșii (ca și trupelor albgardiste). Întrucât rezistența anticomunistă în Turkestan avea o vădită coloratură confesională, islamică (spre deosebire de Caucaz, unde avea mai curând o tentă etnică, națională), Moscova își schimbă atitudinea: din anii 1920 începe o politică hotărâtă de stârpire a islamului și de laicizare a popoarelor musulmane. Trebuie să spunem că a fost o campanie în mare parte reușită: nicăieri și niciodată un număr atât de mare de musulmani n-a fost redus la tăcere absolută, convinși fără niciun fel de menajamente să mănânce salam de porc, să bea votcă și să-l aștepte cu bucurie pe Moș Gerilă (echivalentul rusesc al lui Moș Crăciun) în preajma Anului Nou. Căsătoriile mixte, amalgamarea populațiilor, rusificarea numelor, rusificarea școlii păreau să conducă în curând la dispariția unor popoare musulmane, mai cu seamă cele din republicile autonome rusești. De „musulmanul mișel” ne mai aminteau doar filmele despre lupta cu „basmacii” din Asia Centrală în anii Războiului Civil.

În perioada de după al Doilea Război Mondial islamului nu i s-a consacrat un paragraf aparte în agenda politicii externe a URSS (și cu atât mai mult a celei interne). Ceea ce conta în raporturile Moscovei cu țările majoritar musulmane din Asia și Africa era baza ideologică a regimului și, mai ales, poziția lor față de Washington. Unele state majoritar musulmane, cum ar fi Algeria, Tunisia, Libia, Siria sau Irakul, erau destul de apropiate de blocul comunist, în timp ce altele, bunăoară Pakistanul sau Arabia Saudită, ocupau poziții vădit ostile față de acesta. După războiul arabo-israelian din 1948-

1949 un punct de convergență a Moscovei și majorității țărilor musulmane era și așa-numitul „antisionism” și sprijinirea Mișcării pentru Eliberarea Palestinei.

Situația se schimbă în 1979, când URSS a invadat Afganistanul, iar „basmacii” au „descins” din peliculele istorice ale studiourilor „Mosfilm” în viața cotidiană a cetățeanului sovietic. Islamofobia, multă vreme refulată, e reanimată de știrile despre „mujahedinii afgani”, „sprijiniți, instruiți și înarmați de imperialismul american”. Se schimbă și poziția unor state islamice față de Kremlin, confirmându-se astfel prezicerile acelor diplomați și militari sovietici care au încercat să demonstreze „strategilor” din birourile CC al PCUS și KGB-ului de la Moscova nocivitatea intervenției trupelor sovietice într-o țară musulmană[45].

Şi mai mult decât intervenția în Afganistan influențase opinia publică rusă conflictul din Cecenia, care a favorizat creșterea ostilității față de islam în rândul populației ortodoxe, dar și a reținerilor populației musulmane față de puterea centrală. Din acest moment relațiile societății politice rusești cu lumea islamică și cu comunitatea musulmană din propria țară devin echivoce, iar coliziunile interconfesionale, tot mai frecvente și mai violente. Moscova e, firește, interesată să-și păstreze nealterat controlul asupra republicilor autonome preponderent musulmane din Caucaz și Povolgia, un lucru care s-ar produce mai lesne într-o societate realmente laică și nepărtinitoare atunci când e vorba de subiecte atât de sensibile precum credințele religioase într-o țară istoric plurietnică și multiconfesională. Atașamentul afișat al Kremlinului față de Biserica Ortodoxă Rusă, de care sunt legați etnicii ruși majoritari, îi face pe cetățenii musulmani să simtă un dublu disconfort – etnic și confesional. Această opoziție latentă între centru și periferie nu poate dura mult, fiind clar că „ofensiva demografică” a „limesului musulman” spre „inima metropolei” va conduce în viitorul apropiat la o ciocnire brutală între ele. Dacă Rusia nu va ști să devină în următorul deceniu un stat al tuturor cetățenilor săi, indiferent de confesiune, coliziunea se va produce

numaidecât. Pentru moment, Kremlinul pare să fi ales o altă strategie. Minoritățile musulmane sunt tratate cu prudență, monitorizate, privite ca potențial detonator al stabilității regimului. Analiștii politici și militari de la Moscova înțeleg că, îndată ce Federația Rusă va intra într-o zonă de turbulență, musulmanii ruși își vor arăta colții, cel puțin în subiecții federali în care sunt majoritari, dar consideră, în mod eronat, că, pentru a riposta, sunt suficiente doar întărirea aparatului represiv, limitarea autonomiei locale și controlul circulației cadrelor.

În plan extern, Rusia pare să nu aibă o atitudine prea structurată față de lumea islamică, pe care nu o privește ca pe un întreg. În timp ce parteneriatul cu unii vecini musulmani din sud, în special cu Iranul și țările Asiei Centrale, pare să fie în ascensiune, relațiile sale cu majoritatea țărilor din Peninsula Arabă rămân rezervate. Această „circumstanțialitate" se poate explica și prin moștenirea unor deprinderi și atitudini caracteristice doctrinei sovietice de politică externă. În același timp, ținând cont de specificitatea poziției sale geografice și a particularităților structurii etnoconfesionale, Moscova este mai neliniștită decât nord-americanii sau vest-europenii de „pericolul islamic", pe care-l simte (și-l interpretează) altfel.

Dacă în cazul conflictelor din Bosnia ori Kosovo simpatia prosârbească a rușilor și dezacordul lor cu poziția occidentalilor se explica prin „fraternitatea slavă", „forța memoriei istorice", comunitatea de credință sau, cel mai des, printr-o simplă frustrare, atunci nu putem folosi aceleași argumente pentru a înțelege politica prudentă a Kremlinului față de „primăverile arabe". Desigur, cea mai la îndemână și mai frecvent întâlnită explicație a rezervelor rușilor față de evenimentele din Tunisia, Libia, Egipt sau Siria e „frica de contagiune", de extindere a revoltei populare, care și conduce la solidarizarea cu niște regimuri autoritare contestate de protestatari. Anume spre o astfel de interpretare a lucrurilor parcă ne-ar conduce și declarația făcută pe marginea acestui subiect în 2011 de Dmitri Medvedev, pe atunci Președinte al Rusiei: „Un astfel

de scenariu ei (nu e clar dacă e vorba de islamiști ori de Occident) îl pregăteau mai devreme pentru noi, iar acum cu atât mai mult vor căuta să-l realizeze”[46].

Argumentele invocate de ruși, care nu vedeau în „forțele revoluționare” decât „militanți islamiști”, erau privite în marile cancelarii vestice, dar și de analiștii politici ai marilor ziare și companii de televiziune din UE și SUA, ca fiind niște tertipuri ieftine, menite să împiedice accesul la democrația reală al popoarelor acestor țări arabe și să-și păstreze ultimele „relații” în zonă. În scurt timp s-a constatat că circumspecția Moscovei în raport cu evenimentele de acolo era, cel puțin în parte, întemeiată. Rusia a pierdut, într-adevăr, rând pe rând vechile sale „prietenii” din lumea arabă (Irakul, Libia), dar deocamdată nu e deloc evident că terenul a fost câștigat de Occident. Recentele evenimente din țările Maghrebului și Mashrekului au demonstrat că factorii de decizie de pe ambele maluri ale Atlanticului acționează dezagregat și reactiv la provocările venite de acolo. La sud de Rusia, dar și de Europa, se simte respirația unei lumi musulmane tot mai puternice demografic, economic și militar, dar atât la Moscova, cât și la Bruxelles (sau Washington) nu pare să existe nicio strategie închegată privind raporturile cu această lume în ziua de mâine. Şi dacă pentru americani costurile acestei „neglijențe” încă nu sunt foarte clare, atunci pentru ruși, vest-europeni ori israelieni ele vor fi incontestabil mult mai mari decât ar crede un autor ca George Friedman.

Regiunile Federației Ruse cu o populație majoritar musulmană

Evreii și Rusia

Deși prezențe sporadice ale iudeilor (în mare parte hazari) se atestă încă în Rusia Kieveană, stabilirea acestora în Rusia e destul de târzie. Marii principi moscoviți admiteau șederile de scurtă durată ale târgoveților evrei din Polonia și Lituania, dar nu și așezarea lor în Rusia. Primul țar rus, Ivan al IV-lea cel Groaznic, interzice categoric orice prezență evreiască pe teritoriul Rusiei. În 1545, la Moscova sunt arse mărfurile negustorilor evrei din Lituania. Când marele principe al Lituaniei, Sigismund II August, îi reproșează confratelui său moscovit acest gest, amintindu-i că predecesorii săi admiteau negustorii evrei lituanieni în orașele ruse, Ivan al IV-lea îi cere răspicat: „Tu, fratele nostru, despre jidani către noi să nu mai scrii de aici încolo!” („И ты бы, брат наш, вперед о жидах к нам не писал!)”[47]. Antisemitismul lui Ivan cel Groaznic avea să aibă repercusiuni și mai grave pentru evreii lituanieni în timpul Războiului Livonian (1558-1583), atunci când trupele ruse ocupă orașul Poloțk (azi în Belarus). Conform cronicilor vremii, numeroasa populație evreiască a orașului a fost forțată să se înece în râul Dvina[48].

Nici pe vremea primilor Romanovi, în secolul al XVII-lea, situația nu se schimbă. Bunăoară, în 1669 arhimandritul Ionachie Goleatovski îl sfătuiește pe țarul Aleksei I să se țină departe de evrei, or, aceștia sunt dușmanii lui Hristos și ai creștinătății și de asta trebuie alungați nu doar din Rusia, ci din toate țările creștine, „uciși cu sabia, înecați în râuri și prăpădiți cu diferite feluri de moarte” („убивать мечом, топить в реках и губить различными родами смерти”)[49].

Deși se crede că Petru cel Mare ar fi avut o atitudine mai binevoitoare față de evrei, lucrurile nu stau deloc așa. Într-adevăr, Petru I admite instalarea câtorva evrei în Rusia, cu condiția ca aceștia să treacă la creștinism, dar evreilor de rit mozaic nu li se permite stabilirea în Imperiu[50]. Soția sa, Marta Skawronska, care i-a urmat la tron în 1725 cu numele de Ecaterina I, a avut, în pofida originii sale poloneze, o politică antisemită mai dură decât soțul ei. În 1727 suverana Rusiei emite un ucaz în care cere expulzarea imediată („выслать вон из России за рубеж немедленно”) a tuturor evreilor prezenți în Imperiu[51].

Astfel se explică faptul că comunitatea evreiască din Rusia este de dată foarte târzie. E o constatare care poate surprinde multă lume, dar o veritabilă populație evreiască în Rusia nu apare decât în ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea, în perioada domniei împărătesei Ecaterina II[52]. Şi nu pentru că Ecaterina cea Mare le-ar fi permis instalarea în Imperiu, ci pentru că în urma anexării Marelui Principat al Lituaniei (1795) și a ținuturilor vestice ale fostului Regat al Poloniei, suverana rusă s-a pomenit cu un număr foarte mare de noi supuși de origine evreiască. Anume în aceste condiții, în 1791, apare așa-numita „Zonă de rezidență” („Черта оседлости”), care cuprindea guberniile în care era permisă așezarea evreilor. Dacă ne uităm la harta Zonei de rezidență, vom vedea că e vorba de guberniile create pe fostele teritorii polono-lituaniene, la care se vor adăuga Basarabia (în care exista deja o comunitate evreiască în momentul anexării ei la Rusia, în 1812) și Taurida, gubernie creată în locul fostului Hanat al Crimeei, în care locuia o foarte veche comunitate de evrei din Crimeea de limbă tătară (crimeenii).

Acesta a fost perimetrul geografic în care li s-a permis evreilor să trăiască până în 1917. Chiar dacă după Revoluția Rusă din 1905-1907 autoritățile imperiale încep să fie mai permisive, admițând, selectiv, stabilirea unor evrei în alte părți ale țării, inclusiv la Moscova și Sankt Petersburg, abia Revoluția Rusă din februarie 1917 avea să lichideze oficial restricțiile de stabilire a lor dincolo de Zona

de rezidență, inclusiv în cele două capitale ale Rusiei. În consecință, la finele anului 1917 populația evreiască a Petrogradului număra deja 80 de mii de persoane.

Conform datelor recensământului imperial al populației din 1897, în Imperiul Rus (cu Regatul Poloniei și Marele Principat al Finlandei) locuiau 5 110 000 de evrei, dintre care 3 580 000 erau stabiliți în guberniile Zonei de rezidență și 1 320 000 în Regatul Poloniei (restul, 210 000, erau preponderent reprezentanții unor comunități istorice evreiești mai specifice, cum ar fi evreii georgieni, tații caucazieni și evreii de Buhara, care locuiau în Caucaz și Asia Centrală). În Imperiul Rus (cu Polonia) locuia cea mai mare comunitate evreiască din lume – 45,3% din cei 11,27 milioane de evrei de la răscrucea veacurilor XIX și XX[53]. Evreii reprezentau 14% din populația Regatului Poloniei. Guberniile rusești cu cel mai important procent de evrei erau Grodno (17,4%) și Minsk (16%), care aparținuseră fostului Mare Principat al Lituaniei (azi fac parte din Belarus). În anul 1900 comunitatea evreiască din Rusia era de trei ori și ceva mai mare decât cea din SUA, țara care ocupa locul 2 în lume după numărul populației evreiești (1,5 milioane, în bună parte și ei originari din Rusia și Polonia)[54].

Viața comunității evreiești în Rusia imperială a fost mult mai dificilă decât în țările vest-europene, în care după Marea Revoluție Franceză și războaiele napoleoniene îngrădirile impuse comunităților de rit iudaic devin mai blânde. În Imperiul Rus evreii devin un element vizibil al vieții publice abia după revoluția din 1905-1907. Nu doar sfere precum politica sau armata erau practic inaccesibile pentru comunitatea evreiască, ci chiar și cultura sau știința, domenii în care evreii vest-europeni se manifestă plenar deja în veacul al XIX-lea. Până la Revoluția Rusă din 1917 doar câțiva reprezentanți ai comunității evreiești reușesc să ocupe un loc în primele rânduri ale culturii ruse, printre ei numărându-se compozitorul Anton Rubinstein și fratele său, criticul muzical Nikolai Rubinstein (născuți într-o familie de evrei creștinați, ceea ce avea să le permită ascensiunea), pictorul Isaak Levitan, sculptorul

Mark Antokolski (care a activat în Germania), scriitorul de limbă idiș Şolom Aleihem sau Lejzer Zamenhof, fondatorul limbii esperanto. O situație identică se atestă chiar și în sfera bancară ori a marii industrii, unde printre excepțiile notabile îl avem pe Aleksandr Stieglitz, guvernatorul Băncii de Stat a Rusiei în 1860-1866, care era fiul unui bancher evreu german, convertit la luteranism, și deci perceput la acea vreme ca etnic german și nu ca evreu. Majoritatea evreilor ruși (și polonezi) erau mici comercianți, farmaciști, felceri, meșteșugari, croitori, frizeri, cămătari. Erau și destul de mulți medici, notari (avocatura fiindu-le în diferite perioade interzisă), ingineri. În Basarabia și în guberniile novoruse mai erau și agricultori (în special pe terenuri arendate). Contrar stereotipurilor care bântuie azi, mulți dintre evreii ruși erau foarte săraci, asta fiind una din explicațiile aderenței lor masive la partidele de stânga.

Situația evreilor ruși se schimbă cardinal odată cu revoluțiile din 1917, când vechile îngrădiri impuse de regimul imperial sunt anulate. În pofida ateismului promovat de regimul bolșevic, se schimbă (pentru o vreme) în bine chiar și situația cultului iudaic. Spre deosebire de Biserica Creștină Ortodoxă, acesta n-a avut inițial de suferit de pe urma campaniei de secularizare inițiată de bolșevici. Mai mult chiar, dacă decizia privind închiderea bisericilor ori mănăstirile ortodoxe putea fi luată de organele locale ale puterii sovietice și de partid (inclusiv de cele comsomoliste), desființarea unei sinagogi putea fi decisă doar de către secțiile evreiești ale organizațiilor locale ale PCUS[55]. Poate părea surprinzător, dar numărul sinagogilor în primii zece ani ai puterii sovietice era în creștere, în special în Petrograd și Moscova, fostele capitale ale Imperiului Rus, care fuseseră multă vreme inaccesibile pentru evrei[56]. În 1925 guvernul sovietic permite ca învățământul religios evreiesc să fie susținut financiar de *Joint* – Comitetul Distributiv Comun Evreiesc American (*American Jewish Joint Distribution Committee*), prezent cu misiuni filantropice pentru comunitățile evreiești din Rusia Sovietică încă din anii Războiului Civil.

Puterea sovietică a profitat mult de rețeaua *Joint* în anii foarte dificili care au urmat Războiului Civil. În perioada 1921-1923 *Joint* și așa-numita Administrație Americană pentru Ajutor *(American Relief Administration* – ARA) au finanțat ample programe pentru combaterea foametei în Povolgia, Bielorusia și Ucraina (nu era vorba doar de familiile evreiești). În 1923 prin *Joint* vin primele tractoare americane pentru agricultura sovietică. În 1924 guvernul sovietic și *Joint* semnează un ambițios program pentru crearea unor întreprinderi agricole moderne, numit Agro-Joint. Din SUA în URSS, prin *Joint* veneau tehnică performantă pentru agricultură, semințe de înaltă calitate, vite de prăsilă, dar și un număr mare de specialiști – agronomi, ingineri, precum și credite pentru dezvoltarea agriculturii.

Condiția evreilor sovietici avea să se înrăutățească pe neașteptate în 1939, în contextul apropierii dintre URSS și Germania nazistă. Deja în 1939, în ajunul începerii negocierilor cu Berlinul în vederea semnării Pactului germano-sovietic de neagresiune, Stalin îl eliberează din funcția de comisar (ministru) pentru afaceri externe pe Litvinov (care era evreu de origine), înlocuindu-l cu Molotov. Acesta face o adevărată epurare etnică în diplomația sovietică, spunându-le apropiaților săi că Ministerul sovietic de Externe nu mai este o sinagogă[57]. Peste câteva luni, la 9 februarie 1940, Stalin respinge propunerea lui Hitler de a accepta stabilirea evreilor din Germania și din protectoratul Cehiei și guvernământul general al Poloniei în recent creata regiune autonomă evreiască din estul Siberiei. Rezoluția lui Stalin pe mesajul venit de la Berlin e laconică și cinică: „Să-i primim pe acești evrei nu putem, ne sunt prea suficienți și ai noștri” („Принять этих евреев мы не можем, у нас и своих предостаточно”)[58].

În momentul începerii războiului sovieto-german, la 22 iunie 1941, pe teritoriul URSS în hotarele de la acea vreme locuiau cel puțin 4,7 milioane de evrei[59]. În cei trei ani de ocupație nazistă a regiunilor occidentale ale Uniunii Sovietice au fost nimiciți, conform estimărilor autorilor *Enciclopediei holocaustului* (apărută la New York

în 1990), între 1,2 și 1,3 milioane de evrei sovietici[60], unii cercetători fiind de părere că cifra ar fi chiar de 2 milioane. Deși despre persecuțiile populației evreiești în teritoriile aflate sub controlul Germaniei naziste și al aliaților săi se cunoștea, aceștia erau priviți în cercurile militare sovietice cu o circumspecție amestecată cu dispreț. Bunăoară, se considera că evreii se eschivează să plece pe front, preferând „să lupte în spatele frontului”. Gluma care circula la acea vreme printre militarii sovietici pe seama evreilor era că aceștia ar lupta contra naziștilor „pe frontul din Taşkent”[61]. În același timp, chiar autoritățile sovietice puneau piedici înrolării etnicilor evrei în detașamentele de partizani, așa cum ne relatează istoricul american David Meltzer, care susține că în 1942 Moscova cere conducerii unităților sovietice de gherilă să nu accepte în rândurile lor evrei, or, aceștia nu ar fi de nădejde[62]. Printre altele, Meltzer îl consideră pe Iosif Stalin drept cel mai mare criminal al secolului al XX-lea, numindu-l „coautor al soluției finale a problemei evreiești”[63].

Aceste stereotipuri erau bine înrădăcinate în mentalitatea colectivă a rușilor (și a altor popoare din fosta URSS) încă din perioadele medievală și imperială, imaginea fiind frecvent întâlnită în multe lucrări din literatura și publicistica rusă de până în 1917. Şi nu e vorba de „opera” unor figuri precum publicistul reacționar Vasili Şulghin sau scriitorul și publicistul basarabean Pavel Crușevean, autor prezumtiv al „Protocoalelor înțelepților Sionului” și instigator al pogromului din Chișinău din 1903, ci de nume sonore ale culturii ruse, precum Nikolai Gogol sau Ivan Turgheniev. Nici *Vioara lui Rothschild* sau *Stepa* lui Cehov nu ne înfățișează cele mai ademenitoare „caractere evreiești”, dar *Taras Bulba* lui Gogol și *Jidovul* lui Turgheniev deconspiră acea profundă repulsie colectivă pe care o avea societatea rusă, inclusiv elitele ei luminate, față de poporul evreu. După lectura acestor (și a altor) scrieri putem trage următoarea concluzie – antisemitismul rus (ca și cel german) nu-și are originea nici în diferența de confesiune, nici în statutul econo-

mic (în Rusia imperială evreii nu erau deloc o comunitate demnă de invidiat în această privință) și nici în diferența etnică – el poartă un caracter „fiziologic”.

Deși după Revoluția Rusă din 1917 delirul antisemit e prohibit, cel puțin în publicații, nu putem spune că alunecările „iudeofobe” dispar cu desăvârșire, resuscitarea acestui tip de discurs producându-se în timpul și, mai cu seamă, după al Doilea Război Mondial. Un exemplu în acest sens este chiar Aleksandr Soljenițân, a cărui carte *Două sute de ani împreună. 1795-1995*, abundă în afirmații care pot fi numite, în cel mai bun caz, neprietenoase la adresa evreilor, cf.: „Sistemul capitalist în economie, comerț și cel democratic în orânduirea politică sunt în mare parte un produs al evreilor, or, acestea sunt cele mai prielnice pentru prosperarea modului evreiesc de viață[64]”. Mai departe, din paginile cărții lui Soljenițân, deducem că evreii sunt responsabili și de tragedia colectivizărilor[65], dar și de catastrofa bolșevică în general.

Soljenițân nu e deloc „original” și nici singular în modul de apreciere a evenimentelor din 1917. Şi la geopoliticienii ruși contemporani, cum ar fi Andrei Ivașov, găsim afirmații care încurajează concluzii similare celor formulate de cunoscutul scriitor disident. Referindu-se la situația din Rusia primilor ani ai puterii sovietice, Ivașov spune: „Rezultatele ne sunt bine cunoscute – în primul guvern sovietic, 18 din cei 22 de membri erau evrei. În Comitetul Executiv Central erau 43 de evrei din cei 66 de membri. Rușii în această revoluție erau, evident, minoritari în eșaloanele de sus. Cu alte cuvinte, au fost eliminați din conducerea țării lor. Dacă vom trage din acest timp o linie spre anul 1945, când Stalin a rostit un toast în cinstea poporului rus, adică practic a declarat că din acest moment puterea în stat e rusească, vom înțelege mai multe în istoria noastră din secolul al XX-lea”.

Calculele făcute de Ivașov nu sunt deloc singura „contabilizare” de acest fel pe care o puteți găsi în publicațiile cu caracter istoric și politic din Rusia de azi. Mult mai rare sunt listele în care ar apărea aportul evreilor după 1917 la cultura și știința rusă, deși fizicienii

Lev Landau, Ilia Frank, Vitali Ghinsburg, Jores Alferov (toți patru laureați Nobel), muzicienii Isaak Dunaevski, Leonid Kogan, David Oistrah, Emil Ghilels, Iuri Başmet, regizorul Serghei Eisenstein ori scriitorii Boris Pasternak, Iosif Brodski (laureați Nobel și ei), Ilia Ilf, Osip Mandelștam, Boris și Arkadi Strugațki, Samuil Marșak, Vasili Aksionov și Liudmila Ulițkaia au contribuit din plin la faima mondială de care se bucură acestea.

Listele cu „răufăcători evrei" nu sunt de dată recentă. Ele apar odată cu primele campanii „antisioniste/anticosmopolite" de după al Doilea Război Mondial, când regimul stalinist recurge în forță la acțiuni împotriva reprezentanților comunității evreiești, prologul fiind arestarea fruntașilor Comitetului Antifascist Evreiesc (1948). Printre puținele nume sonore din cadrul acestui Comitet care aveau să fie scutite de represiunile staliniste se numără scriitorul Ilia Ehrenburg, poetul Samuil Marșak, violonistul David Oistrah și pianistul Emil Ghilels. În lista învinuirilor aduse Comitetului era presupusa relație a membrilor acestuia cu „cercurile sioniste" americane. În contextul Războiului Rece și al accentuării rivalităților dintre URSS și SUA, Moscova a început să perceapă minoritatea evreiască drept „agent al intereselor Washingtonului", de unde și acel șir de măsuri întreprinse împotriva elitei evreilor sovietici. După dosarul Comitetului Antifascist Evreiesc a urmat, în 1953, cel al medicilor evrei. Deși oficial această campanie purta titlul de „luptă cu cosmopolitismul", ținta erau anume membrii comunității evreiești. În consecință, în perioada 1945-1952 numărul evreilor aflați în posturi de conducere în organele centrale ale puterii sovietice și de partid din URSS și RSFS Rusă s-a redus de la 516 la 190, fenomenul reproducându-se după aceeași schemă și cam în aceleași proporții și la nivel local[66].

Deși începând cu anul 1941 numărul evreilor în Rusia este în continuă scădere, după destrămarea URSS asistăm la un adevărat reviriment al antisemitismului. După cum relatează istoricul Valeri Kadjaia, în 2005, chiar în ajunul aniversării a 60-a a victoriei asupra nazismului, ziarul *Rus pravoslavnaia* cerea intentarea unui proces în

vederea închiderii tuturor asociațiilor religioase și naționale evreiești din Rusia, calificându-le drept extremiste[67]. „La evrei aproape în fiecare lună e vreo sărbătoare holocaustică – nici nu le poți urmări pe toate”, scria cu maliție autorul din *Rus pravoslavnaia*[68]. Am fi putut trece cu vederea textul respectiv, or, excentricități xenofobe găsim pretutindeni, în cercuri marginale de oriunde, și nu doar la adresa evreilor, musulmanilor, țiganilor ori africanilor, dar și a rușilor, germanilor ori americanilor. Am fi ignorat cu desăvârșire această „solicitare”, dacă sub ea n-ar fi fost și semnăturile a 20 de deputați ai Dumei de Stat a Rusiei…

În parte, manifestările antisemite, discrete sau vădite, din societatea rusă de azi se datorează și atitudinii negative față de capitalismul sălbatic, pe care mulți cetățeni de rând îl asociază cu cei șapte cei mai bogați oameni ai Rusiei de la începutul secolului al XXI-lea – Boris Berezovski, Mihail Hodorkovski, Mihail Fridman, Piotr Aven, Vladimir Gusinski, Vitali Malkin și Roman Abramovici – a căror origine evreiască a fost abil speculată „și pusă în valoare” de mediile naționaliste rusești. Clasați de „Forbes” printre cei mai bogați și mai influenți oameni nu doar din Rusia, ci chiar din lume, aceștia nu puteau să nu trezească invidia și frustrările unei populații sărăcite de tranziția prelungită și ineficientă din anii ’90, de corupția care domnea în anturajul ex-președintelui Boris Elțin, printre apropiații căruia se numărau „cei șapte” din marele business din Rusia. De altminteri, „grupul celor șapte”, în special Boris Berezovski, a avut un rol determinant în schimbarea teatrală a puterii de la Kremlin în noaptea dintre milenii. Numai că, în scurt timp, noua administrație de la Kremlin a început să sacrifice rând pe rând elita clasei rusești de afaceri – o campanie al cărei caracter camuflat antisemit a fost repede revelat de presa internațională. „Kremlinul țintește în rechinii evrei sub o ploaie de critici” („Kremlin targets Jewish Tycoons in war on critics”), titra *The Jewish Daily Forward* la 31 octombrie 2003, cu referire la cazul magnaților Berezovski, Gusinski, Abramovici și Hodorkovski. E adevărat, cercurile evreiești din Rusia au fost mai precaute în

catalogarea acțiunilor puterii contra acestor magnați. Atât Berel Lazar, rabinul-șef al comunității Habad Liubavici, cât și Evgheni Satanovski, președintele Congresului Evreiesc din Rusia, au spus că nu văd (cel puțin în arestarea lui Mihail Hodorkovski) o expresie a antisemitismului[69].

Proliferarea antisemitismului în Rusia de azi pare să fi fost catalizată și de conflictul ruso-ucrainean, izbucnit la începutul anului 2014. Centrul Simon Wiesenthal semnala că în primele luni ale anului 2014 sentimentele iudeofobe din Rusia par să se fi întețit. Sursa face trimitere, între altele, la o declarație a controversatului autor Aleksandr Prohanov, care spunea la televiziunea de stat Rossia 24 că evreii ar căuta cu propriile mâini un al doilea holocaust, tot așa cum l-ar fi căutat și pe cel dintâi[70].

Discursul lui Mihail Hodorkovski pe Maidanul din Kiev la 9 martie 2014 și întâlnirea de la Berlin cu Iulia Tâmoșenko cinci zile mai târziu „alimentau factual" speculațiile precum că în spatele mișcării prooccidentale din Ucraina ar sta „cercurile evreiești", în particular oligarhii ruși însetați de răzbunare, dornici să surpe pozițiile Rusiei în spațiul ex-sovietic și să răstoarne, în urma unei crize politice și social-economice majore, actuala putere de la Kremlin. La 5 octombrie 2014 site-ul informațional rusesc „Segodnea.ru" scria, cu referire la „un influent membru al partidului politic israelian Casa Noastră – Israel", citat după *The Kiev Times*, că anume Hodorkovski ar finanța acțiunile antirusești ale Kievului[71]. „Comentariile" și „știrile" de acest fel nu se opresc aici. În articolul *Hodorkovski – oglinda strâmbă a revoluției*, publicat de Agenția Rusă de Ştiri (Русское Агенство Новостей) la 26 septembrie 2014, autorul Kirill Meamlin susține că ținta „sionismului mondial" nu e Ucraina, ci chiar Rusia, destabilizarea și distrugerea căreia ar intra în planurile acestora, prezentând o serie de nume din mediul rusesc de afaceri, dar și jurnaliști, oameni de cultură și politicieni (preponderent evrei, desigur), care ar sta în spatele acestui „plan diabolic". „Analizele" de acest fel nu sunt rare, „argumentarea" din ele fiind mai mult sau mai puțin asemănătoare, iar concluzia finală e practic

invariabilă – „euromaidan”-ul ucrainean din toamna anului 2013 a fost pregătit de „cercurile sioniste” pentru a destabiliza Ucraina, a face o breșă „între frații slavi ortodocși ruși și ucraineni”, a-i contrapune, slăbind simultan ambele țări și făcându-le o pradă ușoară a intereselor lor. Forumurile rusești de discuții abundă în astfel de scenarii conspiraționiste. Citindu-le, nu te poți abține de la anumite paralele istorice și nu poți să nu pui, cu îngrijorare, întrebarea „Ce va urma?”, știind că, odată pornită, această mașină a urii se oprește foarte greu.

Germanii și Rusia

„Istoria ne leagă de toți vecinii noștri, dar cu nicio țară trecutul nostru n-a fost atât de strâns legat ca de cel al Rusiei”, spunea la începutul anilor ’90 baronul Richard von Weitzsacker, primul președinte al RFG reunificate. Incontestabil, popoarele germanice în general și germanii în particular au jucat un rol extrem de mare în istoria Rusiei, înrudirea de destin dintre cele două națiuni fiind și ea excepțională.

Contactele cu germanii datează din primii ani ai existenței statului rus, Germania fiind țara vest-europeană cu care rușii aveau cele mai intense (și permanente) legături pe durata secolelor IX – XII. În 961, Olga (Helga), marea principesă a Kievului, l-a rugat pe regele Germaniei Otton I cel Mare să i se trimită la Kiev un episcop. Viitorul împărat romano-german, răspunzând solicitării de la Kiev, îl trimite pe malurile Niprului pe arhiepiscopul Adalbert de Magdeburg[72]. Prelatul se stabilește în capitala rusă cu o suită de apropiați din Germania. Dar misiunea lui nu avea să fie de durată – în 964 la tronul rus urcă fiul Olgăi, Sveatoslav, adept fervent al credințelor tradiționale slave. Adalbert revine în Germania, misiunea de creștinare a Rusiei după rit latin (occidental) suferind eșec.

Amintindu-ne de aliațele antipolone dintre marele-cneaz rus Iaroslav Înțeleptul și împărații romano-germani Henric II (1002-1024) și Conrad II (1024-1039), putem spune că Germania a fost cel dintâi aliat militar și politic occidental pe care l-a avut Rusia[73]. Numai că relațiile ruso-germane n-au fost nici simple, nici în ascensiune neîntreruptă. Ele au fost marcate și de prietenii strânse,

dar și de dușmănii aprige. După înțelegerile antipolone din zorii mileniului trecut, vin și primele ciocniri de interese, cauzate de expansiunea germană în ținuturile baltice. În 1217, rușii și nemții aveau să-și încrucișeze pentru prima dată săbiile pe teritoriul de azi al Estoniei. În 1223 marele-cneaz Iaroslav al Vladimirului intervine din nou în ajutorul triburilor estoniene contra expansiunii Ordinului Cruciat (viitorul Ordin Teuton, stat teocratic german din care în secolul al XVI-lea se va dezvolta Prusia). Acțiunea nu s-a soldat cu succes pentru ruși, nemții punând stăpânire peste triburile letone și estone. Încercările germanilor de a-și extinde stăpânirea în Ingria (regiunea Sankt Petersburgului de azi), populată de triburile finice ale ingrienilor, aveau să ducă la noi ciocniri cu rușii novgorodeni în 1234 și 1240 (Bătălia de pe Embach și Bătălia de pe Gheață). De astă dată norocul a fost de partea rușilor. În anii celui de-al Doilea Război Mondial cele două bătălii, mai cu seamă Bătălia de pe Gheață în care s-a manifestat cneazul novgorodean Aleksandr Nevski, aveau să fie activ folosite de propaganda sovietică.

Contactele ruso-germane se intensifică în secolul al XV-lea, după abolirea suzeranității tătaro-mongole asupra Marelui Cnezat al Moscovei. Pe vremea domniei marelui-cneaz Ivan III cel Mare (1462-1505), la Moscova se stabilește un număr important de nemți. Comunitatea germană continuă se crească și în anii domniei lui Vasili III (1505-1533), când numărul germanilor așezați în capitala rusă – negustori, meșteșugari, militari (gărzile palatine), medici (inclusiv medicii de curte) – era atât de mare, încât se decide să li se ofere un cartier aparte, Nemețkaia Sloboda (Slobozia Nemțească), care se bucura de un statut de autonomie locală (religioasă și fiscală). Atitudinea față de germani se schimbă temporar pe vremea lui Ivan cel Groaznic, ca urmare a Războiului Livonian (1558-1583), conflict care avea să se termine prost și pentru ruși, dar și pentru germanii baltici – Rusia avea să fie aruncată într-o profundă criză economică și socială („Poruha”), în timp ce Ordinul Livonian (parte

a Ordinului Teuton) a fost lichidat și scindat în mai multe entități. Cei care au profitat din plin de pe urma ciocnirii dintre Rusia și nemții baltici aveau să fie lituanienii, polonezii și suedezii.

În secolul al XVII-lea, prezența germană începe să se manifeste și în cultură. În 1672 Johann Gotfried Gregori, pastorul bisericii luterane din Moscova, se angajează să pună pe picioare primul teatru de curte din Rusia, tot el fiind cel care scrie prima piesă de teatru în rusă, *Acțiunea lui Artaxerxe,* bazată pe Cartea Esterei din Vechiul Testament. Primul spectacol, care a durat tocmai 10 ore, a avut loc la 17 octombrie 1672. În 1673 pastorul Gregori fondează și prima școală de teatru din Rusia. Succesorul său, pastorul Georg Hueffner, va prelua și conducerea teatrului de curte al țarului Aleksei I și va scrie alte câteva piese de teatru pe motive istorice. În timpul țarului Aleksei I Slobozia Nemțească devine inima Moscovei în plan economic și cultural, fiind locul în care îi plăcea mult să vină lui Piotr Alekseevici, viitorul împărat Petru cel Mare. Curțile îngrijite, abilitățile meșterilor, modul de viață din cartier contrastau dureros cu restul Rusiei, visul țareviciului fiind ca țara lui să arate așa precum era Slobozia Nemțească din Moscova[74]. După 1691 tânărul țar (supranumit mai târziu „elevul Sloboziei Nemțești”) mai avea un motiv să-și petreacă orele de răgaz în cartierul german – Anna Mons, fiica bijutierului Johann Georg Mons, marea lui dragoste din prima tinerețe[75]. Relația lor a durat mai bine de 10 ani.

Odată cu accederea deplină la tron a lui Petru I (1689) contactele ruso-germane se amplifică. În 1698 Petru I inițiază o reformare masivă a țării, invitând în Rusia o mulțime de nemți – arhitecți, militari, oameni de știință, artiști, diplomați. Chiar în 1698 maiorul german Adam Weide scrie în baza legilor imperiale nemțești „Regulamentul militar” rusesc, care cuprindea și noile grade militare, toate copiate după model german[76]. Ofițerimea germană invitată de Petru I avea să influențeze mult procesul de constituire a armatei moderne a Rusiei și tradiția militară rusească[77]. Printre numele de frunte ale armatei ruse în epoca petrină se numărau generalii L. von Hallart, C. E. von Roenne, G. W. de Hennin, J. von

Ginter, J. B. Weisbach, A. von Goltz, S. von Rentzel, C. F. Bauer (comandantul cavaleriei ruse în Marele Război Nordic). Un lucru similar se întâmplă în domeniul diplomației. Fondatorul Colegiului (ministerului) Afacerilor Externe și primul ei conducător a fost diplomatul german contele Heinrich Ostermann, adept al unei strânse alianțe cu Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană și artizan al Tratatului ruso-german de la Viena din 1726, cunoscut ca una din cele mai longevive înțelegeri de alianță din istoria diplomației moderne.

Rusia modernă a lui Petru cel Mare e croită după model german și cu o mare contribuție nemțească. Ingria, anexată la Rusia ca urmare a Marelui Război Nordic, e plină de toponime germane, menite să indice europenitatea noului Imperiu: Sankt Petersburg, Kronstadt, Oranienbaum, Schluesselburg, Ekaterinhof sau Peterhof sunt doar câteva dintre noile orașe imperiale ridicate în noua provincie, cândva măr al discordiei dintre cavalerii germani și cnejii novgorodeni. Noua capitală a Rusiei nu doar că poartă un nume german, ea era destul de germană și etnic, dar și ca spirit, așa cum remarca mai târziu Nikolai Gogol în *Peterburgskie zapiski*. Nemții din Ingria au fost și printre primii locuitori ai noii capitale ruse, insula Vasilievski, un punct de pornire al Petersburgului, fiind de la bun început cartierul lor (fapt consemnat și în *Insularii* lui Leskov). Citind cartea lui B. Kirikov și M. Stieglitz *Sankt Petersburgul arhitecților germani*, poți înțelege ponderea contribuției germane în ridicarea noii capitale a Imperiului. Peste patru sute (!) de arhitecți germani au lucrat pe malurile Nevei de la punerea temeliilor primelor case și până în 1917, printre ei numărându-se și nume de referință în istoria arhitecturii europene, precum Andreas Schluetter (numit de Petru cel Mare director al construcției noii capitale ruse), Karl Friedrich Schinkel, Leo von Klenze, Konstantin Ton (care a construit și două clădiri-simbol ale Moscovei – Palatul Mare din Kremlin și Catedrala Iisus Hristos Mântuitorul).

Începând cu domnia lui Petru I, nemții își lasă adânc amprenta pe viața intelectuală a țării. În epoca ecateriniană, literatura rusă e marcată de creația lui Dennis von Wiesen (Fonvizin), pentru ca în veacurile XIX și XX o serie de nume sonore ale literaturii ruse să vină anume din mediul comunității germane – A. Herzen, W. Kuchelbecker, A. Delwig, A. Fet, Z. Hippius și A. Blok. Pe durata „epocii imperiale", în creația muzicală se vor remarca compozitorii Reinhold Gliére și Nikolai Medtner, în pictură – Karl Briulov, Nikolai Roerich, Mihail Klodt, dar și Karl Wenig, Eduard Hau, Gottfried Willewalde, Alexander Sauerweid. Cea mai mare prezență germană, dincolo de armată, politică și arhitectură, avea să fie în știința rusă a veacurilor XVIII și XIX. Încă în primele decenii ale noului Imperiu, în Rusia vine o suită de savanți germani. Primul președinte al Academiei Ruse a fost medicul german Laurentius Blumenrost. În primii ani de funcționare a Academiei Ruse, 67 din cei 111 cercetători erau nemți. Dintre cei 12 președinți ai Academiei Ruse de până în 1917 șase au fost nemți. Unele științe, precum geografia, erau practic dominate de savanți cu origini germane – P. Koeppen, E. Krenkel, T. Luetke, O. Schmidt, F. G. von Bellingshausen (descoperitorul Antarcticii), A. J. von Krusenstern (conducătorul primei expediții ruse în jurul lumii) sau G. Raabe fiind doar câțiva dintre ei.

În istoria modernă a Rusiei putem vorbi, de fapt, despre o perioadă germană care începe chiar înainte de instaurarea dinastiei Holstein-Gottorp (1761) pe tronul imperial rus. În anii domniei împărătesei Anna I a Rusiei (1730-1740), guvernul era practic în întregime german, conducerea reală a țării fiind în mâinile „cvartetului" format din conții B. Ch. von Münnich, R. G. von Loewenwolde și H. Ostermann și ducele Ernst Johann von Biron, viitorul regent al Imperiului (după numele lui, această perioadă de „guvernare germană" se mai cheamă în istoriografia rusă „bironovșcina"). Situația se va prelungi și în scurta domnie a împăratului Ivan VI, născut prinț german de Braunschweig-Bewern-Lueneburg. Şi doar domnia împărătesei Elizaveta I (1741-1761),

fiica lui Petru cel Mare și ultima descendentă directă din familia Romanov, avea să reducă din influența nobilimii germane. Cum Elizaveta moare fără urmași, tronul e moștenit de nepotul ei, prințul german Karl Peter Ulrich von Holstein-Gottorp, cunoscut cu numele de suveran Petru III. Fondator al ultimei dinastii imperiale ruse (Romanov-Holstein-Gottorp), Petru III era mare admirator al lui Frederic cel Mare al Prusiei și al „spiritului teuton". El, ca și împărăteasa Anna, pune în posturile-cheie ale armatei, diplomației și administrației imperiale nobili germani din Rusia sau invitați din Regatul Prusiei și Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană. Deși nu avea strop de sânge rusesc în ea, fiind născută prințesă germană de Anhalt-Zerbst, Ecaterina II, care a preluat în 1762 tronul soțului său Petru III, avea să readucă oarecum lucrurile la normal, promovând la conducerea țării și a armatei un șir de nobili de origine rusă. În perioada acestei împărătese de obârșie germană Rusia devine o veritabilă mare putere europeană.

O nouă „isterie progermană" la curtea imperială se produce pe vremea împăratului Pavel I (1796-1801), fost duce de Holstein-Gottorp, fiu unic al lui Petru III și al Ecaterinei II. Deși criticat în istoriografia sovietică pentru filogermanismul politicii sale, domnia lui Pavel I n-a fost chiar atât de lipsită de glorie pe cât s-ar crede. În cei cinci ani cât s-a aflat la putere, la Sankt Petersburg și în împrejurimi se construiește mult (Pavel avea un mare interes pentru arhitectură), iar armata trece printr-o reformă substanțială. Deși continuă politica de alianță a mamei sale cu regii Prusiei și împărații romano-germani, Pavel I începe să analizeze și perspectiva unei împrieteniri cu Franța bonapartistă (al cărei elan revoluționar era deja bine temperat) împotriva Angliei. În 1801, înainte de moartea sa, el visa la o intervenție comună ruso-franceză în India. Rușii n-au păstrat totuși o amintire prea bună despre Pavel I. Alta le este atitudinea (până azi) față de soția sa, frumoasa prințesă germană Luiza von Würtemberg (numele de suverană-consoartă a fost Maria Fiodorovna). Referindu-se la alegerea făcută de Ecaterina II pentru fiul său, istoricul polonez Kazimierz Waliszewski spunea: „De

această dată, din mediul prințeselor germane, de unde, conform tradiției, se furnizau neveste pentru toate curțile europene și care erau excelent instruite anume pentru acest scop, Ecaterina a știut să aleagă chiar ce era perfect". Ea a lăsat o amintire luminoasă, stând la baza primelor instituții filantropice rusești, a renumitei clinici Mariinski din Sankt Petersburg, a unei serii de școli, în special pentru fete, precum și a primului salon literar din Rusia. Fiul lui Pavel I și al Luizei von Würtemberg, împăratul Alexandru I (1801-1825), continuă tradiția familiei, însurându-se cu o prințesă germană, Luiza von Baden. De altfel, începând cu Petru III, el însuși prinț german, toți urmașii săi aveau să se căsătorească doar cu prințese germane, șirul fiind încheiat de nefericita soție a ultimului suveran rus, Nicolae II, împărăteasa Alexandra, născută Alix von Hessen.

Nemții reprezentau un procent ridicat și printre cele peste trei mii de familii nobile (baroni, conți și prinți) ale Imperiului. Dacă numărul familiilor germane cu rang de prinț (cneaz) e relativ mic – Wittgenstein, Lieven și Osten-Saken, atunci printre casele nobiliare cu rang de conte ei formează aproape un sfert, în timp ce printre cele cu rang de baron sunt absolut majoritari. Fieful aristocrației germane erau cele trei vechi ducate baltice care ocupau teritoriul de azi al Estoniei și Letoniei – Estland, Livland și Kurlanda, create pe ruinele Ordinului Livonian. Împăratul rus, alături de titlurile de rege al Poloniei și mare principe al Finlandei, purta și cele de duce de Estland, Livland și Kurlanda.

Cele trei ținuturi baltice se bucurau de o oarecare autonomie în cadrul Imperiului (în anumite perioade chiar mai mare decât cea de care beneficia Polonia), fiind dominate politic, economic și cultural de minoritatea germană. Germana rămânea limba administrației (până și denumirile localităților erau folosite doar în variantă germană) și a școlii, fiind împreună cu rusa singurele limbi de instruire în învățământul public superior. Universitatea din Dorpat (azi Tartu), care în secolul al XIX-lea era printre trei cele mai prestigioase universități din Imperiul Rus (alături de cele din Sankt

Petersburg și Moscova), era germană nu doar ca limbă de predare, dar și în calitate de corp didactic. Aceeași situație o întâlnim la Universitatea Tehnică din Riga, care în secolul al XIX-lea se numea oficial *Das Baltische Politehnikum zu Riga* (Politehnica Baltică din Riga), o școală de renume în acea vreme, printre profesorii ei numărându-se doi viitori laureați Nobel pentru chimie – Svante Arrhenius și Friedrich Wilhelm Ostwald.

Comunitatea germană nu se reducea la Estland, Livland, Kurlanda și Ingria, ținuturi în care prezența era istorică. Pe vremea Ecaterinei II începe colonizarea cu etnici germani – țărani și meșteșugari – a teritoriilor slab populate ale Povolgiei și, mai ales, Novorusiei. Alexandru I a continuat politica bunicii sale de colonizare germană a provinciilor din sudul Rusiei, inclusiv a Basarabiei. În 1913 populația germană a Rusiei se ridica la 2,4 milioane de persoane, ceea ce reprezenta 1,4% din populația Imperiului. Bineînțeles, raportată la număr, ponderea germanilor în societatea rusă era absolut disproporționată și nu doar în politică, armată, cultură și știință, ci și în economie. Bunăoară, cunoscuta familie a baronilor Falz-Fein, una dintre cele mai bogate case din Imperiul Rus, deținea doar în gubernia Herson 200 000 de desetine (218 000 de hectare) de pământ! E adevărat, proprietățile familiei Falz-Fein erau exemplare din toate punctele de vedere. Şi nu doar pentru Rusia.

În perioada 1814-1914, spiritul întreprinzător german s-a manifestat plenar și în industrie. Printre pionierii industriei siderurgice și constructoare de mașini din Donbass au fost germanii Gennefeld și Bosse la Donețk (azi Combinatul „Donețkhormaș”) și Hartmann la Luhansk (azi Uzina de Locomotive „Luhanskteplovoz”). În domeniul construcției și exploatării căilor ferate se evidențiau familiile von der Wiese și von Meck, în industria minieră – von Dietmar, în domeniul imobiliar și cel al materialelor de construcție – Niernsee, în industria instrumentelor muzicale dominau detașat firmele a trei întreprinzători de origine germană – Becker, Muehlbacn și Zimmermann, în industria cofetăriei – von Einem (azi

Fabrica „Krasnâi okteabr” din Moscova) și Bormann, în industria farmaceutică – Koeller, în industria poligrafică – familia Kirchner, în cea a construcțiilor navale – Koebke, în cea a mobilei – Thonet, ca să amintim doar câteva dintre numele cel mai ușor reperabile.

Deși, printr-o stereotipie larg răzpândită după Primul Război Mondial, se crede că Rusia imperială s-a orientat preponderent în politica sa externă spre o alianță politico-militară cu Franța, lucrurile nu stau deloc așa. În secolul al XVIII-lea, pe o alianță cu Franța (împotriva Prusiei, în timpul Războiului de Șapte Ani) avea să mizeze doar împărăteasa Elizaveta. Nici predecesorii ei și nici urmașii n-au fost filofrancezi. Deja în Războiul Ruso-Turc din 1686-1700 Petru cel Mare mizează pe Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană. În Războiul Ruso-Turc din 1710-1713 diplomația franceză ia partea otomanilor. În 1735-1739, pe vremea împărătesei Anna I a Rusiei, trupele rusești și cele ale împăratului romano-german sunt din nou aliate contra turcilor. Şi iarăși francezii, de astă dată prin marchizul de Villeneuve, ambasadorul lui Ludovic XV la Istanbul, aveau să comploteze împotriva alianței ruso-germane. În Războiul Ruso-Turc din 1768-1774 Rusia se bucură de susținerea diplomatică a Prusiei lui Frederic cel Mare, cele două țări fiind legate prin așa-numitul „Acord nordic” din 1762, de orientare clar antifranceză. În Războiul Ruso-Turc din 1787-1791 Rusia și Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană sunt iarăși în alianță politico-militară. Înțelegerea ruso-germană se sudează în perioada 1789-1814, prin campaniile comune purtate de Imperiul Rus, Regatul Prusiei și Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană (apoi, din 1804, de nou-creatul Imperiu Austriac) contra Franței revoluționare și bonapartiste, tot aceste țări fiind protagonistele operațiunii de înăbușire a Revoluției Poloneze din 1793-1795.

Nici în secolul al XIX-lea rușii n-au avut o politică profranceză decât episodic (proengleză nici atât). Pe toată durata secolului al XIX-lea Rusia n-a luptat niciodată cu un stat german, dar a avut cinci războaie cu Franța (1798-1802, 1805, 1806-1807, 1812-1814 și 1853-1856) și unul cu Anglia (1853-1856). Dacă ne uităm la

alianțele politice ale Rusiei după Congresul de la Viena din 1815, vom vedea că ele au fost preponderent orientate spre Berlin și Viena. În 1815 rușii semnează acordul de alianță cvadripartită cu Anglia, Austria și Prusia (la care Franța aderă doar în 1818). La 22 octombrie 1873 Rusia, Austro-Ungaria și Germania semnează Alianța celor trei împărați (*Dreikaiserabkommen*), reconfirmată în 1884. Înțelegerea ruso-austro-germană era clar ostilă Franței (și Marii Britanii), și nu doar din pricina unor rivalități geopolitice, dar și din cauza rezervelor față de modelul democrat-liberal care venea dinspre cele două mari puteri vest-europene. Era deci nu doar o alianță geopolitică, dar și ideologică. În 1887 rușii și nemții semnează un tratat suplimentar, numit Acordul de reasigurare (*Rueckversicherungsvertrag*). Esența tratatului era următoarea: Rusia oferă libertate Germaniei în acțiunile sale contra Franței, Germania face același serviciu rușilor în cazul unei răfuieli cu turcii. Doar urcarea pe tron a împăratului Nicolae II, un suveran cu viziuni moderate, dornic de reformarea politică a țării sale, conduce la o schimbare în politica de alianțe a Rusiei. Apropierea de Franța (și Anglia) s-a datorat nu atât împăratului, care rămânea foarte atașat de lumea germană, cât anturajului său, care devine tot mai slavofil, în special după Revoluția Rusă din 1905-1907. Psihoza panslavistă, care capătă un contur clar în societatea rusă deja în timpul Războiului Ruso-Turc din 1877-1878, este cauza principală a deteriorării treptate a relațiilor Rusiei cu cele două imperii germane. Solidarizarea patetică cu sârbii în momentul anexării Bosniei de austro-ungari (1908), deplângerea destinului „rușilor” (care erau, de fapt, ucraineni) din Austro-Ungaria de către publiciștii și politicienii slavofili, pozițiile divergente ale Vienei și Petersburgului față de războaiele balcanice aveau să facă rapid o breșă tot mai adâncă între cele trei imperii tradițional aliate. Oricum, chiar și după încheierea înțelegerilor politico-militare cu anglo-francezii (1904-1907), Nicolae II semnează în 1907 un protocol secret și cu Germa-

nia (Protocolul de la Sankt Petersburg), urmat de Acordul de la Potsdam din 1911, care viza partajarea intereselor ruso-germane în Turcia și Iran.

Primul Război Mondial a fost o catastrofă pentru întreaga Europă, el punând capăt vechiului sistem mondial eurocentrist, dar pentru Rusia, Germania și Austro-Ungaria, conflictul a fost chiar fatal. Dincolo de pierderile economice, politice, teritoriale și morale, cele trei imperii au suferit și cele mai mari pierderi umane: Germania – 3 030 000 de morți, Rusia – 2 740 000 de morți, Austro-Ungaria – 1 915 000 de morți. Pentru comparație, pierderile umane, civile și militare ale Franței au fost de 1 455 000, ale Marii Britanii – de 705 000 și ale SUA – de 115 000.

Izolate internațional, Germania și Rusia sunt împinse spre o nouă alianță în 1922, când semnează la Rapallo un acord bilateral de cooperare politică, economică și militară. Rușii și nemții au fost constrânși de circumstanțe să semneze acest acord, la originea lui stând ostracismul la care erau supuse cele două națiuni după prima conflagrație mondială. Ceva mai târziu, în 1926, URSS și Germania semnează și primul pact de neagresiune – Tratatul de la Berlin –, care conținea și prevederi de „neutralitate pozitivă” a părților în cazul unui conflict militar al uneia dintre părțile semnatare cu Polonia.

Venirea național-socialiștilor la putere pune capăt parteneriatului sovieto-german. În primii șase ani de aflare la putere, Hitler considera comunismul (și evreii) ca fiind principalul pericol pentru „civilizația europeană”, de unde și politica ostilă a Germaniei față de URSS, precum și apropierea temporară germano-polonă, confirmată prin acordul de neagresiune semnat în 1934 (și materializată prin coparticiparea polonezilor la „partajarea moștenirii” cehoslovace în toamna anului 1938). La această înțelegere s-a ajuns în urma discuțiilor purtate la Varșovia de reichsministrul german Goebbels cu șeful statului polonez, mareșalul Piłsudski. Dar cinci ani mai târziu, divergențele polono-

germane legate de orașul liber Danzig și de statutul „coridorului polonez” la Marea Baltică creează premise neașteptate pentru o nouă apropiere germano-sovietică.

Pactul sovieto-german de neagresiune din 1939 a favorizat, fără îndoială, începerea celui de-al Doilea Război Mondial, or, datorită lui Berlinul avea „spatele” asigurat pentru a lupta contra anglo-francezilor, care aveau să sară în ajutorul polonezilor, declarând război Germaniei. Dar contrar părerilor încetățenite, așa-numitul Pact Molotov-Ribbentrop n-a fost chiar o idilă în raporturile dintre Berlin și Moscova. Ambele capitale se priveau cu suspiciune, vrajba ideologică dintre nazism și comunism fiind ireconciliabilă. În 1940, în condițiile războiului prelungit cu anglo-saxonii, nemții aveau să aibă parte și de surprize neplăcute din partea Kremlinului. Printre ele se numără ultimatumul sovietic adresat României pe 26 iunie, la numai câteva zile după ce devenise clar că britanicii nu au de gând să recurgă (ca și francezii) la vreo înțelegere de pace cu nemții. Faptul că URSS solicita României să-i cedeze Basarabia nu era o surpriză, dar extinderea pretențiilor sovietice asupra Bucovinei indica clar intenția rușilor de a folosi situația militară și diplomatică incomodă a Germaniei naziste pentru a-și „corecta” hotarele vestice. Iar România, în condițiile blocadei continentale la care era supusă Germania de către britanici, avea o valoare vitală pentru Berlin – aceea de furnizor aproape exclusiv de petrol. Pentru Reich ultimatumul părea o provocare. În cazul în care România nu accepta condițiile Moscovei, Armata Roșie ajungea nestingherită până la Ploiești. Scenariul, așa cum spune în memoriile sale feldmareșalul Keitel, părea unul de coșmar pentru germani. Nemții au convins Bucureștiul să accepte ultimatumul sovietic, rugând, totodată, Moscova să-și limiteze pretențiile la nordul Bucovinei. În 1941 naziștii se hotărăsc să lichideze în forță „pericolul sovietic”, sperând că asta îi va demoraliza și pe britanici, forțându-i astfel să accepte o pace în baza condițiilor înaintate de ei. În planurile Berlinului, URSS trebuia „aruncată” dincolo de Volga, noua frontieră vestică a Uniunii Sovietice urmând să fie așa-numita linie A-A (Astrahan-Arhanghelsk).

Istoria a rânduit lucrurile altfel: nu rușii au pierdut un sfert din teritoriul lor în vest, ci nemții au pierdut un sfert din teritoriul lor în est, fiind „aruncați” peste așa-zisa linie Oder-Neisse.

Cele două războaie mondiale s-au răsfrânt negativ și asupra comunității germane din Rusia, care a început repede să-și piardă pozițiile chiar în primele zile ale lui august 1914. Comunitatea scade brusc și din punct de vedere numeric. În 1914-1922 din Rusia pleacă vechile elite politice și economice germane. Recensământul din 1926 atestă doar 1,24 milioane de cetățeni sovietici de origine germană, de două ori mai puțin decât în ajunul Primului Război Mondial. În 1935 Stalin recurge la deportarea etnicilor germani (și polonezi) din regiunile vestice ale Ucrainei și Bielorusiei, ca urmare a apropierii polono-germane și a pericolului unui război care emana dinspre regimurile vehement anticomuniste de la Varșovia și Berlin. Pe fundalul relațiilor extrem de tensionate cu Germania, regimul lui Stalin face din comunitatea germană una din țintele principale ale terorii din 1937-1938: numai în RSS Ucraineană în cei doi ani sunt condamnați la moarte peste 122 de mii (!) de cetățeni de origine germană[78], o cifră de-a dreptul halucinantă. Dacă ne gândim la faptul că recensământul din 1926 confirma prezența a 400 de mii de germani în Ucraina Sovietică, ajungem la concluzia că au fost lichidați fizic mai bine de un sfert din nemții ucraineni.

În 1941 e un nou val masiv de teroare antigermană. Toți nemții din partea europeană a URSS sunt deportați în Siberia și Asia Centrală, dar mulți sunt executați pe loc, așa cum se întâmplă și cu pianistul Teofil Richter, tatăl cunoscutului pianist Sveatoslav Richter. Autonomia germană din Povolgia a fost lichidată și ea în august 1941. Se pare că în proporție numerică, după evrei, niciun alt popor din fosta URSS n-a suferit pierderi mai mari în anii de război decât etnicii germani: din cele 1,5 milioane de nemți sovietici câți existau în 1941, în 1949 mai supraviețuiau doar 1,06 milioane[79]. Respectiv, în decurs de patru ani au murit 440 de mii de oameni sau 30% din totalul comunității germane din Uniunea Sovietică.

În perioada sovietică, numele germane devin mult mai rare nu doar în politică, ci și în știință și cultură, unde printre excepțiile notabile îi avem pe iluștrii pianiști Heinrich Neuhaus, Sveatoslav Richter și Rudolf Kehrer, pe regizorul Vsevolod Meierhold, pe compozitorii Lev Knipper, Alexander Goedicke și Alfred Schnittke, actorii Ivan (Johann) Peltzer și Bruno Freindlich și fiicele acestora, actrițele Tatiana Peltzer și Alisa Freindlich. Acest lucru poate fi explicat și prin faptul că după 1941 nemților le este multă vreme interzisă părăsirea locului de trai (în zone rurale), accesul la studii superioare fiindu-le îngrădit. Abia în perioada lui Hrușciov statutul comunității germane se schimbă treptat, deși le este în continuare prohibită revenirea la locurile de baștină din partea europeană a URSS.

În sfertul de veac care a urmat de la reunificarea Germaniei, Berlinul și Moscova și-au întins de mai multe ori mâna: cu o oarecare timiditate, sub ochii vigilenți ai unei comunități internaționale care nu așteaptă numai lucruri bune de la această amiciție. Națiunile care au pierdut cel mai mult în ambele războaie mondiale se reapropie și nu e vorba doar de o apropiere politică sau economică, ci de o reconciliere populară, neprogramată și neregizată politic-administrativ. Conform unui sondaj BBC efectuat în 2013, 55% dintre ruși privesc Germania pozitiv și doar 10% negativ. E un fenomen de-a dreptul curios, greu explicabil: cum se face că după atâtea generații de ruși, care au crescut educate cu cărți și filme sovietice despre al Doilea Război Mondial, în care imaginea germanilor era abominabilă, ajung să îi considere acum ca fiind poporul cel mai apropiat de ei!? Trebuie să recunoaștem că nici chiar campaniile de reconciliere dirijată, care s-au produs după 1945 în Vest, n-au dat rezultate asemănătoare.

Relațiile ruso-germane cunosc un adevărat salt calitativ mai ales după 2000. În 2001 președintele rus Vladimir Putin ține un discurs în germană în Bundestag, unde descrie viziunea Moscovei asupra parteneriatului său cu Germania și Europa. În același an se instituie așa-numitul „Dialog de la Petersburg” (*Petersburger Dialog*), un

forum al societății civile din Rusia și Germania, la reuniunile căruia sunt, de regulă, prezenți șefii de stat/guvern ai celor două țări. Se observă o anumită sinergie în relațiile Berlinului și Moscovei și la nivel de politică internațională. Bunăoară, în 2003 Rusia și Germania vor fi printre marile puteri care se opun intervenției în Irak (alături de Franța și China). Chiar dacă venirea la putere a creștin-democraților în frunte cu Angela Merkel reduce din intensitatea parteneriatului Berlin-Moscova, lipsindu-l de afectivitatea din perioada cancelarului Schroeder, în 2011 Germania își surprinde partenerii occidentali votând în Consiliul de Securitate al ONU, alături de Rusia și China, contra intervenției în Libia[80]. În 2012 Germania e din nou singura putere occidentală care se opune (ca și Rusia) unei intervenții în Siria[81].

Probabil, pentru a confirma deschiderea față de partenerul vestic, noua administrație de la Kremlin deschide ușa politicii rusești (după atâtea decenii!) pentru etnicii germani: Gherman Gref e numit în 2000 ministru al dezvoltării economice și comerțului, Alexei Miller e plasat în 2001 în fruntea Concernului Gazprom. În 2005 Gheorghi Boos e numit gubernator al regiunii Kaliningrad (Königsberg), un gest fără îndoială simbolic. Eduard Rossel va deține până în 2009 funcția de gubernator al regiunii Ekaterinburg. Un alt etnic german, Viktor Kress, va sta până în 2012 la cârma regiunii Tomsk, un subiect federal extrem de important din punct de vedere economic pentru Rusia, în timp ce Iuri Berg este din 2010 gubernatorul regiunii Orenburg.

Piatra de încercare în relațiile dintre Berlin și Moscova este ceea ce în vechea geopolitică germană se numea *Zwischeneuropa* – Europa Intermediară, care cuprinde statele situate între cele două mari puteri europene. Şi dacă „pierderea” Țărilor Baltice a fost cumva acceptată încă în anii ’90, atunci „ofensiva geopolitică” occidentală în vestul Comunității Statelor Independente n-a putut fi înghițită de Kremlin. Parafarea/semnarea, în 2013, a acordurilor de asociere la UE de către Ucraina, Georgia și Republica Moldova a fost percepută de unele cercuri politice de la Moscova ca o încălcare a hotarelor

„zonei de interese vitale” ale Federației Ruse. Venind în întâmpinarea geloziei Moscovei, Armenia, care era gata să parafeze un acord similar, a renunțat la acest pas chiar în prejma reuniunii la vârf de la Vilnius (noiembrie 2013), unde urma să se producă evenimentul. Complicațiile cele mai mari au apărut în legătură cu Ucraina, „piesa grea” a noii dispute geopolitice dintre Moscova și Occident. Anume conflictul din estul Ucrainei a pus din nou la grea încercare relațiile ruso-germane.

Cu toate astea, Rusia și Germania (de fapt, Europa) ar putea să fie constrânse de circumstanțe să se reapropie, în asta fiind una din șansele lor de a juca un rol realmente autonom pe scena internațională. În pofida statisticilor aparent încurajatoare, puterea celor două țări (ca și a Europei în întregime) e în mare parte „subvenționată” de istorie și stereotipuri. RFG nu mai are nici pe departe forța Germaniei dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial (și cu atât mai mult a vechiului Imperiu German, care chiar a fost o putere mondială). La rândul său, Federația Rusă nu poate fi comparată cu URSS (și nici măcar cu vechiul Imperiu Rus). Ţinând cont de tendințele care se profilează tot mai clar în economie, tehnologii sau demografie, în secolul al XXI-lea Germania (și Europa) se află în fața a două căi geopolitice încă deschise. Prima e să rămână un actor-cheie al scenei internaționale, poate chiar întărindu-și pozițiile, lucru (încă) posibil prin antrenarea Rusiei (și a fostului spațiu sovietic) în „concertul european”. A doua posibilitate e să continue adâncirea parteneriatului transatlantic, un parteneriat în care Germania (și Europa) nu mai poate (pot) fi pe picior de egalitate cu americanii. Sunt lucruri înțelese și cunoscute și la Berlin, și la Moscova, și la Washington, dar și în alte capitale sensibile la acest subiect.

Rusia și America

Statele Unite au fost multă vreme o necunoscută pentru Rusia, chiar dacă cele două țări sunt vecine geografic încă de la începutul secolului al XIX-lea. În toiul războiului pentru independența coloniilor americane (1775-1783), împărăteasa Ecaterina cea Mare ocupă o opoziție de neutralitate pozitivă față de „independentiști", mânată de rezervele pe care le avea față de britanici, dar poate și de faptul că numeroasa comunitate germană din coloniile nord-americane ale englezilor era activ implicată în mișcarea pentru independență.

În 1809 se deschid ambasada Rusiei la Washington și a SUA la Sankt Petersburg, primul ambasador american în Rusia fiind John Quincy Adams, care peste câțiva ani avea să fie ales președinte al SUA. În 1824 este semnată Convenția ruso-americană, care, printre altele, stabilea și hotarele estice ale întinsei provincii Alaska, la acel moment parte a Imperiului Rus. În plan politic, rușii și americanii se apropie pentru prima dată în anii 1860, când SUA erau cuprinse de Războiul Civil, iar Rusia se confrunta cu revolta din Regatul Poloniei. Apropierea se datorează ostilității celor două țări față de englezi, care susțineau atât insurecția poloneză, cât și sudul secesionist al SUA. Pe acest fundal, în 1867 rușii cedează (pentru numai 7,2 milioane de dolari!) Alaska americanilor. Cauza acestei înțelegeri, care rămâne până azi un subiect de discuții în publicistica și istoriografia rusă, este una de conjunctură geopolitică: împăratul Alexandru II se temea că, în cazul unui nou conflict militar cu englezii, rușii nu vor putea menține controlul în Alaska, iar eventuala anexare a provinciei de către englezi (ori canadieni)

punea în pericol și întinsele domenii rusești din Extremul Orient, întâi de toate Ciukotka și Kamceatka, în care prezența rusească reală era foarte slabă. Pentru ruși vecinătatea americană era preferabilă celei engleze, or, SUA nu erau la acel moment decât o putere regională, interesele lor reducându-se la continentul american.

Odată cu creșterea puterii SUA apar și primele ciocniri diplomatice dintre cele două țări, relațiile ruso-americane din pătrarul de veac dinaintea Primului Război Mondial fiind umbrite de câteva subiecte sensibile, precum libertățile politice și religioase din Rusia (fiind vorba mai cu seamă de condiția comunității evreiești din Imperiul Rus, dar și de persecutarea bisericilor creștine neoprotestante) și pătrunderea activă a rușilor în China, țară față de care americanii doreau să fie promovată o „politică a ușilor deschise".

Despre „problema evreiască" în relațiile dintre Washington și Sankt Petersburg în perioada 1889-1914 s-a scris mult în istoriografia rusă din ultima vreme (V. Juravliova, V. Enghel, A. Mindlin). Din aceste lucrări desprindem faptul că în mare parte imaginea, deseori execrabilă, a Rusiei în presa americană de atunci se datora politicilor antisemite promovate de regimul imperial. După izbucnirea Revoluției Ruse din 1905, presa americană jubila, chemând la o „cruciadă" împotriva regimului imperial autocrat de la Sankt Petersburg[82]. Fenomenul luase amploare odată cu creșterea emigrației evreiești din Rusia în SUA și, mai ales, după Pogromul de la Chișinău (1903), care l-a determinat pe influentul bancher și filantrop american Jacob Schiff, strâns legat de cunoscuta casă bancară Rothschild, să intervină pe lângă președintele american Theodor Roosevelt cu rugămintea ca autoritățile americane să ia atitudine atât față de acțiunea naționaliștilor ruși, cât și față de pasivitatea reacției oficialităților imperiale[83]. Oprimarea comunității evreiești îi determină pe unii bancheri americani să recurgă la penalizarea financiară și economică a Rusiei, susținând, totodată, cu credite Japonia în timpul războiului ruso-japonez[84]. Sprijinul de care s-au bucurat japonezii din partea americanilor și britanicilor în războiul din 1904-1905 mai avea o explicație, de astă dată mai

puțin fondată pe rațiuni de ordin umanist – Londra și Washingtonul erau îngrijorate de întărirea rapidă a pozițiilor Rusiei în Manciuria, Mongolia și Coreea. Din perspectiva de atunci a anglo-americanilor, doar întărirea Japoniei putea pune capăt acestei ofensive asiatice a rușilor, „Imperiul Soarelui Răsare" fiind considerat la acea vreme incomparabil mai puțin periculos pentru interesele Londrei și Washingtonului în Asia de Est decât Petersburgul. Această stare de spirit o desprindem și din lucrările cunoscutului geopolitician american, amiralul Alfred Mahan, care, cu puțin înainte de războiul ruso-japonez, sfătuia puterea de la Washington să contracareze activ poftele rușilor în Oceanul Pacific[85].

Înfrângerea rușilor în Extremul Orient a avut repercusiuni serioase asupra politicii lor externe și interne, schimbând cardinal viziunile geopolitice ale Petersburgului. Întâi de toate, criza economică profundă generată de război a fost una din cauzele majore ale Revoluției Ruse din 1905-1907, iar cu aceasta începe și slavizarea accentuată a vârfurilor diriguitoare ale Imperiului, urmată de reorientarea priorităților politicii externe a Petersburgului. Atâta timp cât expansiunea Imperiului Rus era orientată spre Asia Centrală și de Est, Viena și Berlinul erau aliații săi naturali, dar înfrângerea zdrobitoare suferită de ruși în războiul cu Japonia și pierderea Sahalinului de Sud și a posesiunilor din Manciuria în favoarea japonezilor îi forțează să-și revadă prioritățile, implicit și alianțele. Singura zonă „liberă" era cea sud-est-europeană, direcție ce consuna perfect cu interesele panslaviștilor. În 1906, contele Witte, reprezentant al nobilimii germane, e înlocuit în funcția de șef al guvernului imperial cu Ivan Goremâkin, un liberal moderat. Tot atunci, contele Lambsdorf, ministrul de externe al Imperiului, exponent al cercurilor moderat-conservatoare ale nobilimii germane, e înlocuit cu Aleksandr Izvolski, un liberal, adept al apropierii de Anglia și Franța, fost diplomat la ambasada Rusiei de la Washington. În amintirile sale, Izvolski spune că dacă Rusia ar fi întors atunci spatele anglo-francezilor și ar fi continuat politica de expansi-

une în Asia, renunțând la rolul său de putere europeană, atunci s-ar fi transformat într-un vasal al Germaniei, care ar fi avut astfel mână liberă să se răfuiască atunci când dorea cu Anglia și Franța[86].

În Primul Război Mondial Rusia și SUA sunt pentru prima dată aliați militari. Pentru scurt timp, ce-i drept, or, intrarea SUA în război (6 aprilie 1917) se datora în mare parte zvonurilor despre dezagregarea armatei ruse ca urmare a revoluției antimonarhiste din februarie și a eventualității ieșirii Rusiei din război. De altminteri, americanii aveau să intre în forță pe fronturile vest-europene doar cu un an mai târziu, după ce Rusia semnase o pace separată cu austro-germanii, iar anglo-francezii au început să bată periculos în retragere. Intrarea americanilor în război avea, dincolo de considerentele ideologice (inadmisibilitatea victoriei regimurilor autoritare de la Berlin și Viena) ori geopolitice (pericolul spargerii echilibrului mondial de putere), și un raționament economic – încă la începutul războiului marele business american a pus miza pe blocul antigerman, oferind credite generoase guvernelor Antantei[87], împrumuturi care, desigur, urmau să fie restituite după victoria scontată. Când în primăvara anului 1918 apăru pericolul unei victorii a austro-germanilor, SUA au fost silite să intre în război nu doar declarativ.

În anii care au urmat după insurecția bolșevică de la Petrograd, poziția SUA față de Rusia avea să fie destul de ambivalentă. În istoriografia sovietică americanii erau prezentați ca dușmani inveterați ai puterii sovietice și participanți activi la intervenția militară contra regimului leninist cu scopul de a sugruma „cuceririle revoluției socialiste”. Pentru prima dată, această părere mi-a fost clintită cu mulți ani în urmă, după citirea volumului de amintiri ale baronului Nikolai Wrangel, tatăl cunoscutului general albgardist Piotr Wrangel. Şi mai multe semne de întrebare avea să-mi trezească mai târziu lectura cărții istoricului și economistului anglo-american Antony Cyril Sutton *Wall Street și Revoluția Bolșevică (Wall Street and the Bolshevic Revolution*), în care se vorbește despre relația dintre

unii influenți bancheri americani cu liderii revoluției bolșevice ruse. Chiar dacă unele concluzii la care ajunge Sutton sunt, probabil, exagerări, o serie de dovezi pe care le aduce arată, cel puțin, curios.

Nu poate fi negat faptul că intervenția militară americană în Rusia Sovietică a fost relativ superficială, ținta ei fiind mai curând Japonia, noul rival al SUA în Extremul Orient. Cum afirmă Sutton (într-o altă lucrare a sa): „O analiză minuțioasă a arhivelor accesibile dovedește că intervenția americană avea puține în comun cu activitatea antibolșevică, așa precum susțin Sovietele, J. Kennan și alți autori… În realitate, Statele Unite au pus mâna pe magistrala transsiberiană și au menținut-o «pentru a bara accesul japonezilor la magistrală» până când Sovietele nu s-au întărit într-atât încât să o controleze ei… Sovieticii erau atât de recunoscători americanilor pentru ajutorul oferit revoluției, încât în 1920, când ultimii militari americani părăseau Vladivostokul, bolșevicii le-au organizat o petrecere amicală de despărțire”[88]. La plecare americanii au lăsat bolșevicilor armamentul și munițiile. Nu chiar gratis, firește, ci în contul livrărilor ulterioare de materii prime[89]. Amiralul Kolceak, conducătorul armatei albgardiste ruse, era într-atât de supărat pe relațiile amicale ale americanilor cu partizanii bolșevici, încât deja în aprilie 1919 cerea retragerea unităților americane din Siberia[90]. Despre politica cruțătoare a administrației americane din acea vreme față de insurecția bolșevică ne vorbește și poziția președintelui Wilson, care spunea că orice intervenție militară în Rusia Sovietică fără acordul guvernului bolșevic risca să se transforme într-o acțiune de răsturnare a puterii sovietice de dragul restaurării țarismului și „nimeni dintre noi nu avea nici cea mai mică dorință să restaureze țarismul în Rusia…”[91].

Bineînțeles, ar fi greșit să spunem că Revoluția Rusă a fost întâmpinată cu duioșie de toate cercurile politice și economice americane. În zona republicanilor atitudinile erau destul de rezervate. Chiar și faptul că relațiile diplomatice dintre SUA și URSS se stabilesc abia în 1933 este grăitor în acest sens. Entuziasmul pe care, e adevărat, cercurile liberale și intelectuale americane îl aveau

la început față de revoluționarii de la Petrograd s-a schimbat repede către anii ’30, când știrile despre teroarea bolșevică au început să apară în mediile occidentale. Comuniștii sovietici nu s-au dovedit a fi niște utopiști-umaniști, cum poate credeau unii filantropi generoși și intelectuali newyorkezi în primii ani ai puterii sovietice. Diferențele dintre vechea putere autocrată, atât de detestată în SUA, și noua putere totalitară începeau să se șteargă. În plus, ceea ce probabil deranja chiar mai mult cercurile politice și militare americane, puterea sovietică nu doar că își consolida pozițiile în URSS, care devenea treptat o forță militară cu greutate tot mai mare, ci încerca să-și extindă sfera de influență în Asia de Est, zonă de mare sensibilitate pentru americani. Instaurarea regimurilor comuniste în Hiva și Buhara (care aveau să fie anexate la URSS în 1924), Tuva (1921), Mongolia (1924) și (mai ales) proclamarea (la 7 noiembrie 1931) a Republicii Sovietice Chineze de către Mao Zedong nu puteau să nu trezească neliniștea Washingtonului. Singura consolare era că această nouă ofensivă asiatică a rușilor avea să-i conducă inevitabil spre o nouă coliziune cu japonezii.

Ciocnirile militare sovieto-nipone n-au întârziat, într-adevăr. În iulie-august 1938 are loc conflictul din Manciuria, iar în mai-septembrie 1939, cel din Mongolia. Deosebit de dur a fost conflictul militar ruso-nipon din 1939. În bătălia de la Halhin Gol sovieticii și aliații lor mongoli pierd 18,5 mii de oameni, iar japonezii și manciurienii tocmai 45 de mii[92]. Occidentalii, în special americanii, aveau toate motivele să-și dorească prelungirea și chiar extinderea conflictului sovieto-nipon, or, asta ar fi condus la slăbirea și extenuarea celor doi adversari ai SUA în Pacific (iar Japonia era pe „lista neagră” a Casei Albe după lansarea campaniei contra Chinei în 1937). Interesați de „stingerea” conflictului s-au dovedit a fi nemții, aliații japonezilor, proaspăt împrieteniți și cu sovieticii. Dacă aruncăm o privire la cronologia anului 1939, vom observa că operațiunile militare ale sovieticilor contra japonezilor (conduse de Gheorghi Jukov) s-au încheiat pe 16 septembrie, cu o zi înaintea invaziei Armatei Roșii în Polonia.

SUA nu reacționează decât declarativ-patetic la „campaniile europene” ale URSS din 1939-1940. În cazul anexării Basarabiei, lucrurile sunt explicabile și prin faptul că americanii n-au recunoscut actul unirii acesteia cu România în 1918. În decembrie 1941, cele două țări devin din nou aliate în lupta comună contra Germaniei (apoi și a Japoniei), deși alianța sovieticilor cu americanii (ca și cea anterioară cu germanii) n-a fost nici de durată și nici lipsită de echivocuri, interesele lor fiind adesea divergente. Deja în primăvara anului 1943, în toiul războiului, Stalin, supărat pe faptul că aliații occidentali nu deschid al doilea front împotriva Germaniei naziste, analiza posibilitatea unei păci separate cu Berlinul, ceea ce contravenea deciziilor luate de anglo-americani la Casablanca (ianuarie 1943) de a continua lupta împotriva Reich-ului până la capitularea necondiționată și deplină a Wehrmachtului. Disensiunile dintre sovietici și americani privind organizarea postbelică a Europei ajung să fie atât de evidente pe durata Conferinței de la Ialta, în februarie 1945, încât putem spune că prologul „Războiului Rece” dintre SUA și URSS s-a scris concomitent cu capitolul final al celui de-al Doilea Război Mondial.

„Războiul Rece” a fost în realitate unul cât se poate de fierbinte, cele două supraputeri înfruntându-se militar (de cele mai dese ori prin interfețe) pe cele mai diverse fronturi: din Angola până în Nicaragua și din Laos până în Mozambic. Acest război nedeclarat, care începe simbolic chiar în ziua în care drapelul sovietic e ridicat pe Reichstag, va dura 44 de ani și 6 luni, încheindu-se, în mod tot atât de simbolic, lângă aceeași clădire a parlamentului german, la 9 noiembrie 1989, odată cu căderea zidului Berlinului. A fost un conflict mondial diferit de primele două ca geografie și mod de derulare. E adevărat că și numărul de victime sau volumul de distrugeri este mai puțin impresionant, dar tensiunea din societate și presiunea asupra economiilor beligeranților ating cote spectaculare. De altminteri, numărul de victime nu e chiar neglijabil: dacă adunăm doar numărul celor uciși în cele mai cunoscute „secvențe fierbinți” ale „Războiului Rece”, cum ar fi intervenția sovietică în

Afganistan (1979-1989), Primul Război din Indochina (1946-1954), Războiul din Coreea (1950-1953) și cel de-al Doilea Război din Indochina (1955-1975), obținem, conform diferitelor estimări, între 3 și 7 milioane de morți, inclusiv militari sovietici și americani. Chiar dacă victoria americană asupra mașinii militare sovietice a fost favorizată de situația internă din URSS, intervenția sovietică din Afganistan, ultima secvență a ceea ce putem numi al Treilea Război Mondial, poate fi interpretată ca o probă a înfrângerii Moscovei pe câmpul de luptă, înfrângere care, alături de eșecul politicii naționale, este una din cauzele majore ale destrămării Uniunii Sovietice și a blocului comunist.

Americanii și aliații lor vest-europeni au reușit să câștige un război lung și dificil, dar n-au știut să obțină și o pace temeinică. „Cortina de hârtie", care o substituie pe cea de „fier", avea să fie foarte dureros percepută în tot estul Europei, alimentând „moral" curente politice nostalgice și revizioniste, mai cu seamă în Rusia și în unele republici ex-sovietice. SUA au continuat să urmărească și după 1991 Rusia cu precauție, ca pe un inamic potențial. E adevărat, în istorie există o inexplicabilă forță a inerției de percepție care înfrânge orice împotrivire a argumentului logic. Bunăoară, dacă citim tratatele bilateriale de bază dintre diverse țări europene de după 1945, găsim numaidecât un articol care prevede cooperarea părților semnatare în vederea contracarării unei noi agresiuni germane. Asta în condițiile în care Germania în primii ani postbelici era un veritabil stat-ficțiune!

Cu toate astea, nu doar forța inerției se face responsabilă de politica americană față de Rusia după încheierea „Războiului Rece". Dincolo de tainele nepătrunse ale legilor istoriei sau de inerția (explicabilă) a gândirii unor strategi ca Wolfowitz ori Brzezinski, există și motive întemeiate ale atitudinii circumspecte a Washingtonului față de Moscova în deceniul care a urmat după destrămarea Uniunii Sovietice. Rusia anilor '90 nu poate fi nicidecum exonerată de răspundere pentru evoluția proastă a relațiilor sale cu Vestul, și întâi de toate cu americanii. NATO și-a găsit repede un argument

solid de existență după „Războiul Rece” anume datorită reacțiilor nevrotice ale Moscovei. Guvernarea Elțin nu a fost deloc tandră în relațiile cu vecinii ex-sovietici, fiind culpabilă de șirul de conflicte și litigii care au cuprins la începutul anilor ’90 sud-vestul fostei URSS. Declarațiile stridente ale Kremlinului la adresa autorităților de la Tbilisi și Chișinău pe tot parcursul anului 1992 nu puteau trece neobservate de analiștii militari de la Pentagon.

E adevărat și faptul că occidentalii (și întâi de toate americanii) nu s-au grăbit atunci să reacționeze. Explicația acestei pasivități nu rezidă în dezinteresul Vestului pentru ce se întâmpla în fostul spațiu sovietic, ci în lipsa unui plan de acțiuni față de fosta URSS și mai cu seamă față de Rusia. Vestul nu dorea să primească Rusia în clubul său, dar nici nu voia să intre cu ea într-un conflict deschis. Preferabilă părea împingerea gardului „gospodăriei” Moscovei mai la est, în limitele (deloc strâmte, de altfel) ale CSI. Probabil că în 1992 Washingtonul credea că non-ingerința în zona CSI ar fi fost suficientă pentru a calma „durerile de colți” ale Kremlinului. E o eroare, căci anume atunci, în 1992-1993, era momentul potrivit pentru a acționa în forță și a găsi cheia soluției „problemei ruse” prin aducerea acestei mari națiuni (și a tuturor țărilor ex-comuniste din estul Europei) în „clubul occidental”. Transformarea crizei constituționale ruse din toamna anului 1993 într-o veritabilă revoluție democratică era un lucru posibil dacă Occidentul (și mai ales SUA) nu s-ar fi mulțumit doar cu statutul de observator vigilent al evenimentelor. Pe atunci societatea rusă mai avea niște așteptări de la modelul liberal-democrat, avea și o altă atitudine, incomparabil mai bună, față de Vest. Un sondaj finanțat de Oficiul de Cercetare al Departamentului de Stat arăta că în 1993 peste 70% dintre ruși erau favorabili unei apropieri de SUA[93]. În condițiile profundei crize sociale și economice prin care trecea atunci Rusia, guvernul care ar fi venit la putere după o „Europiață Roșie” ar fi trebuit să fie susținut printr-un vast program internațional de europenizare și democratizare a societății și de reformare reală a economiei. Rusia trebuia astfel tratată de „boala supraputerii”, un

tratament extrem de costisitor și îndelungat, și doar SUA aveau la îndemână toate capacitățile necesare pentru realizarea unui proiect atât de ambițios.

Momentul a fost ratat. Rusia pare să-și vină treptat în fire grație unei răbufniri de vitalitate, care în realitate nu e decât o convulsie de origine psihogenă luată de unii drept întremare. În pofida aparențelor, Rusia nu mai este o mărime comparabilă cu SUA și nu mai poate fi o contrapondere reală a acesteia decât în combinații cu alte puteri asiatice ori europene. Moscova poate pretinde un parteneriat simetric cu Berlinul ori cu Beijingul, nu și cu Washingtonul. Relația rușilor cu americanii poate fi doar în baza unui parteneriat asimetric, locul lor fiind cel de „partener dominat", o condiție inadmisibilă pentru actuala putere de la Kremlin. Un astfel de statut poate fi acceptat de Hodorkovski ori Nemțov, nu și de Putin sau Medvedev.

În viitorul prognozabil raporturile ruso-americane vor rămâne mai curând reci. Sunt prea puține motive care ne-ar îndreptăți să credem într-o eventuală ameliorare a lucrurilor, or, prea diferite sunt interesele care domină politica externă a celor două țări. Şi dacă în cazul relațiilor ruso-germane (europene) piatra de încercare e Ucraina, atunci mărul discordiei dintre americani și ruși e unul și mai serios – Asia Centrală și Caucazul, regiuni-cheie atât din perspectivă geoeconomică, cât și geostrategică (o breșă între Rusia, Iran și India, controlul hotarelor de nord ale Asiei de Sud-Vest și al celor occidentale ale Chinei, bararea accesului chinezilor spre Asia Centrală și de Vest). Ce se va întâmpla într-o perspectivă medie e greu de prezis. Un lucru e clar: în situația care se întrezărește la orizontul geopoliticii globale – ascensiunea fundamentalismului islamic, impredictibilitatea unor mari puteri precum India sau China, antiamericanismul în creștere din țările emergente ale Americii Latine – pentru SUA e în egală măsură periculoasă atât o Rusie slăbită, hărțuită de conflicte interne de pe urma cărora ar

putea beneficia adversarii potențiali ai Washingtontului, cât și o Rusie relativ puternică, legată prin alianțe cu dușmanii de mâine ai Americii, care, din câte se vede, se anunță a fi mulți.

Rusia și China

„China contra Rusiei: victoria nu va fi a noastră”, așa se intitula un articol mult discutat pe forumurile rusești de socializare, apărut în numărul din februarie 2010 al versiunii ruse a cunoscutei reviste americane *Popular Mechanics*. Autorul, Aleksandr Harmacihin, e director adjunct al Institutului de Analiză Politică și Militară din Moscova. Concluzia cercetătorului rus nu e deloc liniștitoare pentru țara sa: „Întrebarea nu e dacă China va ataca Rusia, ci când o va face. Dacă vreodată împotriva Rusiei va fi desfășurată o agresiune militară de proporții în formă «clasică», atunci cu o probabilitate de 95% (dacă nu chiar de 99, 99%) agresorul va fi China”.

Nu e deloc singura poziție de acest fel pe care o putem întâlni în analizele experților și cercetătorilor ruși, chiar dacă în vestul Europei sau în SUA, de cele mai dese ori, Rusia și China sunt percepute ca aliați, țări care împărtășesc puncte de vedere apropiate față de evenimentele internaționale majore. Văzute din bibliotecile universitare din Boston, Oxford ori Heidelberg, relațiile ruso-chineze par a fi, într-adevăr, dacă nu fraterne, atunci cel puțin prietenești. Altă perspectivă avem dacă ne uităm din ferestrele Moscovei sau Beijingului. „Probabilitatea restabilirii unor raporturi de alianță între Republica Populară Chineză și Federația Rusă e scăzută”, e constatarea pe care o găsim într-un amplu raport („Cartea albastră”) realizat de Institutul pentru Asia-Pacific al Academiei de Ştiințe Sociale a Chinei[94]. Rusia și China sunt constrânse să aibă relații de prietenie (pentru o vreme oarecare) împotriva unui adversar

comun – SUA, mai constată analiștii chinezi. Așa cum se întâmplase între 1971 și 1991, când China se apropiase, circumstanțial-temporar, de Washington.

Relațiile ruso-chineze sunt clădite pe o istorie complicată și pe o geografie sensibilă, care nu pot servi drept piatră de temelie pentru o apropiere durabilă între cele două țări. Primele probleme dintre țarii ruși și împărații chinezi din dinastia manciuriană Ţin datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când coloniștii ruși încep să se așeze în Priamuria, un vast ținut revendicat de manciurieni. Cărturarul și diplomatul moldovean Nicolae Milescu, aflat în slujba țarului rus Aleksei I, a fost cel care a purtat în 1676-1677 lungi tratative la curtea imperială din Beijing cu scopul de a soluționa litigiul de frontieră dintre Rusia și China. Misiunea a suferit eșec. China refuză să cedeze nordul Manciuriei rușilor, iar în 1684 trupele chineze atacă târgurile rusești Alabazin și Nercinsk. Era prima ciocnire armată sino-rusă. Tratatul de la Nercinsk, semnat cinci ani mai târziu între Rusia și China, stabilea hotarul dintre cele două țări pe cumpăna apelor munților Stanovoi, toată Priamuria (azi regiunile ruse Amur, Habarovsk, Evreiască și Primoria) fiind recunoscută ca parte a Chinei. În 1858, folosindu-se de slăbirea Imperiului Chinez, antrenat în razboiul sino-anglo-francez din 1856-1860, rușii impun Beijingului o nouă frontieră, de-a lungul râului Amur. Doi ani mai târziu, prin Tratatul de la Beijing, chinezii sunt siliți să cedeze și Primoria, ținut situat la sud de râul Amur, noua achiziție oferindu-le rușilor o largă deschidere spre Marea Japoniei și un hotar comun cu Coreea.

Chinezii au păstrat o amintire amară despre acest episod, în urma căruia au pierdut peste un milion de kilometri pătrați în favoarea vecinului nordic. Dar poftele Imperiului Rus nu se opriseră pe Amur și Ussuri. În 1896 Rusia, susținută masiv de Germania (care amenință ultimativ japonezii să nu intervină), anexează peninsula manciuriană Liaodong, ceea ce pune la dispoziția rușilor două excelente porturi la Marea Galbenă – Dalian și Port Arthur. În planurile rușilor intra anexarea întregii Manciurii, a întregii

Mongolii și a Uiguriei, dar înfrângerea în Războiul Ruso-Japonez din 1904-1905 a pus capăt pentru o vreme acestor proiecte. În 1912, folosindu-se de haosul generat de revoluția antimonarhistă din China, Imperiul Rus favorizează secesiunea Mongoliei și Tuvei, asumându-și, de astă dată cu consimțământul generos al Londrei, „protecția" celor două țări.

În perioada interbelică China e una din țintele privilegiate ale Moscovei, care conta pe victoria comuniștilor în războiul civil pentru a extinde „lagărul socialist", redus atunci doar la URSS, Mongolia și Tuva. Visul lui Stalin se realizează în 1945, când Uniunea Sovietică declară război Japoniei, ocupând nordul Coreii și nord-estul Chinei. Prezența militară sovietică a fost determinantă în lupta dintre Jiang Jieshi și comuniștii lui Mao Zedong. În 1954 Hrușciov retrage armata sovietică din China, un gest generos, pe care Mao îl interpretează în felul său, ca pe un semn de slăbiciune al noului stăpân de la Kremlin. Peste numai câțiva ani „mărinimia" lui Hrușciov avea să fie profund regretată de Moscova. Deja în 1960 relațiile sovieto-chineze se înrăutățesc. China maoistă încearcă să devină un centru alternativ de greutate al blocului comunist, dar reușește să capteze definitiv doar Albania lui Hoxha, în timp ce România și Coreea de Nord ocupă o poziție ezitantă între Moscova și Beijing. În martie-septembrie 1969 tensiunile sovieto-chineze ajung la apogeu, conflictul de frontieră de pe râul Ussuri riscând să se transforme într-un război de proporții. Zece ani mai târziu, în 1979, URSS și China se află din nou în pragul unei confruntări militare deschise, după ce Vietnamul, la îndemnul Moscovei, intervine militar în Cambodgia, contra regimului comunist al lui Pol Pot, favorabil Beijingului. Abia după ce în 1985 în fruntea URSS vine Mihail Gorbaciov, în relațiile sovieto-chineze se simte o ușoară înviorare. În 1991, în ultimele luni de existență a Uniunii Sovietice, e semnat Acordul sovieto-chinez de frontieră, care delimitează hotarule dintre cele două țări pe râurile Amur și Ussuri, mai multe

insule, cu o suprafață totală de 730 km^2, fiind retrocedate Chinei. Era o recompensă mai curând simbolică, care însă va conduce la o normalizare a relațiilor dintre Moscova și Beijing.

Oricum, o veritabilă apropiere între cele două țări nu s-a produs. De vină nu e doar trecutul istoric, ci și situația geopolitică contemporană. Prea multe sunt piedicile care fac ca o alianță ruso-chineză să fie contrară logicii geopolitice. China e o putere în plină expansiune, pe când Rusia e în recesiune. Alianțele între puterile crescătoare și descrescătoare conduc inevitabil spre un singur final – satelizarea celui slab și pierderea zonelor de influență în favoarea partenerului mai puternic. Dacă urmărim viteza ascensiunii chineze și a declinului Rusiei, ne putem da seama că deja în al doilea sfert al secolului al XXI-lea Moscova nu va mai putea conta decât pe statutul de partener minor al Beijingului. Dacă vorbim de raportul demografic dintre cele două țări, bazându-ne pe datele anului 2013, obținem un rezultat extrem de defavorabil pentru Rusia de 1 la 9,35. Raportul potențialului lor economic este, de asemenea, în dezavantaj pentru Rusia. În 2013, conform datelor Băncii Mondiale, PIB-ul nominal chinez (cu districtele autonome Honkong și Macao) era de 9,6 trilioane de dolari americani, China fiind a doua putere economică mondială. Pentru același an Banca Mondială arată că PIB-ul nominal rus era de 2,1 trilioane de dolari americani, Federația Rusă fiind doar a opta putere economică mondială. Respectiv, raportul puterii economice a Chinei față de cea a Rusiei era de 4,6 la 1, identic cu situația economiei americane în raport cu cea germană în același an. Nici la capitolul militar balanța nu mai este net în favoarea rușilor. Conform datelor Institutului Internațional de Cercetare a Păcii din Stockholm, în 2013 bugetul militar al Chinei era de 188 de miliarde de dolari americani (locul 2 în lume după SUA). În același an, Rusia avea un buget militar de 87,8 de miliarde dolari americani, adică de 2,15 ori mai puțin decât chinezii. Efectivele militare rusești sunt de trei ori mai mici decât

cele chineze. Dincolo de asta, conform unor estimări, China ar putea avea deja 400 de focoase nucleare, ceea ce o face a treia putere atomică mondială după SUA și Rusia[95].

Dar nu atât raportul de forțe este factorul care împiedică o alianță ruso-chineză, ci diferențele agendei geopolitice, care sunt chiar mai divergente decât în cazul relațiilor ruso-americane. Vorbind despre problemele care există sau se pot ivi între China și Rusia, ne vine automat în gând Siberia. Spre asta ne îndeamnă cunoștințele de istorie și geografie. Cu toate astea, prima zonă de contrapunere ruso-chineză nu e Siberia, și nici Asia Centrală. Locul lor în marele festin geopolitic chinez va veni mai târziu, ele fiind așteptate pentru „felul doi" și „desert". „Antreul" e Mongolia, o țară imensă, cu vaste resurse naturale (10% din rezervele mondiale de cărbune, mari rezerve de aur, wolfram, molibden, cupru și uraniu), „strivită" între cei doi vecini giganți, izolată de „poftele" altor potențiali pretendenți cum ar fi SUA ori Japonia.

Parte a Chinei manciuriene din secolul al XVII-lea până în 1912, când devine protectorat rusesc împreună cu Tuva, Mongolia a fost dintotdeauna un punct sensibil în relațiile ruso-chineze. Guvernul așa-numitei „Republici Chineze" (Taiwanul) nu recunoaște nici azi independența Mongoliei (și nici anexarea Tuvei la Rusia). După Revoluția rusă din 1917, Mongolia avea să rămână defacto o parte a URSS, nicio altă țară din blocul comunist nefiind atât de strâns legată de Moscova. Masiva prezență militară sovietică în Mongolia avea menirea să prevină o eventuală invazie chineză și totodată, să țină sub presiune vecinul sudic. Dacă în ultimul deceniu al secolului trecut Rusia, preocupată de problemele interne, a neglijat dosarul mongol, atunci începând cu anul 2000 acesta revine în atenția Kremlinului. Dovada e că una din primele vizite efectuate de Vladimir Putin în calitate de șef de stat în 2000 avea să fie anume Mongolia. În martie 2002 la Ulan Bator vine și premierul rus Vladimir Kasianov. În 2003, președintele rus îl asigura pe premierul mongol Enkhbayar, aflat în vizită la Moscova, că Kremlinul acordă o importanță strategică relațiilor cu Mongolia[96].

China a folosit la maximum deceniul (1990-2000) de absență rusă în Mongolia. În 1994 este semnat Tratatul bilateral de bază sino-mongol. Către începutul secolului al XXI-lea China era deja principalul partener comercial al Mongoliei și cel mai mare investitor în economia mongolă. Încercările febrile ale rușilor după 2000 de a schimba balanța în favoarea lor au suferit eșec[97]. Vivacitatea economică a Chinei și apropierea geografică a Mongoliei de principalele regiuni economice ale acesteia își fac efectul. Singura armă de seducere a mongolilor pe care o au la îndemână rușii e frica de forța demografică a Chinei și problema așa-zisei Mongolii Interioare, partea de sud a Mongoliei istorice (1,18 milioane km^2) rămasă după 1912 în componența Chinei (azi cu statut de regiune autonomă). Chiar dacă Mongolia (Exterioară) a abandonat în 1949 visul reunificării țării prin reîncorporarea Mongoliei Interioare, ideile panmongoliste mai revin uneori în actualitate[98]. Ca și în prima jumătate a veacului al XX-lea, cei care mai speră să vadă o Mare Mongolie (Mișcarea pentru Unitatea Națiunii Mongole, o formațiune politică minoră, ce-i drept) pot conta doar pe sprijinul Rusiei și pe niște circumstanțe prielnice.

O situație în parte asemănătoare există și în Asia Centrală – un alt vast spațiu continental, slab populat și extrem de bogat în resurse naturale, inclusiv în rezerve de hidrocarburi (locul 2 în lume după Golful Persic). Pentru moment, majoritatea țărilor central-asiatice, în special cele care au o frontieră comună cu China – Kazahstanul, Kârgâzstanul și Tadjikistanul – preferă să rămână, cel puțin politic, în sfera intereselor rusești. Spre asta le împing și „amintirile istorice” ale Chinei, care a pretins multă vreme părți importante din teritoriile celor trei țări. Acesta a și fost motivul pentru care Kazahstanul, Kârgâzstanul și Tadjikistanul au aderat la Organizația Tratatului de Securitate Colectivă, bloc militar-politic creat la inițiativa Moscovei în 2002. Cea mai tensionată era problema Badahșanului de Est (cca 28 500 km^2)[99], în sud-estul Tadjikistanului, un teritoriu care continuă să fie văzut de autoritățile Taiwanului ca parte a Chinei. În 1999, în condițiile slăbirii pozițiilor rusești,

guvernul de la Dușanbe se vede nevoit să meargă în întâmpinarea chinezilor, cedându-le 200 km^2 din zonele revendicate. În 2011 tadjicii mai cedează chinezilor încă 1158 km^2, o suprafață mai mare decât a districtelor autonome Honkong și Macao luate împreună. E adevărat, Beijingul a oferit în schimb un ajutor nerambursabil în valoare de 1 miliard de dolari americani. La Moscova afacerea sino-tadjică a trezit îngrijorare și polemici aprinse, mai ales că în Badahșanul tadjic sunt importante rezerve încă neexploatate de uraniu și wolfram[100]. E de menționat că cesiuni teritoriale relativ importante în favoarea chinezilor au făcut în ultimele două decenii și Kazahstanul, și Kârgâzstanul.

Una din preocupările majore ale celor trei țări central-asiatice vecine cu China este migrația[101], în urma căreia, teoretic, s-ar putea lesne modifica structura lor etnică. Subiectul pericolului demografic chinez e alimentat și de presa rusă, inclusiv publicații cu caracter analitic, deși pentru moment nu minoritatea chineză este cea care contează în țări precum Kazahstanul ori Kârgâzstanul, ci comunitatea de limbă rusă, care reprezintă (încă) cam o treime din populația kazahă și un sfert din cea kârgâză.

În pofida temerilor și problemelor politice persistente, relațiile economice ale Chinei cu Asia Centrală prosperă. Chinezii folosesc masiv izolarea geografică a celor cinci state central-asiatice, speculând dependența lor de căile de acces care trec pe teritorul rus, oferindu-le o alternativă profitabilă pentru exportul de petrol și gaz natural. China e deja principalul importator de gaz din Turkmenistan și Uzbekistan. Gazoductul Asia Centrală – China, cu o capacitate de 40 de miliarde de metri cubi anual, a pus capăt monopolului rusesc asupra comerțului cu hidrocarburi provenite din țările central-asiatice. Şi chiar dacă pentru moment rușii mai au o influență politică, militară și economică importantă în aceste țări (mai cu seamă în Kazahstan, Kârgâzstan și Tadjikistan), tendințele sunt clare: către anul 2025 nu Rusia, ci China ar putea fi stăpâna terenului, asta datorându-se și scăderii ponderii economice a rușilor în raport cu chinezii. Conform estimărilor făcute de banca britanică

Standard Chartered PLC, în 2020 China va fi prima putere economică a lumii cu un PIB nominal de 24,6 trilioane de dolari americani, în timp ce Rusia se va menține pe locul opt, cu un PIB nominal de numai 3,5 trilioane de dolari americani, adică de exact șapte ori (!) mai mic decât cel chinez[102]. Se va diminua și prezența etnică rusă în zona central-asiatică (fenomen care s-a amplificat începând cu 1992), iar noile elite din cele cinci state, formate la alte școli decât cele sovietice, s-ar putea să aibă o altă percepție geoculturală a lumii, dând preferință unui „stăpân" asiatic.

Şi acum să atingem și cea mai sensibilă coardă a raporturilor ruso-chineze: Siberia. Spuneam mai sus că în pofida aparentei sinergii ruso-chineze la nivel internațional (poziții aproape identice pe marginea intervențiilor militare occidentale în Irak, Afganistan, Siria, Libia), numărul analiștilor politici și militari ruși care consideră anume China drept cel mai important pericol pentru securitatea Rusiei e în creștere. Într-un amplu articol publicat în 2011, publicistul Boris Jejel insistă pe faptul că nu NATO ar trebui să preocupe strategii de la Moscova, ci China. Dacă potențialul militar al țărilor NATO pe parcursul ultimilor 20 de ani scade rapid și neîncetat, și nu doar numeric, ci și calitativ, atunci cheltuielile militare ale chinezilor au crescut în acest interval de timp de 20 de ori![103] Autorul insistă pe faptul că în acțiunile NATO, în pofida extinderii sale spre est, nu se observă elemente de ordin militar care ar trebui să trezească vigilența Rusiei. În același timp, chinezii ar întări activ în ultimii ani cu tehnică foarte modernă, destinată operațiunilor de ofensivă, unitățile din districtele militare din Manciuria, la hotar cu Rusia[104]. Autorul remarcă și pericolul „sinizării" economiei europene, exprimându-și îngrijorarea în legătură cu intențiile Beijingului de a cumpăra datoriile suverane ale unor țări din sudul Europei în schimbul ridicării embargoului privind exportul armamentului din țările UE spre China, întrebându-se împotriva cui se înarmează aceasta atât de activ?[105]

În pofida mesajelor alarmiste ale experților ruși, expansiunea chineză spre Siberia va fi, cel mai probabil, una pașnică: economică și demografică. Dacă ne gândim la faptul că în regiunile Habarovsk, Primoria, Amur și Evreiască, foste teritorii chineze până în 1858-1860, trăiesc, pe o suprafață de tocmai 1,35 milioane km^2 (aproape de șase ori cât România), doar 4,28 milioane de locuitori (cât în Republica Moldova), ne dăm seama cât de ușoară e sarcina chinezilor de a răsturna balanța etnică. Anume aceste regiuni vor fi ținta expansiunii demografice chineze, consideră sinologul rus Azat Diușabeev[106]. Mai ales că, începând cu anul 1992, tendințele demografice în toată Siberia sunt negative.

Ceea ce putem constata pe moment e că această „așteptată" expansiune demografică e precedată de una economică. China e interesată în mod special de exploatarea resurselor naturale ale Siberiei și Extremului Orient, investind masiv în domeniul industriei miniere și forestiere. Un domeniu de perspectivă e considerat și cel al agriculturii. Înrăutățirea relațiilor dintre Moscova și Occident, ca urmare a evenimentelor din 2013-2014 din Ucraina, deschide chinezilor perspective extraordinare de a se infiltra nestingherit (și ieftin) în economia Rusiei și a țărilor central-asiatice. Unii oameni politici de la Moscova s-au grăbit să salute deschiderea Chinei față de Rusia după ce democrațiile occidentale le-au impus rușilor o serie de restricții economice ca urmare a crizei din Ucraina. În realitate, nu se știe ce poate avea consecințe mai serioase pentru Federația Rusă pe termen mediu – sancțiunile Occidentului sau ajutorul Chinei. Orice exces e nociv, iar dependența unilaterală – fie că e vorba de domeniul politic, militar sau economic – în cazul unui stat cu pretenții de mare putere e un lucru care trebuie evitat cu orice preț. Investițiile chineze în economia rusă nu sunt un pericol în sine. Dimpotrivă, Rusia are nevoie de investitori străini pentru a-și întrema situația economică, mai cu seamă în regiunile defavorizate din Siberia și Extremul Orient. Important e să nu prevaleze investițiile dintr-o singură sursă.

Salvarea rușilor e în diversificarea „invaziilor economice”. Elementul chinez ar putea fi „diluat” cu cel japonez, bunăoară. De altminteri, dacă Rusia poate conta în viitor pe un partener strategic în Extremul Orient, acesta poate fi mai curând Japonia. E adevărat că în relațiile ruso-nipone intervine spinoasa problemă a Kurilelor de Sud, dar modalitatea de soluționare a acestui litigiu fusese analizată încă pe vremea lui Hrușciov, care considera posibilă retrocedarea arhipelagului Kurilelor Mici (361 km^2) japonezilor. Ideea a revenit în discuții și recent, în 2013[107]. Prețul, de altfel, nu e deloc ridicat, fiind de două ori mai mic decât li s-a oferit chinezilor prin Tratatul sovieto-chinez din 1991.

Pentru moment China (încă) mai convine teoretic rușilor „ca greutate” pentru un parteneriat strategic echilibrat, dar ceea ce împiedică apropierea dintre Moscova și Beijing nu e doar diferența de calibru, care contează atât de mult în cazul relației rușilor cu americanii. În viitorul apropiat lucrurile se vor schimba, la agendele geopolitice diferite adăugându-se și o vădită disproporție între jucători – o Chină prea puternică din toate punctele de vedere, cu interese omniprezente, și o Rusie în stagnare (dacă nu chiar în declin), cu preocupări tot mai „locale”. Anume în aceste condiții se va pune la modul serios problema alianțelor în Răsăritul Depărtat, or, viitorul geopolitic al Rusiei nu se decide nici pe Nipru și nici pe Nistru, ci pe Amur.

Teritoriile de azi ale Federației Ruse
care în 1857 făceau parte din Imperiul Chinez

Trei probleme capitale ale Rusiei de azi: secesionismul, demografia și economia

Trei molime macină insidios la acest început de mileniu cea mai mare țară a lumii – secesionismul, gravele perturbări din demografie și anomaliile care persistă în economie. E greu de spus care dintre ele ar fi mai primejdioasă, toate trei fiind interconectate printr-o rețea subterană de vase comunicante, hotarul dintre manifestările maladive din demografie și „boala secesionistă" fiind de-a dreptul imperceptibil.

Despre pericolul secesionist care planează asupra Federației Ruse a început să se vorbească chiar înainte de destrămarea Uniunii Sovietice. În ultimul deceniu al secolului trecut printre cei care vorbeau despre dezagregarea Rusiei în mai multe entități era politologul american Zbigniew Brzezinski, deși în cazul său nu era vorba chiar de o prognoză, ci, mai curând, de un deziderat. Şirul de previziuni pesimiste pentru viitorul integrității teritoriale a Rusiei era alimentat, întâi de toate, de conflictul din Cecenia, apoi și de revendicările formulate în 1992 de Tatarstan. Referindu-se la scenariile de dezagregare a Federației Ruse, geopoliticianul rus Aleksandr Eliseev spunea: „Când se vorbește despre pericolul dezintegrării țării, ne îndreptăm îndată privirea spre Caucaz. După care aruncăm o ocheadă neliniștită spre Povolgia. Apoi, ne întoarcem din est spre vest, privind cu îngrijorare în direcția Kaliningradului. Între timp, după observația experților, în Rusia sunt multe regiuni care ne pun în gardă cu aplecare spre separatism – moderat sau radical. Ele sunt cu mult mai multe decât s-ar crede"[108].

Primii candidați la secesiune sunt în Caucaz, câțiva factori favorizând declanșarea acestui proces anume aici – așezarea „bănuiților" la hotarele Federației, în vecinătatea unor țări (Georgia, Azerbaidjan) cu care Moscova are niște raporturi deloc simple; numeroasele antecedente istorice de secesiune de-a lungul secolelor XIX și XX; existența unei tradiții statale proprii la cele mai mari popoare nord-caucaziene – avarii, cecenii și cerkeșii; factorul islamic; factorul etnic (în toate autonomiile caucaziene rușii sunt deja minoritari).

În cazul secesionismului din Caucazul de Nord există mișcări cu „propulsie" etnică, pe de o parte, și islamică, pe de altă parte. Cecenia, proiectul Marii Cerkesii, Avarstanul și Lezghistanul (care vizează și raioanele de nord ale Azerbaidjanului) sunt cele mai primejdioase separatisme etnice latente cu care se confruntă azi Rusia în Caucaz, dar experții și factorii de decizie de la Moscova și din regiunile de sud ale Rusiei sunt preocupați nu atât de secesionismul etnic din zonă, cât de cel supraetnic, islamic, reprezentat de așa-numitul Emirat Caucazian, proclamat în 2007 de liderul islamist cecen Doku Umarov (care-și asumase și titlul de emir). Scopul mișcării e crearea unei monarhii teocratice supranaționale în Caucazul de Nord, pe teritoriul actualelor republici autonome ruse Daghestan, Cecenia, Ingușetia, Osetia de Nord, Kabardino-Balkaria, Karaceaevo-Cerkesia și Adâgheia și al regiunilor Stavropol și Krasnodar. Inutil să amintim că regiunile Stavropol și Krasnodar au o populație preponderent rusească, deci creștină ortodoxă, iar oseții sunt, de asemenea, creștini ortodocși și nu musulmani. Astfel de detalii par să nu fie o piedică, scopurile islamiștilor nord-caucazieni fiind explicite – expulzarea tuturor necredincioșilor din Ciscaucazia și transformarea istmului ponticocaspic într-un *Dar al-Islam* (pământ al islamului). Din declarațiile pretinsului „monarh teocrat" înțelegem că dușmanii Emiratului nu sunt numai rușii, dar și americanii, britanicii, israelienii și toți cei „care luptă împotriva islamului"[109]. Relativ numeroși, bine înarmați, susținuți financiar de cercurile islamiste din lumea arabă, partizanii

Emiratului Caucazian nu-și rezumă activitatea doar la atacuri asupra unităților militare sau a poliției ruse, ci se fac responsabili și de o serie de răsunătoare acte teroriste, cum ar fi cel care s-a produs în ianuarie 2011 în aeroportul Moscova-Domodedovo, după care „emirul Caucazului" a spus că Rusia trebuie să înțeleagă că se află în stare de război cu nord-caucazienii și că actele teroriste ale separatiștilor islamiști nu se vor opri[110].

A doua zonă e Povolgia Mijlocie, în care avem șase mari subiecți autonomi – Tatarstanul, Bașkortostanul, Udmurtia, Mari, Mordovia și Ciuvașia. Dincolo de mișcările separatiste etnice, puternice mai cu seamă în cele două republici musulmane – Tatarstanul și Bașkortostanul, există și un secesionism regional, supraetnic, care prevede crearea unui stat federal Idel-Ural, format din cele șase republici, dintre care două sunt turcice musulmane (Tatarstan și Bașkortostan), una turcică creștină ortodoxă (Ciuvașia) și trei fino-ugrice, predominant creștin-ortodoxe (Udmurtia, Mari și Mordovia).

Proiectul Idel-Uralului nu e nou, trăgându-și originea din „mitologia istorico-politică" a Bulgariei Volgice, un stat turcic medieval, succesori ai căruia (etnic și lingvistic mai cu seamă) se consideră ciuvașii, cel mai mare popor turcic creștin. De fapt, în pofida poziției dominante a protociuvașilor, Bulgaria Volgică era în secolele X-XII un adevărat imperiu supranațional, populat de neamuri turcice, dar și fino-ugrice. În anii Războiului Civil din 1917-1922 s-a încercat crearea unei federații Idel-Ural, idee care a fost întâmpinată cu ostilitate de bolșevici. Moscova a preferat să fragmenteze Povolgia Mijlocie după criteriul etnic, oferindu-le noilor entități statut de republici autonome în cadrul RSFS Ruse. Publicistul și scriitorul tătar Gayaz Isxaqiy, în cartea sa *Idel Ural*, un veritabil manifest istorico-politic al unei federații volgo-uralice, scria următoarele referindu-se la politica națională a Kremlinului în primii ani de după Revoluția din 1917: „Rușii, obișnuiți timp de secole să domine peste toate popoarele fostei Rusii (imperiale), nu pot nici până acum, în pofida lecțiilor grele ale istoriei, să renunțe la ideea de a fi stăpâni peste «indigeni». Dar ei se înșală amarnic.

Revoluția rusă încă nu s-a terminat. Bolșevicii în această revoluție nu sunt decât o etapă intermediară. Această revoluție, care are în timpul de față drept conținut de bază anume problema națională, poate fi încheiată doar odată cu o soluție radicală a problemei naționale…”[111]. Aserțiunea marelui scriitor tătar a fost profetică: anume problema națională avea să îngroape bolșevismul.

În anii celui de-al Doilea Război Mondial Berlinul a reînviat proiectul unei Republici Idel-Ural. În august 1942 în cadrul Wehrmachtului a fost creată și o divizie „Idel-Ural”, cu un efectiv de 13 mii de militari originari din republicile Povolgiei Mijlocii, care trebuiau „să-și dobândească libertatea luptând cu bolșevismul”. Anume din acest motiv în literatura sovietică de după război Idel-Uralul mai avea și proasta reputație de „invenție fascistă”. După destrămarea URSS proiectul Idel-Uralului devine popular mai ales în rândul tătarilor, care se văd un fel de element coagulant (pe viitor și dominant) al preconizatei federații.

Nu e simplă nici situația în Siberia. Aici avem cazul Republicii Tuva, stat independent între 1921 și 1944, dar și Bureatia[112] și Iakutia, mari republici siberiene, care dau unele semnale neliniștitoare pentru Moscova. La eventualitatea unui scenariu secesionist în Iakutia, cel mai mare subiect al Federației Ruse ca suprafață, s-a referit și geopoliticianul Aleksandr Dughin, care amintea despre teoria *Lenaland*-ului lui Spykman și interesul „atlantiștilor” în controlul acestui epicentru al *Heartland*-ului eurasiatic[113]. În viziunea sa, americanii, în cazul slăbirii Rusiei, vor încerca să scoată mai întâi de sub controlul Moscovei anume Iakutia[114].

Să nu uităm nici faptul că există un curent separatist chiar printre rușii siberieni, adepți ai creării unei Republici Siberia. Rădăcinile acestui „separatism geografic”, care riscă să devină tot mai „geoeconomic”, nu sunt noi. Încă în timpul Războiului Civil din 1917-1922 în Siberia fusese proclamată o Republică Siberiană (iulie – noiembrie 1918), nerecunoscută pe plan internațional, apoi și așa-numita Republică a Extremului Orient (aprilie 1920 –

noiembrie 1922), recunoscută de guvernul bolșevic, care spera să aibă astfel un stat-tampon între Rusia Sovietică și Japonia. Deși sentimentele separatiste ale rușilor siberieni sunt mai puțin cunoscute, în opinia unor experți cum ar fi Iuri Krupnov, directorul Institutului Demografiei, Migrației și Dezvoltării Regionale din Moscova, acesta ar fi chiar mai periculos decât secesionismul nord-caucazian. În opinia sa, micile entități nord-caucaziene nu ar fi apte să supraviețuiască economic în afara Federației Ruse, în timp ce în cazul Siberiei problema s-ar pune invers: dacă e capabilă Rusia să supraviețuiască fără ea. „Dacă în viitorul apropiat nu va exista o politică răsăriteană a Rusiei, adică o politică pentru cealaltă parte a Uralului, pentru acest imens ținut de dincolo de Ural, atunci pur și simplu îl vom pierde. Nu contează dacă asta se va produce în 5 ani, în 10 ani sau peste 30. Noi pur și simplu vom pierde Siberia și Extremul Orient", conchide Krupnov[115].

Situația nu e simplă nici în alte regiuni unde rușii sunt majoritari și în care secesionismul are mai curând o geneză geografică și economică. Bunăoară, Fosta Prusie Orientală (regiunea Kaliningrad) are o astfel de predispoziție („morfopolitică", ar fi spus Kjellen) spre secesiune. Chiar dacă elementul etnic german este astăzi neglijabil, o anumită „mistică a solului" își face efectul: un separatism, uneori cu accente progermane, se remarcă chiar în rândul rușilor, stabiliți aici după 1945. E de semnalat și faptul că în regiune se atestă și o ușoară creștere numerică a comunității germane. Recensământul populației URSS din 1979 nota prezența a 1,2 mii de etnici germani, ceea ce reprezenta 0,15% din totalul populației de 810 000 de locuitori a regiunii de la acea vreme. În 2002, erau deja 955 000 locuitori, inclusiv 8,3 mii de etnici germani (0,87% din totalul populației). Fenomenul se explică prin migrația unor familii de nemți din Siberia și Asia Centrală într-un ținut în care prezența germană nu mai e doar istorică, or, începând cu 1991, contactele fostei Prusii Orientale cu RFG se intensifică continuu, atât în plan economic, cât și cultural. La începutul anilor 1990, pe fundalul apropierii dintre Moscova și Berlin, se examina chiar posibilitatea

transformării regiunii Kaliningrad/Königsberg într-o entitate autonomă pentru etnicii germani, RFG fiind gata să ofere un ajutor financiar generos pentru transferul nemților din regiunile răsăritene ale fostei URSS în preconizata autonomie baltică[116]. Totuși, pericolele unui astfel de pas într-o exclavă îndepărtată de restul Federației Ruse erau prea mari și Moscova a reculat.

La începutul lui 1994 în regiune apare un partid autonomist de orientare social-liberală, care milita pentru transformarea regiunii în „Republica Baltia" și revenirea la numele istoric al Königsbergului și al altor câtorva orașe. Partidul n-a avut niciodată o aderență importantă, dar în pofida acestui fapt, în decembrie 2003, instanțele regionale de judecată au decis lichidarea lui. Oricum, sentimentele autonomiste și chiar separatiste sunt destul de vizibile. E suficient să aruncăm o privire asupra titlurilor din presa rusă din 2014, pentru a vedea actualitatea temei și îngrijorarea (de cele mai dese ori nefondată) a unor lideri de opinie din Federația Rusă: „Kaliningradul și Uralul, urmând exemplul Siberiei, își doresc republici proprii", „Kaliningradul e pentru federalizarea regiunii", „Crimeea a venit, Kaliningradul pleacă?". În 2012 postul rus de televiziune NTV difuzează documentarul „Anatomia protestului 2", în care se analizează scenariul ruperii regiunii Kaliningrad de Rusia. „Nu putem exclude separarea Kaliningradului de Rusia" e titlul unui amplu articol analitic scris de colonelul Igor Sineakov și publicat în octombrie 2012 de portalul informațional-analitic „NewsBalt", în care autorul conchide că, în pofida majorității ruse a populației, secesiunea fostei Prusii Orientale, într-adevăr, nu e deloc un scenariu improbabil[117].

În 2014, pe fundalul evenimentelor din Crimeea, în fosta capitală a Prusiei au avut loc mai multe acțiuni de protest. Totodată, trei activiști autonomiști au ridicat drapelul german pe una din clădirile din vecinătatea sediului regional al FSB. Un incident minor, desigur, care însă vorbește despre unele tendințe care se pot amplifica în timp. Creșterea inexplicabilă a unor sentimente progermane chiar în

rândul populației rusești a fostei Prusii Orientale e semnalată de mulți autori ruși, care au început să analizeze mai atent fenomenul pe fundalul evenimentelor din Crimeea[118].

La rândul său Crimeea, noua „achiziție” a Rusiei, văzută de mulți analiști politici de pe ambele maluri ale Atlanticului ca o „afacere profitabilă” pentru Moscova, dar și ca o probă temeinică a puterii sale, poate fi o povară handicapantă în sens geopolitic pentru Kremlin. Şi nu doar din cauza tensiunilor pe care le va avea de aici încolo cu al doilea stat slav ca mărime, Ucraina, ci pentru că prejudiciile economice și politice pe care le are Rusia de pe urma acestei „reconquiste” sunt incomparabil mai mari decât valoarea adusă de Crimeea puterii rusești. În plus, controlul efectiv al peninsulei e destul de problematic, or, Republica Crimeea, ca și fosta Prusie Orientală, nu are un hotar terestru cu Federația Rusă, aprovizionarea ei cu gaz, electricitate și, mai cu seamă, cu apă fiind asigurată de Ucraina. Din declarațiile făcute de șeful statului rus conchidem că Moscova ar fi anexat Crimeea doar pentru a împiedica implantarea unor baze NATO în regiune ca urmare a evenimentelor din februarie 2014 de la Kiev[119]. Asta nu explică însă pe deplin logica gestului, or, Moscova s-ar fi putut mulțumi cu recunoașterea „independenței” Republicii Crimeea, ca și în cazul autonomiilor secesioniste georgiene Abhazia și Osetia de Sud.

Pentru a contracara criticile venite dinspre Vest, presa rusă s-a înarmat la repezeală cu „exemplul Golanului”, anexat în 1981 de Israel, făcând și o comparație a comportamentului unor membri ONU în ambele situații[120]. Astfel, în cazul ultimei Rezoluții ONU pe marginea Golanului (26 noiembrie 2013), contra adoptării ei au votat doar 6 țări – Israelul, SUA, Canada și trei microstate insulare din Pacific (Palau, Marshall și Micronezia). Patru luni mai târziu, în cazul Rezoluției privind Crimeea, contra adoptării ei au votat 11 state (Rusia, Belarus, Armenia, Siria, Coreea de Nord, Venezuela, Nicaragua, Cuba, Bolivia, Zimbabwe și Sudan). Rezoluția de condamnare a anexării Crimeii a fost susținută de 100 din cei 193 de membri ai ONU (112 în cazul celei privind Golanul), rușii

considerând rezultatul drept un eșec al diplomației americane[121]. Printre argumentele invocate de ruși în favoarea acestei teze era și faptul că alături de Rusia, alte cinci țări din G20 n-au susținut Rezoluția ONU privind Crimeea: China, India, Brazilia, Africa de Sud și Argentina. Argumentul are însă o replică pe potrivă, care ar trebui să pună pe gânduri: în timpul acestui vot Moscova nu s-a bucurat de susținerea „partenerilor" din CSI. Kazahstanul și Uzbekistanul au preferat să se abțină (ceea ce defacto poate fi interpretat ca un gest de sprijin al poziției ruse, dar nu și de jure), Turkmenistanul, Tadjikistanul și Kârgâzstanul n-au participat la vot (e de notat că ultimele două țări sunt foarte apropiate de ruși), iar Azerbaidjanul și Republica Moldova au votat în favoarea rezoluției, alături de Ucraina. Semnificativ e și faptul că Moscova n-a obținut nici sprijinul Iranului, care, de asemenea, n-a participat la vot. Această parte a monedei, deloc încurajatoare pentru Kremlin, nu putea trece neobservată de analiștii politici ruși.

Dincolo de pierderile geopolitice iscate în urma acestui pas, merită făcută și o scurtă apreciere a pagubelor aduse economiei ruse. Şi nu e vorba numai de impactul sancțiunilor, care au dat peste cap calculele economiștilor de la Moscova, și nici despre devoalarea fragilității economice a Rusiei, ci de costurile pe care aceasta trebuie să și le asume de acum încolo în Crimeea. Cunoscuta jurnalistă rusă Iulia Latînina, în articolul „Cât o va costa pe Rusia Crimeea?", sugerează că cheltuielile vor fi cel puțin de ordinul zecilor de miliarde de dolari[122]. Şi jurnalista Ksenia Dokukina, redactor al revistei *Forbes*, se întreba, în iulie 2014, de unde va găsi Kremlinul, pe fundalul crizei economice, miliardele necesare pentru a asigura independența energetică a Crimeii?[123]

Crimeea era cunoscută încă din secolul al XIX-lea ca un loc de vilegiatură al nobilimii, burgheziei și intelectualității din Imperiul Rus. Şi în epoca sovietică, sudul peninsulei era, alături de Riviera caucaziană, locul preferat de odihnă al elitelor politice și intelectuale din URSS. După 1991 publicul care vine în vacanță în Crimeea se „democratizează" rapid, industria turismului devenind o

ramură-cheie a economiei republicii autonome. În 2012 Crimeea e vizitată de 6 milioane de turiști. O cifră impresionantă, dar dacă ne uităm la bilanțul sezonului turistic 2014, observăm o scădere drastică, de tocmai 60% (!), a numărului celor care au ales Crimeea ca destinație de vacanță după anexarea acesteia la Federația Rusă (2 400 000 de persoane, inclusiv 400 000 venite din Ucraina)[124]. În aceste condiții nostalgiile crimeeanului de rând după vremurile de odinioară sunt de înțeles, ca și apariția probabilă a unor sentimente „separatiste" nu doar în sânul minorității ucrainene ori a celei tătaro-crimeene, dar chiar și al majorității ruse, care riscă să-și piardă repede iluziile pe care le avea (poate) în martie 2014.

Merită amintit și faptul că minoritatea tătarilor din Crimeea a avut o poziție ostilă față de anexarea peninsulei la Rusia, boicotând așa-zisul referendum organizat de separatiști. E adevărat că pentru moment ei nu contează prea mult numeric: în 2001 în Crimeea erau 250 000 de tătari, cam 10% din populația de atunci a peninsulei. Dar situația se poate schimba cu timpul: în 2014 numărul lor era estimat deja la circa 300 000[125] (12 % din totalul populației Crimeii). În plus, la momentul „oportun", apropierea unei Turcii dinamice și tot mai puternice va conta de asemenea. Toate acestea vin în susținerea afirmațiilor făcute de fostul vicepremier rus Vladimir Râjkov, care spunea, în toamna anului 2014, că cel mai serios conflict etno-politic cu care se va confrunta Rusia nu va începe în Caucaz, ci în Crimeea. „Imperiul Rus și URSS s-au dezintegrat în mare parte din cauza incapacității de a găsi o soluție problemei naționale"[126], afirmă Rîjkov, care crede că așa cum cu un veac în urmă Imperiul Rus s-a aprins din pricina că n-a știut să abordeze cu pricepere problema polonezilor sau a evreilor, așa la acest început de secol problema tătaro-crimeeană poate da peste cap unitatea Federației Ruse.

Bineînțeles, Râjkov nu poate crede că cei 300 de mii de tătari din Crimeea vor fi în stare să pună pe brânci a doua putere militară a lumii de unii singuri, într-o confruntare deschisă. Luați separat, tătarii ar fi o problemă minoră. De altfel, în majoritatea cazurilor,

luate aparte, curentele separatiste despre care aminteam, deși foarte numeroase, nu prezintă un pericol real pentru integritatea Rusiei în perspectivă imediată și medie. Cu excepția republicilor autonome din Caucazul de Nord, a celor din Povolgia Mijlocie și a Tuvei, riscurile sunt deocamdată doar virtuale. Deocamdată, or către mijlocul secolului al XXI-lea situația s-ar putea schimba datorită mutațiilor demografice și modificării hărții etnice și confesionale a Rusiei. Din această perspectivă, cel mai periculos curent separatist ar fi nu cel local-naționalist, ci o eventuală ascensiune a unei mișcări separatiste cu tentă panturcică și aici rolul de „scânteie" al tătarilor din Crimeea (ca și în 1988!) și-ar putea face efectul.

„Panturcismul reprezintă un pericol serios pentru integritatea Federației Ruse. Asta nu se referă atât la forța militară, cât la cea informațională. La vremea sa, principele Nikolai Trubețkoi, cunoscut lingvist, fondatorul eurasianismului, prevenea despre asta. Explicând legăturile dintre diferite regiuni ale Rusiei, el afirma că dacă ideile panturcice vor prinde rădăcini în Daghestan, iar apoi în Povolgia, atunci vom asista la o explozie a separatismului în rândurile tineretului turcic[127]…", susține Aleksandr Beleaev, de la Centrul de Studii Eurasianiste „Lev Gumiliov".

Am invocat citatul de mai sus nu pentru că Aleksandr Beleaiev ar fi un autor la părerea căruia țin, ci pentru a arăta preocuparea geopoliticienilor eurasianiști de ieri și de azi față de fenomenul panturcismului, fenomen cu care guvernul bolșevic se confruntase deja în anii Războiului Civil din 1917-1922[128] și care e urmărit și azi cu multă atenție în centrele rusești de analiză și prognoză politică. Creșterea puterii economice a Turciei, cumulată cu evoluția demografică rapidă a popoarelor turcice musulmane din Caucaz, Povolgia și Asia Centrală, nu poate să nu preocupe Moscova, dar și Iranul, Afganistanul și China, țări în care importantele comunități turcice de la frontierele lor de nord manifestă tendințe de secesiune încă din perioada interbelică. Destrămarea URSS și slăbirea Rusiei în anii '90 a alimentat speranțele partizanilor unui Turkestan unit, care s-ar întinde de la poalele Balcanilor până în deșertul Gobi. Referindu-se

la consecințele pe care le poate avea avântul panturcismului în cazul declinului puterii ruse, publicistul Ivan Obuhov spunea: „Astăzi panturcismul este o sfidare pentru restul jucătorilor politicii internaționale. O sfidare, pe care trebuie să o luăm în seamă și pentru care trebuie să găsim un răspuns. Inclusiv, dacă nu chiar mai întâi de toate, în Rusia”[129]. La rândul său, jurnalistul Ivan Lizan susținea, în 2013, că politica promovată de Ankara în autonomiile turcice din Rusia, inclusiv susținerea școlilor cu predare în limba turcă, ar putea conduce în perspectivă la smulgerea acestora din componența Federației Ruse[130].

Alarma rușilor nu e generată de himere, chiar dacă la prima impresie realitățile cartografice contrazic îngrijorările lor, or cele două mari republici turcice musulmane, Tatarstanul și Bașkortostanul, sunt încercuite de entități nonturcice. În realitate, situația e alta. Deja la recensământul din 2010 cota-parte a popoarelor turcice (în special kazahi și tătari) în regiunea Orenburg, situată între Kazahstan și cele două republici turcice din Povolgia, era de 17%, iar dacă aruncăm o privire prin presa kazahă (nu mai zic de site-urile de socializare), găsim suficiente argumente pentru a ne convinge că presimțirile proaste ale rușilor nu sunt chiar nefondate. Iată ce scria jurnalista kazahă Kamșat Tasbultatova într-un articol intitulat „Orenburgul – vechea noastră capitală” din revista *Aikyn Apta*: „Câte pământuri kazahe au rămas în Rusia de azi: Orenburgul, Astrahanul, Omskul, Saratovul, Tomskul, toate aceste orașe sunt așezate pe teritorii istorice kazahe. Aceeași Siberie – este de asemenea pământul strămoșilor noștri. În aceste ținuturi găsim o parte considerabilă a istoriei noastre slăvite, în fostele noastre margini nordice, astăzi devenite margini sudice ale Rusiei”[131].

Nu are rost să ne lansăm în dezbateri despre limitele istorice septentrionale ale spațiului etnic kazah care, așa cum sunt prezentate aici, se confundă voit cu cele ale lumii turcice kâpceace de odinioară. Importantă e cartografia virtuală pe care ne-o sugerează editorialista de la *Aikyn apta*, o publicație moderată și

respectabilă. Şi dacă în cazul Saratovului sau Omskului reveriile panturcice nu pot fi decât retrospective, atunci în cazul regiunii Orenburg, „strivită” între Kazahstan, Tatarstan și Bașkortostan, sau al regiunii Astrahan, vechi hanat tătar, important pentru joncțiunea terestră a entităților turcice din Asia Centrală cu Azerbaidjanul, visele pot deveni realitate.

Peisajul etnic în unele regiuni rusești se schimbă cu o viteză relativ ridicată, mai ales în zone „sensibile”, de frontieră, cu un trecut istoric complex. Bunăoară, în regiunea Astrahan, conform datelor recensământului sovietic al populației din 1989, trăiau 990 de mii de locuitori, dintre care slavi răsăriteni (preponderent ruși) – 74,3%, restul fiind mai cu seamă reprezentanți ai unor popoare turcice (în special kazahi și tătari de Astrahan). Două decenii mai târziu, recensământul populației din 2010 dădea următoarele date: din cei 1 010 000 locuitori ai regiunii, rușii (cu ucraineni și bielorusi) nu mai reprezentau decât 62,2%, restul fiind în cea mai mare parte reprezentanți ai popoarelor turcice (mai ales kazahi și tătari de Astrahan).

Acum să ne amintim de Daghestan, la rolul crucial al căruia într-un eventual proiect panturcic se referea Nikolai Trubețkoi. Popoarele daghestane nu sunt turcice, ci caucaziene, dar există două excepții – nogaii și kumâcii. Între regiunea Astrahan și Azerbaidjan, de-a lungul litoralului caspic, avem un coridor turcic kumâco-nogaic, care poate, teoretic, conecta ansamblul turcic oguz (Turcia și Azerbaidjan) cu cel turcic kâpceak din Asia Centrală.

Nogaii sunt un popor turcic kâpceak foarte apropiat lingvistic și antropologic de kazahi și tătarii de Astrahan. Deși în 2010 numărul lor în Rusia era de numai 104 000 de persoane, în Evul Mediu Hoarda Nogaică cuprindea toată stepa Pricaspiei. Apropo de număr: în 1989 în Rusia erau 74 000 de nogai, adică în decurs de numai două decenii populația lor a crescut cu mai bine de 40% (!). Tendințele autonomiste ale nogailor datează din anii 1990, dar odată cu creșterea lor numerică ele devin mai incisive. În noiembrie 2012 nogaii îi cer președintelui Putin crearea unui subiect federal

propriu. Tonalitatea mesajului „delegaților poporului nogaic”, reuniți în capitala lor neoficială, orășelul Terekli Mekteb, nu era chiar nevinovată. „Nogaii sunt un popor răbdător, dar orice răbdare are o limită”, îl avertizau ei pe șeful statului rus[132].

Tendințe autonomiste manifestă și kumâcii, cel mai numeros popor turcic din nordul Caucazului, care populează fâșia de șes dintre Marea Caspică și lanțul Caucazului Mare. Ca și în cazul nogailor, revendicările autonomiste ale kumâcilor sunt mai vechi, datând încă din toamna lui 1990, când fusese autoproclamată așa-numita „Republică Kumâkstan”, dar ele se accentuează după anul 2000. Fricțiunile lor cu popoarele daghestane, mai ales cu cel mai mare dintre acestea – avarii, sunt percepute de specialiștii în probleme caucaziene ca unul dintre cele mai serioase pericole pentru stabilitatea Caucazului de Nord. În 2010 și kumâcii se adresau președintelui rus cu o solicitare de a revedea statutul lor în cadrul Federației Ruse, dar inițiativele lor autonomiste, ca și cele ale nogailor, sunt privite cu prudență la Moscova. Vladimir Timofeev, profesor titular la Academia de Ştiințe Militare a Federației Ruse, vede în ele chiar un plan ascuns al Turciei[133].

Aici trebuie făcută o remarcă: atenția cu care tratează rușii fenomenul panturcismului se datorează în bună parte și pierderii treptate a influenței asupra statelor turcice din Asia Centrală, în care Consiliul Turcic, organizație ce reunește Turcia, Azerbaidjanul și țările turcice central-asiatice, începe să fie privit ca alternativă fiabilă a Comunității Statelor Independente. Temerile rușilor de apropierea care se produce între Ankara și statele turcice ex-sovietice după 1992 nu sunt motivate doar de perspectivele geopolitice puțin liniștitoare pentru Moscova (eventuala catalizare a mișcărilor separatiste în regiunile cu populație turcică din Rusia), ci și de actualitatea geoeconomică din spațiul caspico-pontic. Ceea ce îi îngrijorează pe unii analiști ruși este rolul pe care-l poate juca Turcia în „deblocarea” statelor central-asiatice și a Azerbaidjanului în vederea sporirii exportului de hidrocarburi din această zonă[134].

Dezvoltarea de mai departe a scenariilor secesioniste din Federația Rusă e în mare parte legată de evoluția situației ei demografice aceasta fiind cea de-a doua problemă capitală cu care se confruntă Rusia de azi. Pentru moment, lucrurile merg într-o direcție (foarte) proastă pentru Moscova. Tendințele demografice sunt îngrijorătoare din mai multe motive. Primul e scăderea generală a populației. În 1989 Federația Rusă avea 147,4 milioane de locuitori, dintre care 119,9 milioane erau etnici ruși. Două decenii mai târziu, în 2010, Rusia avea o populație de 142,9 milioane, dintre care ruși erau 111 milioane, adică cu aproape 9 milioane mai puțin decât în 1989. Observăm că anume scăderea numărului etnicilor ruși este cea care antrenează declinul populației țării. Acesta e un motiv serios de îngrijorare pentru Moscova, or, analizând datele ultimelor recensăminte ale populației, sesizăm o tendință sigură de modificare a structurii etnice a populației Rusiei, ca urmare a scăderii treptate a numărului etnicilor ruși și a creșterii cotei-părți a popoarelor minoritare.

Criza demografică rusă, din câte se pare, abia își ia startul. Conform celor mai „optimiste" prognoze, populația Rusiei va fi de 136 de milioane în 2025 și de numai 128 de milioane în 2050[135]. Acest declin se suprapune pe creșterea rapidă a populației vecinilor meridionali ai Rusiei, a căror presiune demografică deja se face resimțită în Rusia, mai cu seamă în marile centre urbane. Şeful Catedrei de sociologie a Universității din Moscova, profesorul Anatoli Antonov, este de părere că dacă tendințele demografice care se observă la începutul secolului al XXI-lea se vor menține în viitoarele decenii, atunci către anul 2080 în Federația Rusă vor mai fi doar 38 de milioane de ruși, un moment prielnic, susține el, pentru ca țara să fie sfâșiată în 30 de părți[136].

Criza social-economică prelungită, care afectează mai cu seamă provincia rusă, generează și o serie de alte fenomene îngrijorătoare din perspectivă demografică, cum ar fi înrăutățirea stării generale a sănătății populației și alcoolismul, care a devenit o realitate de-a dreptul alarmantă în această țară. Încă în 2007 se constata faptul că

în Rusia se bea de trei ori (!) mai mult alcool decât în 1990[137]. În 2008 ministrul rus de interne a numit alcoolismul printre pericolele securității naționale ale Rusiei[138]. Printre principalele cauze ale acestei serioase probleme, profesorul universitar Grigori Zaigraiev, cercetător științific principal al Institutului de Sociologie al Academiei de Ştiințe a Rusiei, enumeră puternica polarizare economică a societății și lumpenizarea implicită a unui număr tot mai mare de cetățeni, al căror statut social contrastează masiv cu cel al unei minorități extrem de bogate[139].

Economia este cea de-a treia mare problemă a Rusiei de azi. În 2013 Federația Rusă era a opta putere economică mondială. Forța ei la acest capitol era, conform FMI, practic identică cu cea a Italiei, ambele țări având un PIB nominal de circa 2,1 trilioane de dolari americani. Bugetul Federației Ruse în 2014 era de 428,6 miliarde dolari americani[140] – ceva mai mare decât cel al Olandei, dar mult mic decât cel al Spaniei, Australiei sau Braziliei și tocmai de 2,5 ori mai mic decât cel al Italiei.

În pofida trendului favorabil înregistrat în perioada 2001-2013, starea lucrurilor în economia rusă nu e deloc îmbucurătoare, iluzia tendințelor pozitive datorându-se în bună parte creșterii prețurilor la materiile prime, întâi de toate la petrol și gaz natural. Mai mulți economiști ruși semnalau deja în anii 1990 pericolul „lenevirii" Rusiei și transformării ei din putere industrial-tehnologică în simplu furnizor de materii prime. După calculele Elenei Lenciuk, cercetător principal la Institutul de Relații Economice și Politice Internaționale al Academiei de Ştiințe a Rusiei, materiile prime reprezintă tocmai 70% din exportul rus și 50% din totalul volumului producției industriale. Conform estimărilor ei, cota-parte a Rusiei în producția mondială bazată pe tehnologii înalte ar fi de numai 0,3 – 0,5%. Această rămânere în urmă în domeniul tehnologic, precum și dezindustrializarea treptată a țării, nu pot să nu afecteze pe termen mediu capacitățile militare, punând sub semnul întrebării statutul ei de mare putere.

Un paradox al economiei ruse e faptul că nu lipsa de bani ar fi cauza stagnării, ci tocmai abundența lor și, mai cu seamă, originea deseori „neclară” a acestora. Către finele anului 2013, volumul investițiilor străine în economia rusă era impresionant – 384,1 miliarde de dolari americani, dar ceea ce surprinde sunt „investitorii”, printre cei mai importanți numărându-se state atât de mici precum Ciprul (69,1 miliarde de dolari americani) sau Luxemburgul (49,2 miliarde de dolari americani)[141]. Uimește (geo-politic vorbind) și volumul relativ scăzut al investițiilor din SUA – 10,3 miliarde de dolari americani, care rămân foarte mult în urma partenerilor lor vest-europeni sau a Chinei, de unde și vulnerabilitatea mult mai scăzută a americanilor la sancțiunile impuse Rusiei după criza ucraineană din 2014.

Multe semne de întrebare ridică și investițiile rusești acumulate peste hotare, al căror volum atingea către finele anului 2013 suma de 176,4 miliarde dolari de americani[142]. Ţara în care sunt cele mai mari „investiții” rusești ar fi… Virginele Britanice: 59,8 miliarde de dolari americani. După care vine Ciprul, cu 33 de miliarde. Aceste date confirmă faptul că, în pofida măsurilor întreprinse după 2000 în vederea decriminalizării economiei ruse, scoaterea ei din „zona subterană” în câmpul legalității se dovedește a fi un lucru anevoios. „Off-shore”-izarea economiei rămâne a fi unul din punctele nevralgice ale Rusiei. Vladimir Glaziev, consilierul președintelui rus, spunea la Forumul Economic de la Moscova (2014) că anual din Rusia ies circa 100 de miliarde de dolari americani[143]! În cea mai mare parte direcția pe care o iau aceste sume astronomice este Ciprul, Luxemburgul, Virginele Britanice, Elveția, Liechtensteinul, țări care apar în mod „surprinzător” și în lista celor mai mari investitori în economia rusă. E clar că e vorba de investiții prin interfețe, un mod de a acționa destul de larg răzpândit și în alte state ex-sovietice.

Declinul rolului Rusiei în economia globală e conștientizat și de factorii de decizie de la Kremlin. Ministrul rus al economiei, Aleksei Uliukaev, recunoștea la finele anului 2013, încă înainte de criza

ucraineană, că cota-parte a Rusiei în economia mondială va scădea de la 4% în 2013 la 3,4% în 2030[144]. Afirmația ministrului Uliukaev e în deplin consens cu prognozele economiștilor occidentali, care susțin că în 2030 Rusia ar putea avea un PIB de 4,6 trilioane de dolari americani, ceea ce ar plasa-o pe locul 10 în lume, după Indonezia[145], o poziție de pe care e mai greu să pretinzi statutul de mare putere.

Trecând în revistă problemele Rusiei de azi, ne amintim involuntar de marele scriitor și filosof rus Dmitri Merejkovski, care acum un secol, în culegerea de eseuri întitulată sugestiv *Rusia bolnavă,* scria: „Există o limită, după care declinul devine o cădere în întuneric și haos. Oare nu se simte acum în Rusia că această limită e aproape, că nu mai avem unde merge în jos: încă un pas – și Rusia nu va mai fi un popor istoric, ci un stârv istoric?”[146]. Pasul pe care-l mai are în rezervă această mare națiune e crucial și pentru ea, și pentru vecinii săi, dar contează și ce drum va alege.

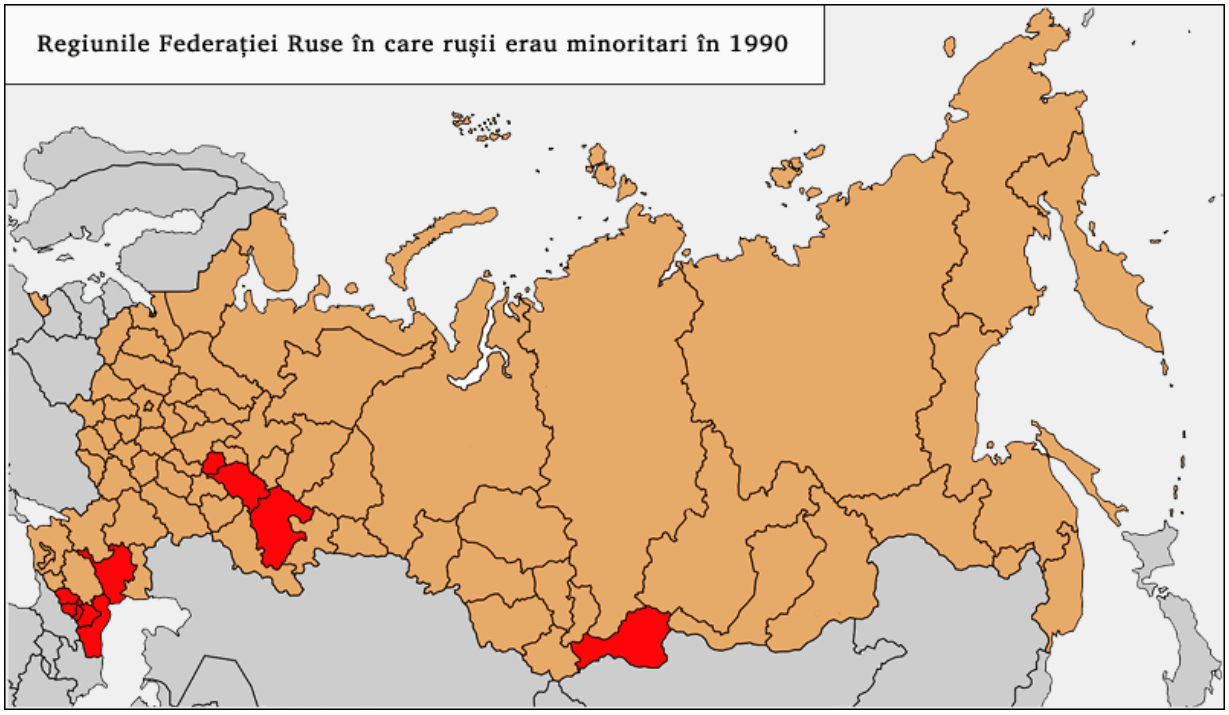

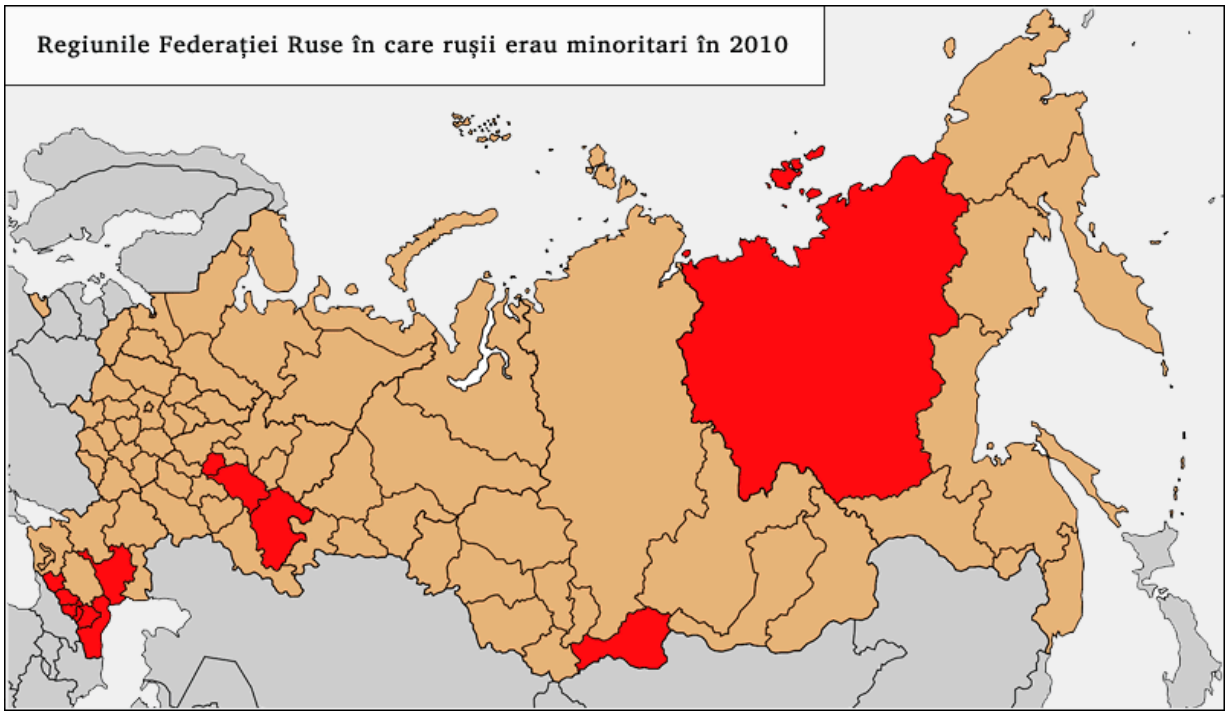
Regiunile Federației Ruse în care rușii erau minoritari în 2010

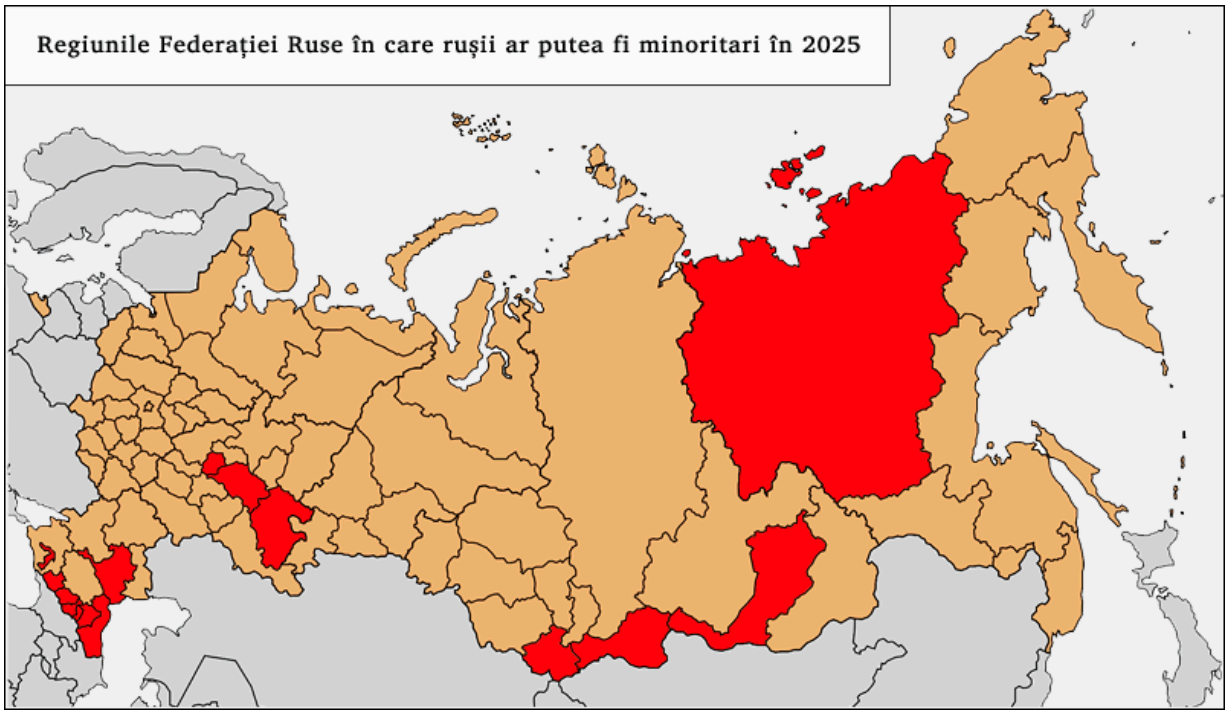
Regiunile Federației Ruse în care rușii ar putea fi minoritari în 2025

Teritoriul revendicat de așa-zisul Emirat Caucazian

Trei drumuri pentru Rusia de mâine: calea imperială, calea eurasiatică sau calea europeană

Nu știu dacă Viktor Vasnețov, atunci când picta celebrul „Cavaler la răscruce de drumuri”, se gândise într-adevăr la răspântiile care apar periodic în drumul istoric al rușilor, dar tabloul este foarte sugestiv în acest sens. Rusia întotdeauna a fost la o răspântie de drumuri, o fatalitate derivată din geografie – periferie a Europei, periferie a Asiei și totodată centru al Eurasiei – dar niciodată în decursul celor aproape 12 secole de istorie rusă povara alegerii căii potrivite n-a fost atât de grea ca la acest început de mileniu. Dificultatea alegerii se datorează și multiplicării opțiunilor, or, Rusia de azi nu mai are de ales, ca odinioară, o cale din două – latină sau greacă, așa cum a fost în secolul al XI-lea; un model slav „autohtonist” sau unul occidental, ca la finele veacului al XVII-lea; stilul autoritar al Vienei și Berlinului sau cel liberal-democrat al Londrei și Parisului, ca la finele veacului al XIX-lea. Trei căi mari, care se bifurcă la rândul lor, se deschid azi în fața Moscovei – una imperială, care presupune refacerea unui ansamblu politico-geografic centrat pe Rusia; una eurasiatică, care ar însemna o „orientalizare” a preocupărilor sale geopolitice; și una europeană.

Prima cale, cea imperială, va conduce la încercarea restabilirii, într-o formă sau alta, a unei federații care ar cuprinde teritoriile stăpânite odinioară de vechiul Imperiu Rus și URSS și transformarea ei într-un centru autonom al geopoliticii globale de mâine. Dacă revenim la tabloul lui Vasnețov, atunci prima cale, cea care o ține

drept înainte, nu duce nicăieri. „Dacă mergi tot înainte – nu ai zile – nu este cale nici pentru cel ce merge pe jos, nici celui care e pe cal, nici celui ce zboară” – așa scrie pe piatra de drum, numai că cavalerul nu deslușește inscripția.

Dar să-l lăsăm pe Vasnețov cu alegoriile lui mistice. Pentru moment, toate lucrurile ne indică faptul că anume această primă cale pare să fie direcția privilegiată de Moscova. La rândul lor, și majoritatea analiștilor politici vest-europeni și nord-americani, mai cu seamă după evenimentele din 2013-2014 din Ucraina, consideră că refacerea imperiului ar fi miza geopolitică a rușilor. Pentru mulți observatori operațiunea de anexare a Crimeii și de separare a Donbassului de Ucraina ar fi fost un mare succes geopolitic al Rusiei și un grav eșec al Occidentului.

Să nu ne grăbim cu concluziile, or, jocul nu e decât la început. În fond, de pe urma crizei ucrainene au avut de pierdut atât vest-europenii, cât și rușii (de ucraineni nici nu mai vorbim). Dacă analizăm criza economică în care a fost aruncată Rusia după un salt spectacular (chiar dacă în parte fictiv) înregistrat între 2001 și 2013, începem să ne îndoim de victoria Moscovei și de consecințele „afacerii” pe termen mediu. Şi mai costisitoare în plan geopolitic pentru Moscova e șifonarea imaginii și pierderea credibilității în țările CSI, or, evenimentele din Ucraina au pus în gardă chiar și state atât de deschise față de Kremlin precum Belarus. Fără îndoială că și în capitale precum Astana s-a pus întrebarea dacă scenariul ucrainean nu se poate reproduce într-o zi și în regiunile din nordul Kazahstanului, cu o populație (încă) majoritar slavă, mult mai importante economic decât Crimeea, dar și strategice pentru conexiunea părții europene a Rusiei cu Siberia (artera sudică a celebrei căi ferate Transsiberiene traversează extremul nord al Kazahstanului). Într-o izolare internațională atât de profundă Rusia n-a fost decât în perioada interbelică. Şi Europa, la rândul său, n-a fost într-un impas atât de profund niciodată după cel de-al Doilea Război Mondial. Criza ucraineană a prejudiciat UE nu doar moral. Confruntarea cu Rusia, deși nehotărâtă, a adus o atingere sensibilă

economiei europene (deja fragile), dar a produs și o falie politică suplimentară între un grup de țări adepte ale unii politici dure față de Kremlin și un cerc de țări favorabile unei politici împăciuitoare.

Crimeea are, fără îndoială, o valoare geopolitică, dar ea este relativă, or, importanța geopolitică a unui teritoriu nu e statică, ci dinamică și poziționlă. Pentru americani și ruși ea prezintă un interes geopolitic, dar de pe poziții foarte diferite. Sevastopolul în sine e important pentru Rusia nu din cauza unei așezări geografice particulare, ci pentru că în jurul acestui oraș a fost pusă la punct o costisitoare infrastructură militară încă din perioada sovietică. Interesul rușilor pentru menținerea lor în Sevastopol avea un raționament logistico-economic, dar și unul strategic (să nu ofere această infrastructură ucrainenilor, conduita de mai departe a cărora nu le era clară) și geopolitic (să-și mențină prezența militară într-o regiune sensibilă pentru Ucraina, ca eventual element suplimentar de presiune asupra ei). Toată mitologia cu „Sevastopolul – cheia Mării Negre" e depășită în secolul al XXI-lea, or, diferența timpului de zbor necesar unei rachete lansate din Sevastopol sau din Novorossiisk e practic nulă. Pentru americani, în schimb, Crimeea ar putea fi teoretic un excelent punct de sprijin în centrul Mării Negre, un turn de veghe spre Caucaz, Turcia, Rusia, dar și Balcani. Implicit, valoarea geopolitică a Crimeii pentru ruși nu e atât directă, cum cred majoritatea analiștilor politici, ci indirectă, prin prisma potențialului interes american.

Numai că controlul Crimeei fără controlul Ucrainei înseamnă foarte puțin. Şi baronul Wrangel în 1920, și amiralul Ivanov-Okteabrski în 1942, și generalul Jaenicke în 1944 ar fi putut confirma acest lucru, pe care Kremlinul, se pare, l-a înțeles abia în toamna lui 2014[147]. În operațiunea din martie 2014 rușii au câștigat Crimeea cu prețul pierderii Ucrainei. Eroarea strategică a Moscovei a fost înverșunarea cu care a reacționat la semnarea, în 2013-2014, a Acordului de asociere la UE de către unele țări membre ale CSI. Nici până azi nu e clar cum erau periclitate interesele strategice ale Rusiei dacă președintele Ianukovâci semna la Vilnius acel Acord, or,

unde dacă nu la Kremlin erau cunoscute perspectivele reale de aderare a Ucrainei la UE în viitorul apropiat, dar și starea de spirit a unei mari părți a populației ucrainene, care continua să vadă în Rusia principalul partener, o stare de spirit care se traducea, ori de câte ori era nevoie, în rezultate electorale favorabile rușilor. Conform unui sondaj al Institutului Republican Internațional (IRI), în august 2012 doar 32% dintre ucraineni erau favorabili aderării la UE! Implicit, pericolul ca Ucraina să fi luat o cale geopolitică nedorită de Moscova era practic inexistent[148]. Inutil să spunem cum a evoluat opinia ucrainenilor în urma evenimentelor din Crimeea și Donbass. La finele lui martie 2014, conform unui alt sondaj efectuat de același IRI, în favoarea aderării la UE se pronunțau deja 52% dintre ucraineni.

O situație în mare parte asemănătoare se constată și în zona de est a Republicii Moldova. În 1992 Moscova avea să susțină regimul separatist de la Tiraspol, urmărind un singur scop: împiedicarea unirii Republicii Moldova cu România. Prin șirul de conflicte din zona Mării Negre de la acea vreme rușii căutau să țină în șah „partenerii" neascultători din CSI, numai că s-a luat prea tare cu jocul, uitând de interesul geopolitic inițial al acestor focare de tensiune. Implicit, în loc să răspundă așteptărilor Chișinăului, care manifesta în acea perioadă toată deschiderea pentru Moscova, rușii acordă preferință liderului separatist Igor Smirnov. Analizând retrospectiv istoria dosarului transnistrian, nu poate să nu ne surprindă acest calcul prost al Kremlinului, care în 2000 ar fi putut lesne să ceară printr-un tratat internațional, neutralizarea și demilitarizarea Republicii Moldova și garantarea autonomiei transnistriene, oferind în schimb retragerea trupelor și a munițiilor ruse din zonă (cum prevedea acea „istorică" decizie a Summitului OSCE de la Istanbul din 1999). O astfel de soluție, la acel moment, îi aranja pe deplin și pe ucraineni, și pe americani, și pe vest-europeni și ar fi fost acceptată, fără îndoială, și de Chișinău. Aducând în interiorul Republicii Moldova aproape 400 de mii de alegători din zona separatistă de est, Moscova și-ar fi asigurat cu ușurință, pentru

mulți ani înainte, o stăpânire „soft” a acestei țări. „Succesul” putea contagia și alte dosare fumegânde, cum ar fi cel abhaz sau sud-osetin. Președintele Şevarnadze și-ar fi dorit în mod cert o retragere elegantă din viața politică, lăsând o țară reîntregită. Dacă aruncăm o privire prin sondajele de opinie de la acea vreme din Republica Moldova și Georgia, găsim cote năucitoare de simpatii prorusești (și asta fără zonele separatiste!). Partidul Comunist din Republica Moldova câștigă în februarie 2001 tocmai 71 de mandate din 101 doar speculând nostalgiile prosovietice ale unei populații pauperizate în procesul unei tranziții prelungite și nu prea reușite. Dar Moscova a preferat să vadă „capitularea necondiționată” a „rebelilor” din CSI, desconsiderând avansurile pioase venite dinspre Chișinău și Tbilisi.

Această aroganță imperială recurentă a rușilor avea să surpe treptat și sigur temelia unei eventuale federații postsovietice. Susținerea oferită de o serie de politicieni ruși curentelor separatiste din Republica Moldova, recunoașterea independenței Abhaziei și Osetiei de Sud și mai ales evenimentele din 2014 din sudul și estul Ucrainei n-au deschis calea spre refacerea unui imperiu, ci au barat-o. Dacă până în 2008, în pofida conflictelor din Abhazia și Osetia de Sud, majoritatea covârșitoare a georgienilor priveau cu simpatie Rusia și aveau unele nostalgii „sovietice”, după evenimentele din vara acelui an atitudinile au început să se schimbe. Cu toate astea, chiar și în 2013 sondajele arătau că 68% (!) dintre georgieni mai priveau cu simpatie Rusia, ceea ce demonstrează cât de adânc implantată era aceasta[149]! Un capital geopolitic „spiritual” extraordinar, pe care Rusia nu l-a valorificat, punând miza pe Tiraspol și nu pe Chișinău, pe Suhumi și nu pe Tbilisi, pe Simferopol și nu pe Kiev. Ultima alegere a fost fatală pentru „proiectul imperial” al rușilor, or cum spunea Brzezinski, refacerea unei federații postsovietice e un proiect imposibil de realizat fără Ucraina. Criza ucraineană a generat un declin fără precedent al

simpatiilor prorusești în toate țările Comunității Statelor Independente, reducând substanțial șansele unei „uniuni benevole” a acestora cu Rusia.

Calea imperială are două „trasee” posibile – primul e cel al „condeiului”, al doilea e cel al „spadei”. Prima opțiune cerea mai multă suplețe în relațiile cu noile țări independente, o motivare pozitivă, care le-ar fi împins spre semnarea unui tratat federal fără a le leza demnitatea, lăsându-le iluzia unei alegeri libere. Această variantă „persuasivă” a fost ignorată din start. Moscova nu a fost prea gentilă în relația sa cu tadjicii, georgienii sau moldovenii. Transnistria, Abhazia, Osetia de Sud, Crimeea și Donbassul ne arată că „spada” e unealta aleasă de Rusia pentru refacerea imperiului. Numai că această cale nu e un larg bulevard care duce spre un mare viitor, ci un impas periculos.

Exemplul ucrainean ne arată că Rusia nu mai are greutatea necesară pentru a clădi un imperiu pe cale clasică, cu forța armelor. Între timp, „periferia” fostului imperiu sovietic alunecă încet spre alte centre de atracție. Caucazul ezită între Europa, Turcia și Iran. Asia Centrală e atrasă de imensa putere a Chinei, dar și de India, Iran și Turcia. Chiar dacă Turcia și Iranul nu sunt de calibrul Rusiei la niciun capitol, în favoarea lor însă fiind factorul geocultural – apropierea etnică, lingvistică și confesională a popoarelor din Caucaz și Asia Centrală. Iar această „chemare a sângelui” nu e deloc un factor neglijabil. În același timp, de una singură, în noile condiții, Rusia nu mai poate juca rolul de coagulator al spațiului ex-sovietic nici pe calea „condeiului”. Pentru a face acest lucru, Moscova are nevoie de „greutăți” suplimentare, de un „partener de afacere”, necesar și pentru a înlătura bănuielile cu care vor fi privite inițiativele „unificatoare” ale rușilor după criza ucraineană. Dar asta este deja o altă cale, cea eurasiatică.

Această aserțiune poate nedumeri, or, mai sus spuneam că pan-ideea eurasiatică ține de trecut și că modelul propus de vechea școală eurasianistă nu mai este valabil pentru Rusia de azi și nici pentru cea de mâine. Se impune o clarificare: e vorba nu despre

vechile proiecte eurasianiste ale lui Savițki, reduse la estul Europei și nordul Asiei, ci la Eurasia ca „masă continentală”, așa cum e văzută ea de la Beijing sau Delhi, un continent în care Europa nu e decât o peninsulă-„apendice”, iar Rusia e doar o vastă periferie și nicidecum un centru.

Calea eurasiatică oferă mai multe „itinerare” posibile, primul fiind o „potecă intermediară” între calea imperială și cea eurasiatică, prin cooptarea unui partener extern la proiectul de refacere, într-o formă confederală cel mai curând, a unității spațiului ex-sovietic. Un astfel de partener ar putea fi Turcia, prin încrucișarea proiectului Consiliului Statelor Turcice cu cel al CSI, mai ales că cele două structuri se suprapun în parte. Ţinută la poarta UE de câteva decenii, cu ochii țintiți spre Caucaz și Asia Centrală, Turcia teoretic poate fi transformată din potențial adversar în potențial partener al Moscovei. Spre deosebire de alți eventuali mari „prieteni de drum” ai Moscovei, turcii nu pot crea rușilor inconveniente serioase nici la capitolul demografic, nici la cel economic și nici, cu atât mai mult, la cel militar. Turcia poate fi un partener reconfortant pentru Rusia: suficient de puternică pentru a da impresia că noua structură e un vehicul cu două motoare, dar destul de slabă pentru a pretinde chiar un rol egal cu Moscova pe interior. E adevărat, turcii ar avea mecanisme de asigurare pentru a ține Moscova în frâu – solidaritatea celor cinci state turcice din Caucaz și Asia Centrală, dar și factorul turcic din chiar interiorul Rusiei, care ar putea fi „activat” în caz de necesitate. Oricum, o astfel de Uniune Eurasiatică ar fi suficient de puternică pentru a-și asigura o autonomie în raport cu centrele puterii globale de mâine și a avea o voce distinctă pe scena internațională.

A doua și cel mai des discutată variantă a căii eurasiatice este cea a unei apropieri ruso-chineze. În realitate, așa cum am văzut, un parteneriat prea strâns Rusia – China e puțin probabil, conducând inevitabil spre satelizarea Rusiei. Mult mai avantajoasă geopolitic pentru ruși pare să fie „oferta indiană”, întărirea unei axe Moscova – Delhi. Apropierea de India ca o compensare a pierderii Chinei fusese

favorizată de Kremlin încă la finele anilor 1960. Alianța sovieto-indiană de pe vremea lui Leonid Brejnev și Indira Gandhi purta atât un caracter antiamerican, cât și antichinez, Tratatul bilateral de prietenie și cooperare dintre Moscova și Delhi din august 1971 fiind un răspuns la vizita lui Nixon în China din același an. Războiul indo-chinez din 1962 și revendicarea de către China a statului indian Arunachal Pradesh au împins India în brațele Moscovei și chiar dacă în anii 1990 relațiile dintre Delhi și Rusia pierd din intensitate, după 2000 există tot mai multe semne ale reanimării amiciției de odinioară. Cooperarea ruso-indiană e deosebit de intensă mai ales în domeniul militar, Rusia fiind principalul furnizor de armament al Indiei[150].

Geografia predispune cele două țări spre o alianță naturală din câteva motive. Întâi de toate, e relația lor complexă cu China. Tensiunile dintre India și China ar putea fi unul din elementele principale ale geopoliticii globale de poimâine, „zestrea istorică" deloc simplă a raporturilor dintre Beijing și Delhi fiind suplimentată de ciocnirile inevitabile pentru resurse naturale și piețe de desfacere. Prognozele sunt univoce referitor la India: către anul 2030 ea va fi a treia putere economică a lumii, după China și SUA. Totuși, India nu va fi suficient de puternică ca să fie singură o contrapondere Chinei. Un mare aliat (sau doi) se impune. Cel mai la îndemână e Rusia. Cele două țări nu au o frontieră comună, ceea ce din perspectivă geopolitică e mai curând un avantaj, deoarece exclude disputele teritoriale. Aceasta mai face ca pericolele expansiunii demografice indiene în Rusia să fie mai mici decât cele chineze, dar și mai inofensive, inclusiv din considerentul că indienii nu sunt etnic omogeni și nu au conștiința de unitate națională a chinezilor. Apoi și pentru că o expansiune demografică indiană nu va crea aceleași premise pentru secesiune ca în cazul așezării chinezilor în Siberia și Extremul Orient. Nici urmările infiltrării economice indiene nu sunt aceleași, măcar și pentru faptul că puterea economică a Indiei (și nici ambițiile ei geopolitice) nu va fi oricum atât de

mare ca aceea a Chinei. În relația cu India, spre deosebire de cea cu americanii ori cu chinezii, Rusia poate conta pe un parteneriat echitabil, de la egal la egal.

Impactul unei alianțe indo-ruse se va resimți mai mult în Asia, care din câte se vede va deveni terenul principalelor rivalități geopolitice globale în al doilea sfert al secolului al XXI-lea. Unul din efectele alianței Moscova-Delhi va fi „frângerea" masei continentale eurasiatice în două, separând Asia de Est, dominată de China, de lumea musulmană sunnită, tradițional ostilă Indiei (dar și Rusiei). În comun, India și Rusia ar fi în măsură să stăvilească penetrarea Chinei în Asia Centrală. La rândul său Iranul șiit, pus să aleagă între o Chină aliată cu lumea sunnită (întâi de toate cu Pakistanul) și axa Moscova-Delhi, ar pleda, cel mai probabil, pentru a doua opțiune, inclusiv din cauza că o putere dual ă e mai puțin amenințătoare decât una monolită.

Şi mai favorabilă rușilor le-ar fi o alianță tripartită Moscova-Delhi-Tokyo, capabilă să facă față unor supraputeri ca SUA și China. Probabilitatea unei apropieri indo-japoneze e discutată tot mai mult și mai serios în ultimul timp[151]. Într-o analiză publicată în septembrie 2014 în revista *Forbes*, analistul economic Stephen Harner, un cunoscut specialist în Orientul Depărtat, analiza perspectivele unei alianțe indo-japoneze orientate împotriva Chinei. Concluzia sa e că India poate deveni pentru Japonia un nou motor de creștere econimică, dar el consideră că nu ar fi constructiv ca India să se alinieze Japoniei împotriva vecinului său chinez[152]. E o părere argumentată mai curând geoeconomic decât geopolitic.

Aceste ultime versiuni ale căii eurasiatice de dezvoltare a Rusiei presupun o oarecare distanțare de afacerile europene și o reorientare a Moscovei cu fața spre Asia și Pacific. Totuși, geografia socială a Rusiei nu e, cel puțin deocamdată, prea acomodată unui astfel de scenariu. Circa 5/6 din populația Rusiei este de origine europeană (indo-europeană sau fino-ugrică), trei sferturi dintre ruși locuind la vest de Urali. La începutul lui 2014, către momentul aprofundării crizei ucrainene, UE era de departe cel mai important

partener economic al Moscovei: Circa 50% din volumul comercial al Federației Ruse era realizat cu țările UE și totodată 75% din investițiile reale în economia rusă veneau din țările vest-europene[153]. Rusia rămâne și istoric, și sociogeografic, și cultural o țară europeană. Un scenariu eurasiatic care ar menaja „europenitatea" Rusiei ar fi o alianță (puțin probabilă din perspectiva realităților de azi) Berlin-Moscova-Tokyo. În acest caz Germania, un partener-cheie pentru Rusia, dar și țările așa-numitei Europe Intermediare (*Zwischeneuropa*), care s-ar vedea geografic împinse în această mare „ogradă eurasiatică", ar dilua substanțial „elementul oriental", care, în plus, e reprezentat de țări deja puternic influențate cultural de Rusia (Asia Centrală) sau de Occident (Japonia și, eventual, Turcia).

Scenariul, deși pare iluzoriu, nu e chiar lipsit de șanse, mai ales în cazul în care proiectul european s-ar bloca. Sclifoselile unor parteneri vest-europeni ai Germaniei deja irită Berlinul. Cancelarul federal german a dat de înțeles că nu va regreta ieșirea Marii Britanii din UE[154]. Nu se exclude că și alte țări vest-europene să-și revendice mai multă autonomie în raport cu Berlinul, considerând mai oportun și mai firesc pentru ele un parteneriat transatlantic (cu America Latină în cazul Spaniei și Portugaliei, cu America de Nord în cazul Insulelor Britanice și al țărilor scandinave) sau transmediteranian. Ţinând cont de mutațiile demografice din unele țări ale UE, probabilitatea reinterpretării vectorilor politicii lor externe în al doilea sfert al secolului al XXI-lea e non-neglijabilă. În cazul (puțin probabil și deloc salutabil) al dezagregării UE, pe fundalul creșterii spectaculare a puterii militare și economice a Chinei, s-ar putea impune o apropiere germano-ruso-niponă și apariția unei ambițioase structuri politico-economice care ar cuprinde Germania, Austria, țările Europei Centrale și de Sud-Est, Finlanda, țările ex-sovietice, Turcia și Japonia. De altminteri, ipoteza unui astfel de bloc fusese analizată încă la mijlocul secolului al XX-lea de geopoliticianul german Carl Haushofer (teoria „Blocului continental"). Analizând tendințele evoluției geopoliticii globale, o

astfel de grupare apare azi chiar mai verosimilă decât în 1940. Avantajul acestui bloc pentru cei trei protagoniști ai săi e și relativul echilibru de putere din interior, cele trei țări având o greutate demografică și economică mai mult sau mai puțin comparabilă.

Cu toate astea, cea mai potrivită cale pentru Rusia, dar și pentru Europa, ar fi cea europeană. Chiar și la o analiză generală a situației geopolitice a Rusiei contemporane devine clar că pericolele prognozabile pentru ea nu vin dinspre Apus, perpetuarea confruntării Est-Vest fiind în egală măsură invalidantă atât pentru ruși, cât și pentru vest-europeni. Moscova trebuie să facă un efort pentru a stopa această opoziție periculoasă. Periculoasă nu atât prin faptul că ar putea degenera într-o nouă confruntare militară, lucru puțin probabil, ci prin irosirea energiilor, tot mai limitate, și prin distragerea atenției de la procesele cu mult mai alarmante care au loc în sud, dincolo de falia mediteraniano-caspică.

Ideea unei Europe de la Lisabona la Vladivostok, cunoscută și ca proiectul eurosiberian, nu e deloc nouă, ea fiind tema predilectă a meditațiilor unor geopoliticieni din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, când intenția părea absurdă și utopică, o ficțiune politico-științifică gratuită. La începutul anilor 1970 despre un proiect eurosiberian vorbea Jean Thiriart, un geopolitician conservator belgian, cu care frecvent și este asociată ideea „Eurosiberiei". De fapt, nu Thiriart este cel care a pus termenul în circulație, ci geograful Iuri Semionov, un emigrant rus albgardist, care în perioada interbelică a fost profesor la Universitatea din Stockholm. În cartea *Siberia, trezoreria Răsăritului (Siberien, Schatzkammer des Ostens*), el utilizează pentru prima dată termenul *Eurosiberi*a, pentru a desemna ansamblul geografic comun al Europei și Asiei de Nord (Siberiei).

La finele anilor 1980, când URSS face primele gesturi de reconciliere cu Occidentul, proiectul acestei Europe extinse apare și în dezbaterile politice. Anume atunci Mihail Gorbaciov anunța un concept, ce-i drept nu prea clar, de „Europa – casa noastră comună". La început mulți vedeau în acest proiect un model de conviețuire

pașnică, un pas spre dezarmare și dezamorsare a relațiilor extrem de tensionate dintre Vest și Est. La 25 iunie 1988, când se semna Declarația comună dintre Comunitatea Economică Europeană (CEE) și Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER), intenția liderului de la Kremlin se profila mai deslușit, fiind vorba de un proiect de apropiere graduală între cele două structuri. În cheia acestui deziderat poate fi văzută și decizia lui Gorbaciov de la finele anului 1989 de a permite reunificarea Germaniei. Era un gest care cerea o răscumpărare. Moscova vedea în Germania reunificată un partener credibil în procesul de edificare a acelei Europe de la Lisabona la Vladivostok, despre care vorbiseră gânditorii geopolitici vest-europeni în perioada postbelică.

La 31 decembrie 1989, în preajma Anului Nou, la numai câteva săptămâni de la căderea Zidului Berlinului, președintele francez François Mitterrand anunța la rândul său un ambițios proiect al unei Confederații Europene. Un plan pretențios, care n-a întrunit susținerea necesară în țările est-europene (în particular a lui Vaclav Havel), dornice de afirmarea unei „suveranități reale", și nici înțelegerea partenerilor americani, care nu vedeau încotro poate duce această încrucișare a Comunității Europene cu o Uniune Sovietică pe moarte și cu foștii ei sateliți[155].

Inutil să facem acum scenarii de istorie alternativă, punându-ne întrebarea: ce s-ar fi întâmplat dacă proiectul lui Mitterrand s-ar fi materializat? Cert e că lucrurile ar fi evoluat altfel, atât în vestul cât și în estul continentului, dar și în lume. De la distanța unui sfert de secol, putem spune că eșecul de atunci al Parisului a fost un rateu al întregii Europe. Evoluția social-economică anemică a UE în sfertul de secol care a urmat de la căderea Zidului Berlinului, dar și contraperformanțele înregistrate de majoritatea țărilor ex-sovietice, inclusiv de Rusia, ne sugerează că Mitterand ar fi putut avea dreptate și că o confederație europeană nu va fi nici stabilă și nici împlinită geografic dacă Rusia și alte țări est-europene (Ucraina, Belarus, Republica Moldova) nu vor fi în interiorul ei.

„Europenizarea” Rusiei, ca și „europenizarea” Germaniei în anii 1950, ar fi în avantajul întregului continent și al întregului ansamblu geocultural circumboreal (mă feresc aici voit de termenul „civilizație europeană” sau „occidentală”), pus și el la grea încercare. Sarcina cea mai dificilă în această apropiere le-ar reveni rușilor, or, evenimentele din 2008 din Georgia, ca și cele din 2013-2014 din Ucraina, au generat o diminuare periculoasă a încrederii europenilor, mai cu seamă a celor din centrul și estul continentului, față de Moscova. O apropiere ruso-europeană nu va fi posibilă atâta timp cât multe țări europene se mai simt vulnerabile, chiar amenințate, de Rusia. La Berlin, Paris ori Roma, deschiderea pentru Moscova poate fi mare, iar ideea apropierii rușilor de Europa – foarte bine privită, or, în capitalele marilor puteri „pericolul rus” e perceput altfel decât în Polonia, Țările Baltice sau în România. Totuși, atâta timp cât la Varșovia, Vilnius sau București vor persista îndoielile față de intențiile Kremlinului, lucrurile nu vor merge prea departe, existând riscul ca ambițiosul edificiu paneuropean să se nască cu niște „fisuri originare” adânci, care l-ar răsturna la prima cotitură mai periculoasă. Schimbarea la față a Rusiei e, așadar, o condiție *sine qua non* pentru ca cea de-a treia cale să devină realizabilă.

Neîncrederea istorică față de Rusia este una din piedicile-cheie pentru acceptarea ei în familia europeană, dar acesta ar putea fi doar un factor circumstanțial și trecător. Să ne amintim că în anii 1950, când se puneau bazele construcției europene, neîncrederea vest-europenilor față de nemți era chiar mai mare decât cea manifestată acum în centrul și estul Europei față de ruși. Zestrea istorică cu care era acceptată RFG în Comunitatea Europeană era mult mai proastă decât cea a Rusiei de azi, iar „îmblânzirea” germanilor n-a fost un proces care s-a încheiat la 9 mai 1945, ci care a început la 9 mai 1950 odată cu lansarea proiectului european al lui Schuman. Şi nu se știe cum ar fi evoluat Germania dacă era lăsată în afara edificiului european. Schuman și Monet înțelegeau bine în

1950, că numai includerea RFG în concertul european, legarea ei de Europa, pot garanta succesul proiectului și stabilitatea continentului.

Discuțiile despre dezechilibrul pe care l-ar priciniu Rusia Europei au la bază mai mult un argument vizual (și istoric) decât real. Cu 145 de milioane de locuitori, Rusia ar avea 18,5% din populația de 780 de milioane a Europei, în timp ce Germania ar avea 10,5%. Dacă hotarele UE s-ar extinde spre Turcia și Caucaz, atunci cota-parte a Rusiei în populația Europei s-ar reduce la 16,5%. Cu atât mai mult nu putem vorbi despre un dezechilibru economic. Rusia cedează economic Germaniei, Marii Britanii și Franței, plasându-se în 2013 pe același loc cu Italia. Într-o Europă extinsă cota-parte a economiei ruse ar fi de cam 10% din cea paneuropeană. Chiar dacă Insulele Britanice vor prefera să fie în afara acestui proiect paneuropean, apropiindu-se și mai mult de partenerii nord-americani, dezechilibrul pe care îl va provoca Rusia în interiorul Uniunii va fi doar geografic, un factor care contează mai puțin într-o relație geopolitică decât greutatea economică ori demografică. Riscurile ca Rusia să fie un factor dominant în Europa (mai ales în perspectivă) sunt mult exagerate.

O piață unică, o monedă unică, reguli de joc rigide pentru toți membrii, fără înlesniri și derogări, un spațiu vamal comun, o armată comună și o politică externă coordonată ar face din această Europă extinsă protagonistul geopoliticii globale de mâine. În sens geoeconomic, câștigul e incontestabil. Cu o piață de 780 de milioane de oameni, având la îndemână tehnologiile vest-europenilor și imensele resurse naturale de care dispun rușii, această confederație europeană ar fi o hiperputere economică, capabilă să facă față concurenței americane și chineze, dar și să răspundă sfidărilor securitare ale zilei de mâine. Această Europă extinsă nu trebuie să fie o construcție cu pretenții imperiale, dar trebuie să devină un partener egal al SUA în misiunea deloc ușoară de asigurare a stabilității mondiale de mâine. E un rol pe care Europa și-l poate asuma în două cazuri – dacă acceptă o confederație europeană

extinsă spre Rusia sau dacă nucleul dur al Europei, incluzând țările germanofone, Franța, Italia și Beneluxul, formează o federație vest-europeană bine închegată, decisă să joace un rol activ pe scena geopoliticii globale. În cazul în care Rusia va alege calea unei formule eurasiatice, o astfel de federație vest-europeană, o resuscitare în variantă modernă a imperiului latino-teuton al lui lui Carol cel Mare, ar fi în măsură să polarizeze în jurul său întreaga Europă și să construiască un veritabil parteneriat cu SUA, neutralizând eventualul pericol dinspre Est. Dar e și de datoria Europei să nu admită alunecarea Rusiei în scheme care ar putea pune pe viitor la grea încercare întreg continentul.

La acest început de secol și mileniu Rusia e la o răspântie de drumuri, iar o alegere înseamnă mai mult decât o opțiune geopolitică – e și o alegere geoculturală. E greu de spus încotro se va îndrepta Rusia, dar cert e că ea nu mai poate conta pe rolul de solist pe scena politicii internaționale. Pentru ca vocea să-i fie auzită și mâine, pentru ca ea să rămână ceea ce este, o parte a civilizației europene, Rusia trebuie să se alăture corului european. La rândul său, și acest cor european, ca să fie ascultat, s-ar putea să aibă într-un viitor nu prea îndepărtat nevoie ca acei câțiva tenori și baritoni, ale căror voci răzbat printre zecile de falsete, să fie secondați de basul profund al Rusiei.

Note

1 В. Егоров, *Между варягами и греками*, http://www.ipiran.ru/egorov/mvig.htm

2 Михайло Грушевський, *Історія України – Руси*, Т. 1, Розділ 1, Стор. 1, http://litorus.org.ura/hrushrus/iur10101.htm

3 А. Мельков, *Украинский язык это русско-польский диалект*, „Политический класс", № 4, 2006.

4 А. Толочко, *Химера Киевской Руси*, „Родина", № 8, 1999, стр. 29-33.

5 Н. Трубецкой, *Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока*, „Наследие Чингисхана", Москва, 1999.

6 A. Tsygankov, *Russia and the West, from Alexander to Putin: Honor in International Relations*, Cambridge University Press, 2012, p. 87.

7 Т. Лиманская, С. Д. Сазонов (министр иностранных дел 1910-1916 гг.), «Дипломатический вестник», XI. 2001.

8 Брежнев Л., *Ленинским курсом*, т. 2, Москва, Политиздат, 1970, стр. 329.

9 Ю. Крижанич, *Политика*, http://krotov.info/acts/17/krzihanich/krizh 01.html

10 *Всероссийская этнографическая выставка и славянский съезд в Москве в мае 1867 года*, с. 100, Издательство Оникс, Москва, 2012.

11 Майорова О., *Славянский съезд 1867: метафорика тожества*, „НЛО", № 51, с. 89-110.

12 R. Biddeleux and H. Jeffries, *A History of Eastern Europe: Crisis and Change*, Routledge, 1988, p. 544.

13 *Резолюция 19 Всесоюзной конференции КПСС О межнациональных отношениях, în: Резолюции 19 Всесоюзной конференции Коммунистической партии Советского Союза: приняты 1 июля 1988*, Москва, Политиздат, стр. 32-33, 35-36.

14 Baumgarten N., *Olaf Trygwison roi de Norvege et ses relations avec Saint Vladimir de Russie*, „Orientalia Christiana", Roma, 1930, t. 24, p. 65.

15 Кузнецов В., *Аскольдово крещение*, „Завтра", № 24 (604), 2005.

16 Сахаров А., *Дипломатия древней Руси*, Москва, 1980, с. 276.

17 Таубе М., *Рим и Русь в до-монгольский период*, www.unavoce.ru/library/taube_premongol.html

18 *Idem*.

19 *Idem*.

20 *Русская православная церковь. Очерки истории*, http://www.sedmitza.ru/lib/text/436350

21 Д. Орловский, *Гонения на Русскую православную церковь в советский период*, www.goldentime.ru/nbk_22.html

22 *Idem*.

23 В. Сидоренко, *Русская церковь под германским правлением*, www.kds.eparhia.ru/publishing/sobesednik/three/articlethree/

24 *Idem*.

25 www.religare.ru/2_42432.html

26 *Все больше россиян относят себя к православным*, „Московские ведомости", 04.07.2014.

27 *Русская православная церковь объединяет свыше 150 млн. верующих в более чем 60 странах* // Интерфакс, 02.03.2011.

28 J. A. McGuckin, *The Orthodox Church: An Introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture*, Blacwell Publishing, 2010, p. 24.

29 www.religio.ru/dosje/19/183.html

30 *Почти половина населения Белоруссии – верующие*, NEWSru.com, 09.07.2001.

31 www.klikovo.ru/db/msg/29870

32 *Протоирей Всеволод Чаплин рассматривает миссию России на Украине как миротворческую*, Интерфакс, 01.03.2014

33 *Украинская церковь московского патриархата потребовала вернуть Крым*, РБК, 18.08.2014

34 E. Barry, *Russian Church is a strong voice opposing intervention in Syria*, „The New York Times", 31.05.2012.

35 *Idem*.

36 С. Шевченко, *Русское православие как фактор геополитики*, „Православие и мир", 14.05.2013.

37 *Сколько мусульман в России?*, „Татарский мир", № 19, (2003).

38 *Количество мусульман в России увеличилось*, ПОЛИТ.РУ, 17.12.2012.

39 *Численность мусульман в России выросла на 3%*, Ридус, 17.12.2012.

40 А. Герман, *Мы потихоньку фашизеем*, „Новая газета", 25-27.11.2002.

41 А. Малышенко, *Каким нам видится ислам*, „Индекс", № 24, 2006.

42 Л. Гатагова, *Между страхом и ненавистью: исламофобия в России*, „Родина", № 6, 2006.

43 *Статистический ежегодник России. 1913 г*. Издание ЦСК МВД, Санкт Петербург, 1914.

44 *Обращение Советского правительства – „Ко всем трудящимся мусульманам России и Востока"*, http://xx-vek-istoria.narod.ru/libr/istochnik/vnpol/mus.html

45 Ф. Паршин, *Афганистан был завершающим аккордом „холодной войны” против СССР*, www.afghanistan.ru/doc/14028.html

46 www.kremlin.ru/news/10408

47 С. Лозинский, *Социальные корни антисемитизма*, Издательство „Атеист”, Москва, 1929, с. 133.

48 *Ibidem*.

49 *Idem*, с. 134.

50 *Ibidem*.

51 *О высылке жидов из России*, www.hrono.ru/dokum/1700dok/1727zhidy.php

52 И. Барталь, И. Лурье, *История еврейского народа в России*, ЛитРес, Москва, 2013, т. 2, с. 101.

53 www.jewishenczclopedia.com/articles/13992-statistics

54 *Ibidem*.

55 Д. Поспеловский, *Русская православная церковь в 20 веке*, Москва, 1995, с. 61.

56 *История евреев в России*, Москва, 2005, с. 488.

57 В. Энгель, *Евреи в СССР накануне Второй мировой войны. Курс лекций по истории евреев в России*, http://jhist-org/russ/russ001-16-htm

58 *Израиль – боль и судьба мира. Холокост XX. Начало. Два миллиона неспасенных евреев*, http://israill.boxmail.biz/cgi-bin/guide.pl

59 În cele opt voievodate poloneze anexate de URSS în septembrie 1939 (Nowogrodek, Vilnius, Bialystok, Polesia, Volânia, Lwow, Stanislawow și Ternopol) locuiau, conform recensământului din 1931, circa 1 120 000 de evrei. În cele două județe nord-bucovinene și nouă județe basarabene ale României, anexate de URSS în 1940, conform datelor recensământului din 1930, locuiau circa 270 000 de evrei. În Lituania, în hotarele din 1922, locuiau circa 155 000 de evrei. În Letonia, recensământul din 1935 atesta circa 95 de mii de evrei și alți 5 de mii de evrei erau în Estonia, conform recensământului din 1935. În total, putem conchide că pe teritoriile anexate de URSS în 1939-1940 locuiau cel puțin 1,65 mil. de evrei. În același timp, pe teritoriul URSS în hotarele din 1938, locuiau, conform recensământului din 1939, încă circa 3 030 000 de evrei. De unde putem deduce că populația evreiască a Uniunii Sovietice la începutul războiului însuma cel puțin 4,7 milioane. O cifră aproape identică – 4,8 milioane de evrei sovietici în iunie 1941 – dă și publicistul Israil Podbrannik în articolul „Evreii în Marele Război pentru Apărarea Patriei” (И. Подбранник, *Евреи в Великой отечественной войне*, Вестник, № 10 (269), 08.05.2001).

60 Citat după *Евреи*, www.vokrugsveta.ru/encyclopedia/

61 Л. Медовар, *Маргарита Алигер: жизнь в литературе*, „Лехаим”, выпуск 7 (98), VI. 2000.

62 Д. Мельцер, *Холокост и страны антигитлеровской коалиции*, „Вестник", № 4 (185), 17.02.1998.
63 *Ibidem*.
64 А. Солженицын, *Двести лет вместе*, т. 1, с. 251.
65 А. Солженицын, op. cit., т. 2, с. 306.
66 www.voskres.ru/idea/vdovin.htm
67 В. Каджая, *Почему не любят евреев*, http://krotov.info/libr_min/11_k/ad/zhaya_04.htm
68 *Ibidem*.
69 N. Popper, *Rival Jewish leaders lend backing to Putin*, http://jig.ru/peredovica/002.html
70 J. Ioffe, *Anti-Semitism is on rise in Russia and the Kremlin's TV network is in on it*, www.newrepublic.com/article/117759/.
71 www.segodnia.ru/news/148742
72 А. Назаренко, *Русско-немецкие связи домонгольского периода. Из истории русской культуры*, т. 2, с. 296.
73 А. Назаренко, *op. cit.*, с. 279.
74 Немецкая слобода и Петр Первый.
75 *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, т. 19, с. 793.
76 Материалы по истории российских немцев, www.russdeutsch.ru
77 *Ibidem*.
78 I. Bethge, *Stalins ueble Rache waehrte bis zum Untergang der Sowjetunion*, „Freiheitsglocke", № 726, IV. 2013, p. 10.
79 А. Приб, *Голгофа немцев России*, www.rusdeutsch-panorama.ru/article.php?mode
80 L. Harding, *Germany won't send forces to Libya, foreign ministers declares*, „The Guardian", 17.03.2011.
81 M. Steininger, *Military intervention in Syria? Germany pushes back hard on French warning*, „The Christian Science Monitor", 31.05.2012.
82 Ф. Селезнев, *Конфликт вокруг расторжения русско-американского торгового договора и московская буржуазия*, „Вестник исторических наук", НГГУ, 2002б с. 75.
83 *Encyclopedia judaica*, Jerusalem, 1971, t. XIV, p. 960-961.
84 J. H. Hammond, *Senators to back demand on Russia*, New York Times, 18.11.1911.
85 Ф. Селезнев, *op. cit.*
86 А. Гусева, *Александр Петрович Извольский*, „Дипломатический вестник", X. 2001.
87 M. Horn, *A private Bank at War: J. P. Morgan and Co. and France, 1914-1918*, Business History Review, Spring 2000, p. 85-112.
88 A. Sutton, *How the Orden Creates War and Revolution*, 1984, p. 41-43.
89 A. Sutton, *National suicide: Military aid to the Soviet Unuon*, New Rochell, New York, 1973, p. 73.

90 С. Мельгунов, *Трагедия адмирала Колчака, Москва*, Айрис-пресс, 2004, т. 1, с. 113-115.

91 *Гражданская война в России: перекресток мнений*, Москва, 1994, с. 20-24.

92 А. Шишов, *Россия и Япония. История военных конфликтов*. www.militera.lib.ru/h/shihsov_av/09.

93 www.fas.org/news/russia/2000/russia/part10.htm

94 *Синяя книга: вероятность восстановления союзнических отношений между КНР и РФ невелика*, www.russian.people.com.cn/31521/8497711.html

95 J. Lewis, The ambiguous arsenal, *Bulletin of the Atomic Scientists*, May-June 2005, p. 52-59.

96 S. Blagov, *Mongolia drifts away from Russia toward China*, The Jamestown Foundation.

97 D. Allen, *China breathes new life into Mongolia*, http://www.atimes.com/atimes/China_Business/II01Cb02.html

98 Wang Wei-fang, *„Pan-mongolism" and US – China – Mongolia relations*, The Jamestown Foundation, 05.05.2005.

99 П. Хренников, *Китай забрал кусок Таджикистана и на этом не остановится?* «МК», 14.05.2013.

100 *Idem*.

101 D. Urazova, *Chinese migration to Kazakhstan – threat or myth?*, Tengri News, 26.09.2014.

102 *The Super-Cycle Report*, Standard Chartered, November 2010, p. 21.

103 Б. Жежель, *Россию ожидает экспансия Китая*, News.BCM.RU, 15.12.2011.

104 *Idem*.

105 *Idem*.

106 А. Дюшабеев, *Демографическая экспансия КНР*, «Время Востока», 27.09.2012.

107 Эксперт: Россия может отдать Японии Малую Курильскую гряду, www.rosbalt.ru/federal/2013/04/29/1123723.html

108 А. Елисеев, *Якутия: бархатный сепаратизм*?, Фонд «Русская цивилизация», 08.02.2006.

109 A. Smirnov, *Is the Caucasian Emirate a Threat to the Western World?*, The Jamestown Foundation, 07.12.2007.

110 *Умаров объяснил почему взорвал Домодедово*, www.kavkasia.net/Russia/2011/1299369696.php

111 Г. Исхаки, *Идель Урал*, tatarica.narod.ru/cult/library/book/idel-ural/idel10.htm.

112 Е. Некрасова, *Сепаратизм нацрегионов России, или может ли Россия остаться без Байкала*, «Открытая Уфа», 12.02.2014.

113 www.рустрана.рф.article.php?nid=18372

114 *Idem*.

115 *Сибирский сепаратизм в разы сильнее северо-кавказского*, НАКАНУНЕ.RU, 05.04.2011.

116 К. Медведев, *Козырев в Калининграде и Германии*, «Коммерсант», № 103, 20.01.1992.
117 www.newsland.com/news/detail/id/1059420/
118 В. Шульгин, *Крым пришел, а Калининград уходит?*, www.rusvesna.su/news/1400595473.
119 www.newsru.com/russia/01jul2014/putin.html
120 www.rusrand.ru/actuals/golosovanie-po-krymu-v-genassamblee-oon-interpretatsija-rezultatov
121 *Idem*.
122 Ю. Латынина, *Сколько будет стоить России Крым?*, «Ежедневный журнал», 25.03.2014.
123 www.forbes.ru/kompanii/infrastruktura/261863-energiya-kryma-vo-skolko-oboidetsya-rossii-nezavisimost-poluostrova
124 С. Тюрин, *Туризм в Крыму: лето оказалось успешным*, «Торгово-промышленные ведомости», 03.09.2014.
125 www.unpo.org/members/7871.
126 www.echo.msk.ru/blog/rizhkov/1431652-echo/
127 www.gumilev-center.ru/pantyurkizm-russkijj-vzglyad-na-ideologiyu/
128 С. Червонная, *Пантюркизм и панисламизм в российской истории*, «Отечественные записки», №5 (14), 2003.
129 И. Обухов, *Пантюркизм: чем это грозит для России?*, «Спутник и Погром», 18.08.2014.
130 www.odnako.org/blogs/pantyurkizm-realna-li-ugroza-evraziyskoy-integracii-chast-1/
131 www.megapoilis.kz/art/Orenburg_-_poteryannaya_kazahskaya_stolitsa
132 *Ногайцы просят Путина об автономии*, www.ridus.ru/news/52209/
133 В. Тимофеев, *Тайная политика Турции: кавказский вектор*, www.psj.ru/saver_national/etail.php?ID=9035
134 www.pravda.ru/world/asia/centralasia/11-12-2007/248234-turkey-0/
135 www.demoscope.ru/weekly/knigi/ns_r06/acrobat/glava7.pdf
136 *Жить в России скоро будет некому*// „Утро.ru", 17.03.2014.
137 T. Halpin, *Health alert as Russias alcohol consumption triples*, „The Times", 13.04.2007
138 *Глава МВД назвал пьянство угрозой нацбезопасности*, „Новая Политика", 11.07.2008.
139 Г. Заиграев, *Алкоголизм и пьянство в России. Пути выхода из кризисной ситуации*. www.isras.ru/files/File/Socis/2009-08/Zaigraev.pdf
140 *Russian Government Approves 2014-2016 Budget*, www.en.ria.ru/russia/20120920/183602527/Russian-Government-Approves-2014-Budget.html
141 *Об иностранных инвестициях в 2013 году*, www.gks.ru/bgd/free/B04_03/IssWWW.exe/Stg/d03/40inv27.htm

142 Ibidem.

143 *Члены Московского экономического форума озабочены проблемой оффшоров*, www.offshoram-net.com/ru/publikatsii/805-chleny-moskovskogo-ekonomicheskogo-foruma-ozabocheny-problemoj-offshorov

144 S. Kravcenko, S. Rose, *Russia Forecast Losing Ground in Global Economy by 2030*, www.bloomberg.com/news/2013-11-07/russia-forecast-losing-ground-in-global-economy-by-2030.html

145 W. McLennan, *The Top Ten Economies of 2030*, www.therichest.com/business/economy/the-top-ten-economies-of-2030/

146 Д. Мережковский, *Больная Россия*, Издательство Ленинградского Университета, 1991.

147 www.ru.krymr.com/content/article/26591821.html

148 www.ratinggroup.com.ua/en/products/politic/data/entry/14086

149 M. Pachulia, *Georgian public attitudes towards Putin and Obama remain oceans apart*, www.finchannel.com/index.php/opinion/item/38887-georgian-public-attitudes-towards-putin-and-obama-remain-oceans-apart

150 www.globalsecurity.org/military/library/news/2004/01/mil-040119-3ae77eaf.htm

151 S. Arun, *No, India Should Not Seek an Alliance with Japan*, „The Diplomat", 15.09.2014.

152 S. Harner, *A Japan-India anti-China Alliance? No. This is About Economics*. www.forbes.com/sites/stephenharner/2014/09/03/a-japan-india-anti-china-alliance-no-this-is-about-economics/

153 *Die Europaeische Union und Russland*, www.auswaertiges-amt-de/DE/Aussenpolitik/RegionaleSchwerpunkte/Russland/Russland-und-EU_node.html

154 *Der Kanzlerin reichts mit Cameron*, „Tages Anzeiger", 03.11.2014.

155 J. Mustelli, *François Mitterrand, architecte de la Grande Europe: projet de confederation europeenne (1990-1991)*, Revue internationale et strategique, 2001-2002, № 82, p. 18-28.